İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

EMRULLAH EFENDİ'NİN MAARİF NAZIRLIĞI (1910-1912)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Esma Vildan TÜRKAN

Mayıs-2018

T.C.

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

EMRULLAH EFENDİ'NİN MAARİF NAZIRLIĞI (1910-1912)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Esma Vildan TÜRKAN

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Adem ÖLMEZ

Mayıs-2018

ONAY

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yüksek Lisans öğrencisi olan Esma Vildan Türkan'ın hazırladığı ve jüri önünde savunduğu "Emrullah Efendi'nin Maarif Nazırlığı" başlıklı tez başarılı kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	**İMZA**
Tez Danışmanı:	
[Ünvanı, Adı SOYADI]	....
Kurumu:	
Üyeler:	
[Ünvanı, Adı ve Soyadı]	....
Kurumu:	
[Ünvanı, Adı ve Soyadı]	....
Kurumu:	

Tez Savunma Tarihi:

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Doktora tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

1. Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
2. Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
3. Alıntılanan başkalarına ait tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
4. Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini kaynak göstererek atıfta bulunduğum gibi, yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi, beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

Esma Vildan Türkan

ÖNSÖZ

Yüksek lisans ders dönemi sırasında Prof. Dr. Adem Ölmez'den aldığım derslerde, eğitimde modernleşme, II. Meşrutiyet dönemi eğitim uygulamaları, mektep- medrese ayrılığı problemlerine karşı uyanan ilgi ve merakım sayesinde hocamın bu alandaki önerisi, tezimin konusunu belirlememi sağladı. Araştırmanın konusu II. Meşrutiyet'in önde gelen simalarından, İttihatçı, eğitimci ve Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin nazırlıkları sürecindeki icraatlarıydı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelenlerinden olan Emrullah Efendi, eğitimci, yazar, ideolog olup, II. Abdülhamid döneminde Avrupa'ya kaçarak orada gazete çıkaran ilk kişilerdendir. Felsefeye dair çalışmalar yapmış, iki kez ansiklopedi çıkarma teşebbüsünde bulunmuş, Meşrutiyet'in en dağdağalı zamanlarında iki kez Maarif Nezaretine atanmıştır. Görevdeyken çok tartışma yaratan "Tuba Ağacı Nazariyesi" nin fikir babasıdır. Nazariye, vefatından sonra dahi gündemde kalmış; savunanlar ve karşı çıkanlar son derece nitelikli bir biçimde konuyu ele almaya devam etmiştir.

Günümüz siyasi olayları ve eğitim tartışmalarını daha iyi anlamamıza katkı sağlayacağını düşündüğüm bu çalışmada, hocam Prof. Dr. Adem Ölmez'e, ilgi ve desteğini hiç esirgemeden yardımcı olmasından dolayı medyum-u şükranım. Kendisi, her adımımda beni yüreklendirerek; daima güç verdi.

Bu yola çıktığım günden beri hep arkamda oldular, ilerleyebildiysem verdikleri moral ve duydukları güven sayesinde ilerledim. Bu sebeple çalışmamı, annem Fatma Güllüce ve babam İdris Güllüce'ye ithaf ediyorum.

Ulaştıkları bilgileri benimle paylaşan, bitmez tükenmez sorularıma bıkmadan cevap veren arkadaşlarım, Ozan Ceyhan, Yusuf Sabri, Sibel Gözüm'e; tez sürecinde yararlandığım İSAM Kütüphanesi'nin değerli elemanlarına tüm kalbimle müteşekkirim.

Tez sürecinde ihmal ettiğim sevgili kızlarım Güher ve Ayşe'ye, sabrından dolayı eşim Turgut Türkan'a minnetimi ise, ne kadar ifade etsem az gelir...

Esma Vildan Türkan

Üsküdar

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR

BEO: Babıali Evrak Odası

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivleri

C: Cilt

Der: Derleyen

DİA: Diyanet İslam Ansiklopedisi

haz: Hazırlayan

İSAM: İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi

İTC: İttihat ve Terakki Cemiyeti

MAZC: Meclis-i Ayan Zabıt Cerideleri

MMZC: Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideler

no: Numara

s: sayfa

S: Sayı

TDK: Türk Dil Kurumu

TTK: Türk Tarih Kurumu

Yay: Yayınları

ÖZET VE ANAHTAR KELİMELER

Bu tez Emrullah Efendi'nin iki kez icra ettiği Maarif nazırlığı dönemini incelemektedir. Bilindiği gibi II. Meşrutiyet'in ilanı ile her alanda olduğu gibi eğitim alanında da değişim beklenmekteydi. Ancak, II. Meşrutiyet'in ilk Maarif nazırları istenilen başarıyı gösterememiş, bütün beklentiler, hayatı eğitim faaliyetleriyle geçmiş olan Emrullah Efendi'ye odaklanmış, Emrullah Efendi nazır olunca, öteden beri düşündüğü eğitim politikalarını uygulamaya koymuştu. 1910-1912 yılları arasında görev yapan Emrullah Efendi, eğitime, en tepeden başlamayı, "Tuba Ağacı Nazariyesi" ile ifade etmiştir. Ayrıca, Maarif nezaretinde yapısal düzenlemelere giderek, Darülfünun, iptidai mektepler, idadilerde önemli reformlar yaparak, öğretmenlerin şartlarını düzelterek, müfettişlik sistemini yaymaya çalışmıştır. Ülkenin içinden geçtiği zor şartlara rağmen maarifte kalıcı izler bırakmayı başarmış, eğitimde modernleşmenin altyapısını hazırlamıştır. Emrullah Efendi aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelenlerindendir. Cemiyetin sahip olduğu ideolojiyle, eğitimi İttihad- Anasır gayesiyle memlekete yaymak ve devleti bu sayede "Memalik-i Mütemeddine" seviyesine çıkarmak amacını gütmüştür. Kimi icraatlarında bu hedefi yakalayabilmişken kimilerinde akim kalmıştır. Bu çalışma, icraatlarını ve sonuçlarını tarihsel süreç içinde incelemeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: *Emrullah Efendi, II. Meşrutiyet, Maarif Nezareti, Tuba Ağacı.*

ABSTRACT AND KEYWORS

This thesis investigates the period of the Ministry of Education which is administered two times by Emrullah Efendi. With the declaration and start of II. Meşrutiyet period, every field of life was expected to change and education as well. However, The first ministers of education of II. Meşrutiyet period were unable to demonstrate the desired success and after all expectations were focused on Emrullah Efendi who had passed through life education activities. When Emrullah Efendi appointed as a minister, he has practiced his educational policies he had always thought of. Emrullah Efendi, who served between 1910 and 1912, stated in the theory of Tuba Tree that it was more accurate to start educational arrangements from the universities which at top of the education system. Moreover, by going to the constitutive arrangements during his ministry of education, he tried spread the system of supervisorship by enhancing teacher's conditions and by making important reforms in Ottoman universities, high and primary schools. Despite the difficult circumstances of the country, he has made permanent traces in the system of education and has prepared the infrastructure of education modernization. Emrullah Efendi also is prominent one of the Committee of Union and Progress. With the ideology that the committe has, he aimed to spread education to the country with the intention of "İttihad-Anasır" or "Ottomanism" and to bring the state to the level of "Memalik-i Mutteddine" or "Civilized Nations". Some of his operations have been able to achieve these goals while others have failed. This study aims to examining Emrullah Effendi's activities and results of his operations in the historical process.

Keywords: *Emrullah Efendi, II. Meşrutiyet, Ministry of Education, Tuba Ağacı.*

GİRİŞ

1908 yılının, 23 Temmuz günü (10 Temmuz 1324) Osmanlı Devleti'nin kaderini belirleyen ve son dönemin en önemli zaman dilimlerinden biri olan İkinci Meşrutiyet'in ilanı, tüm halkta büyük bir ümit ve sevince sebep olmuştur. Pek çok alanda süren baskılar kalkmış, özgürlükler artmış, toplanma, dernek kurma faaliyetleri serbest bırakılmış, çok partili rejime başlangıç yapılmıştır. Sadece Müslüman halk değil, gayrimüslim azınlıklar da Meşrutiyet'in ilanını büyük bir heyecanla karşılamış, bu duygu o dönem basılan tüm kartpostal, gazete ve dergilere yansımıştır. Fakat bir zaman sonra, büyük vaatlerle ve umutlarla gelen iktidar, bazı kesimlerde hayal kırıklığı oluşturmuştur. Sadece hukuk metinleri üzerinde yapılan değişimler istibdatı yok edememiş, hakiki anlamda hürriyetçi bir rejimi gerçekleştirememiştir.[1]

Öte yandan, birbiri ardına çıkan savaşlar, ekonomik darboğaz, içerdeki muhalefet, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü bozarak paylaşmayı düşünen dış devletlerin şekillendirdikleri politikalar neticesinde, dirlik düzen kalmamış, ülkedeki hayat, gergin ve huzursuz ortama dönmüştür.[2] Meşrutiyet'in ilanından kısa bir zaman sonra Avusturya'nın Bosna Hersek'i ilhakı, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, Girit, Yemen meseleleri, devletin yüzleşmek zorunda kaldığı problemler olmuştur.

Tüm bu gailelere rağmen, Meşrutiyet hükümetlerinin temel önceliği Padişah Abdülhamid'in başlattığı okullaşma hamlesini ilerletmek olmuş; okul açmak, öğrenci sayısını arttırmak, ilköğretimi yaygınlaştırmak temel amaçlardan biri sayılmıştır. Meşrutiyet ve hürriyet "mektepliler" in zaferi olarak görüldüğünden, maarife ayrılan bütçe arttırılmış, Maarif Nezareti'nden okullaşma, öğretmen sayısı konularında beklentiler artmış, nazırların maarif politikaları kamuoyunda dikkatle takip edilip, sorgulanır hale gelmiştir. Bu süreçte birçok maarif nazırı değişmiş, eğitimci olarak

---

[1] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, II. Basım, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984, s. 5.
[2] Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye*, C:4, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2016, s. 42.

göreve gelen ilk maarif nazırı Emrullah Efendi olmuş ve bu durum geniş kesimler tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.

Bu çalışma, siyasi, fikri ve idari çalkantıların yaşandığı bir dönemde Maarif nazırı olan Emrullah Efendi'nin bakanlığı dönemindeki teorik ve pratik çalışmalarını ortaya koymayı hedeflemektedir. Hiç kuşkusuz bakanlık uygulamalarını dönemin siyasi olaylarından ayrı düşünmek mümkün değildir. Biz de bu çalışmamızda siyasi hadiselerin içinde şekillenen eğitim uygulamalarını nazarlara sunmayı amaçlamaktayız. İlerideki satırlardan anlaşılacağı gibi, II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında yürütülen eğitim politikasını, yaşanan savaşlar, eldeki yetersiz kaynaklar, bütçe ve tensikat uygulamaları ve hakim entelektüel tartışmaları dikkate almadan, yeterince anlayamayız. Bu nedenle dönemin siyasi ve sosyal olayları ile eğitim politikaları arasında "zorunlu bir ilişki" kurmak gerekmektedir. Bu gerekçe ile çalışmamızda, dönemin siyasi olayları içinde eğitim politikalarını analiz etmeye uğraşarak, Emrullah Efendi'nin Maarif Nezareti'nde yaptığı reformlardan, ortaya attığı "Tuba Ağacı Nazariyesi" ve bu nazariyenin yarattığı akislerden, şahsı etrafında dönen tartışmalardan, epey bir kaosa yol açan "tensikat" uygulamalarından, değerli bir eğitimci olan Satı Bey ile görüş ayrılığından, Tevfik Fikret ile yaşadığı anlaşmazlıktan yola çıkarak, icraatlarını tarihsel süreç içinde ortaya koymaya çalıştık.

Türk siyasi ve eğitim tarihinde önemli bir yeri olan Emrullah Efendi'nin fikirlerinin arka planını, icraatlarının dayanağını anlayabilmek, eğitim tarihimizi daha iyi değerlendirebilmek için elzemdir. Onun Meşrutiyet döneminde söyledikleri ve yaptıklarının Cumhuriyet döneminde ilham kaynağı olması, çalışmamızın önemini ortaya koymaktadır.

Emrullah Efendi'nin bütün hayat safhalarını içermeyen çalışmamız iki açıdan sınırlanmıştır. Zaman açısından ilk bakanlığa atandığı 2 Ocak 1910'dan, ikinci bakanlığının sonu olan 20 Temmuz 1912'ye kadar geçen süreye odaklanılmıştır. Ancak Emrullah Efendi'nin bakanlığı döneminin daha iyi anlaşılabilmesi için, hayatına dair bir bölüm ayrılmıştır. İkinci sınırlamamız temayla ilgilidir. Bizim çalışmamız eğitim felsefesine dair tartışmaları içermemektedir. Sadece yaşanılan dönemdeki "siyasi olaylar" ve "bu olayların etkisiyle gelişen eğitim

politikaları" üzerinde durulmuştur. Bu açıdan bakıldığı zaman çalışmamız bir pedagoji çalışması değil, tarih çalışmasıdır. Bu özelliği ile de diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

Şüphesiz bu konuda, bizden önce de çok değerli çalışmalar yapılmıştır. Emrullah Efendi, Türk eğitim ve siyasi hayatında önemli bir şahsiyet olduğundan, pek çok eserde kendisine değinilmiştir. Ancak bu çalışmalarda onun bakanlık dönemine odaklanılarak dönemin siyasi ve toplumsal olaylarıyla irtibatı vurgulanma iddiasında olunmamıştır. Emrullah Efendi'ye dair, biri doktora olmak üzere üç tez çalışması ve hakkında yazılmış makaleler vardır. Tezlerden ilki, Muammer İpek'in, *Bir Eğitim Bakanı Olarak Emrullah Efendi'nin Eğitim Felsefesi Politikaları ve Uygulamaları 1908- 1914* (2002) adlı doktora tezidir. Bu çalışmada Emrullah Efendi'nin biyografisi ağırlıklı olarak incelenerek, ilmi faaliyetleri, yazıları ve eğitim anlayışı üzerinde durulmuştur. Bu alandaki ikinci tez Hüseyin Okur'un, *Entelektüel Bir Eğitim Lideri Olarak Emrullah Efendi* (2001) isimli yüksek lisans çalışmasıdır. Bu tezde Emrullah Efendi'nin eğitime dair görüşleri üzerinde durulmuştur. Üçüncü tez ise Meryem Üke'nin *Emrullah Efendi'nin İkdam Gazetesindeki Felsefe ve Bilim Terimlerine Dair Makaleleri* adını taşıyan tezidir. Bu tez isminden de anlaşılacağı üzere, Emrullah Efendi'nin felsefe ve ıstılah kavramlarına yaptığı katkılara odaklanmıştır. Alandaki önemli çalışmalardan birisi de Mustafa Ergün'üne ait "Emrullah Efendi, Hayatı, Görüşleri, Çalışmaları" adlı makaledir. Bu makalede Ergün hayatını, eğitim görüşünü, icraatlarını derli toplu anlatılmaktadır. Ayrıca uluslarası *Türk Milli Eğitim Sistemi ve Lüleburgazlı Maarif Nazırı Emrullah Efendi* isimli bir sempozyum tebliği yapılmış, bu sempozyumdaki tebliğler kitap haline getirilmiştir. Bu çalışmalarda Emrullah Efendi'nin biyografisine değinilmiş olmakla birlikte nazırlıklarına odaklanılmamış, daha çok Emrullah Efendi'nin eğitimle ilgili görüşleri ve uygulamak istediği metotlar, dil ve felsefeye dair görüşleri incelenmiştir. Belirttiğimiz bu kaynaklarda münhasıran maarif nazırlığı döneminin incelenmemiş olması, daha çok dil, felsefe ve eğitime, pedagojiye dair görüşlerine odaklanılması açısından, bizim çalışmamız farklıdır. Biz çalışmamızda bakanlığı dönemindeki siyasi olayların eğitim politikalarına yansımasına odaklanarak bu çalışmalardan ayrıldık.

Çalışma yöntemi olarak arşiv, gazeteler ve meclis zabıt ceridelerinden faydalandık. Bu kaynakların yanında “fazıl-ı muhterem” olarak bilinen Emrullah Efendi’yi anlatan devrin yazar, siyasi ve entelektüellerinin hatıratlarından faydalandık. Bunların içerisinde Evkaf Nazırı Şeyhülislam Hayri Ürgüplü, Maliye Nazırı Cavit Bey, Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa’nın, Hüseyin Cahit Yalçın’ın hatıratlarından özellikle bahsetmek gerekmektedir.

Üç ana başlıkta incelediğimiz çalışmamızın ilk bölümünü, Emrullah Efendi’nin hayatına ayırarak, ailesini, tahsil hayatını, memuriyet evrelerini, Avrupa’ya kaçışını, yurda döndükten sonra aldığı görevlerini, siyasi fikirlerini ve bu hayat safhalarında katıldığı ilmi faaliyetlerini analiz ettik. Bu bölümde hayat safhalarını incelememizin amacı, yaşadığı olayların fikir dünyasında etkisini tespit edebilmekti. Nitekim o Maarif Nazırı olmadan evvel eğitimle iştigal etmiş, terbiyeye, ilk eğitime dair çeşitli yazılar kaleme almıştı. Ayrıca, kanun, mevzuat hazırlama konusunda kendisine başvurulan bir kişiydi. Pek çok mevzuat, yasa tasarısı kaleme almıştı. Onun bu özellikleri siyasi kişiliğinin oluşumuna katkıda bulunmuştu.

İkinci bölümde, Emrullah Efendi’nin 12 Ocak 1910-17 Şubat 1911 tarihleri arasında yaptığı ilk nazırlığını inceledik. İbrahim Hakkı Paşa kabinesinin özellikleri, kendisinin nazırlığa seçilme sebepleri, seçildikten sonra nezaretteki ilk icraatları, mecliste verdiği izahatlarını, fikir babası olduğu Tuba Ağacı Nazariyesi ve etrafında dönen tartışmaları, Tevfik Fikret ile aralarındaki anlaşmazlığı ve bu olay sonrasında basında aleyhinde gelişen kampanyanın üzerinde durduk.

Üçüncü bölümde ise 31 Aralık 1911 - 21 Temmuz 1912 tarihleri arasında yedi ay üç hafta süren ikinci nazırlığını inceledik. Darülfünun nizamnamesi, nezaretin yapısında yaptığı değişiklikler, yaygınlaştırmaya çalıştığı teftiş sistemi, İttihat ve Terakki adına mecliste sözcülük yapması dönemin önemli olaylarıydı. Bu icraatlar yapılırken, meclisin çok sesli ve çok renkli ortamını meclis zabıtlarındaki diyaloglardan yaptığımız aktarımlarla nazarlara sunmaya çalıştık.

1. EMRULLAH EFENDİ'NİN HAYATI

Bu bölümde, Emrullah Efendi'nin nazır olarak yaptıklarını daha iyi kavrayabilmek için hayatının evreleri ele alınmıştır. İlk tahsili, ailesi, bulunduğu mevkiler, fikri altyapısı, İttihat ve Terakki içindeki rolü onu tanıyıp, icraatlarını anlayabilmek için, bu anlamda önemli ipuçlarıdır. "İnsanın yüzünü, biraz da etrafındakilerin yüzü teşkil eder"[3] sözü gereğince, Emrullah Efendi'nin tanışıp dostluk ettiği kişilere ve onlarla olan hatıralarına da yer vermeyi uygun bulduk. Elbette kendisini seven ve saygı duyan kişiler olduğu kadar; icraatlarını, söylemlerini beğenmeyip ona muhalif olan kişiler de olmuştur. Hatıratlarda kendisine dair olumlu ve olumsuz her iki görüşe tesadüf ettiğimizden ikisinden de örnekler sunduk. Böylece nazırlığı esnasında aldığı kimi kararların yarattığı hoşnutsuzluklar ve itirazları bir arada görerek, onun siyasi kişiliğini oluşturan şartları incelemiş olduk.

1.1. İLK HAYATI, EĞİTİMİ VE MEMURİYETLERİ

II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında Maarif Nazırı olup, buradaki icraatlarıyla Türk Eğitim sisteminde farklı yönler açan Emrullah Efendi, 1858 (H.1257) yılında, Edirne'ye bağlı Lüleburgaz'da doğdu. Babası tüccar olan Emrullah Efendi'nin ailesi hakkında fazla bilgimiz mevcut değildir.[4]

---

[3] Mithat Cemal Kuntay, *Namık Kemal (Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında*), İstanbul: Maarif Matbaası, 1944, s. Önsöz.

[4] Tıbbiye'de okumakta olan Mehmet adlı bir kardeşi olduğunu, Leskovik'li Mehmet yazdıklarından öğreniyoruz. Leskovik'li Mehmet Rauf, *İttihat ve Terakki Ne İdi?,* Alfa Yayınları, İstanbul, s.41-49; Özcan Mert de Emrullah Efendi'nin Deniz eczacı yüzbaşılığından emekli Halil Emrullah Lüleci, Belgrad Sefareti Başkatibi olarak görev Kamil Tuba adlı iki oğlu olduğunu kaydeder. Özcan Mert, "Emrullah Efendi'nin II. Maarif Nazırlığı Dönemi", *Türk Milli Eğitim Sistemi ve Lüleburgazlı Maarif Nazırı Emrullah Efendi*, Lüleburgaz Belediyesi Kültür Yayınları, 2006, s.135; Yaptığımız araştırmalardan Kamil Emrullah Tuba'nın, ilk Batum Başkonsolosu olduğu bilgisine ulaşsak da detaylı bilgi istediğimiz, Konsolosluk yetkililerinden Kamil Emrullah Tuba'ya dair daha fazla bilgi olmadığı cevabını aldık. ; Nahit Sırrı Örük'ün *Eski Zaman Kadınları Arasında* adlı kitabında da, Emrullah Efendi ve ailesi hakkında şu satırlara rastlamaktayız*:* "Meşrutiyet Devrinde iki kere Maarif Nazırlığına gelecek ve her şeyden ziyade dalgınlıklarıyla anılacak olan Emrullah Efendi de sınıfın ya on üçüncüsü, ya on dördüncüsü imiş. Talebeliğinde hayli yaşlı, evli barklı olup bütün resimlerinde görülen aynı büyük sakala da sahipmiş. Kendisi esmer ve sakalı simsiyah olduğundan kinaye ve istihza makamında "Gümüş" diye anılırmış". Nahit Sırrı Örük, *Eski Zaman Kadınları Arasında*, Oğlak Yayınları, İstanbul, 2011, s. 99-100; Emrullah Efendi'nin kızı Faize Emrullah ise, son dönem epey ses getirmiş önemli bir kadın hareketinde karşımıza çıkar. Kendisi Kadınlar Halk Fırkasının kurucularındandır. Bu konuda Zafer Toprak'ın kitabında, Faize Emrullah'ın, Emrullah Efendi'nin haremi olduğu yazmaktadır. (Zafer Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm* (1908-1935)", Tarih

Emrullah Efendi, ilk ve orta tahsilini Lüleburgaz'da tamamladıktan sonra İstanbul'da Mülkiye mektebine girdi. Eğitim hayatında başarılı bir öğrenciydi. Fransızca' yı kendi gayretleriyle öğrendi. Mülkiye'den 1882'de ikinci olarak mezun olduktan sonra,[5] Şubat 1883'te 2500 kuruşla Yanya, 24 Mayıs 1886'da 3000 kuruş maaşla Selanik, Kasım 1889'da 2500 kuruşla Halep, Şubat 1892'de Aydın (İzmir) vilayetlerinde maarif müdürlüğü yaptı.[6] Eğitime ve terbiyeye dair fikirlerini, değişik bölgelerde ifa ettiği bu memuriyetleri sırasında olgunlaştırdı. Gittiği birçok yerde, mevcut okulların çehresini değiştirdi, çok faydalı icraatlarda bulundu. Bu çabaları yönetim tarafından takdir edilerek, ödüllendirildi. Örneğin Yanya'da bulunduğu sırada, okul sayısının çoğaltılması eğitimin yaygınlaştırılması amacıyla çalışmalar yaptı. Bu gayretleri üzerine Yanya Vilayeti, 18 Şubat 1884'de sadarete başvurarak Emrullah Efendi'nin Üçüncü Rütbe ile ödüllendirilmesini istedi. Sadaret, II. Abdülhamid'e konuyu iletince padişah, sadece bir yıl içinde yaptığı göz dolduran hizmetleri dolayısıyla Üçüncü Rütbe kararını onayladı.[7] Ali Çankaya, Emrullah Efendi'nin başarılı maarif müdürlüğü yapmasının önemli vilayetlere tayin edilmesinden anlaşılacağını belirtir.[8]

Emrullah Efendi'nin Selanik Maarif Müdürü iken gösterdiği üstün gayret, *Mizan* gazetesinde, "Selanik'te Mekteb-i Mülkiyye -i Şahane' den mezun, yerine ve bütün fiiliyat-ı terakki-i maarife müntec Emrullah Efendi namında bir Maarif müdürü vardır. İkdam ve gayretinin boşa gitmemekte olduğunu görüp, geceyi gündüze katarak cidden çalışmakta ve hatta meşakkat-ı seferiyye ve mesarif-i zaruriyeye bile bakmayarak vilayetin her tarafını dolaşıp mevcut mektepleri teftiş ve tebdil etmekte

---

Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2015, s.221); Yaprak Zihnioğlu da kitabında *İkdam* gazetesinin şöyle bir haberine yer vermiştir. "Faize Hanım, merhum Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin kerimesi ve Düyun-u Umumiye Umur-u Hukukiye Şube Müdür Muavini Atıf Beyin haremidir. Şimdiye kadar hiçbir cemiyete girmemiştir". (Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılap*, Metis Yayınları, İstanbul 2003, s.130,131); Emrullah Efendi'nin haremi ve kerimesinin isimlerini Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne yapılan bağış listelerinde de görmekteyiz. Ahmet Zeki İzgöer - Ramazan Tuğ, *Padişahın Himayesinde Osmanlı Kızılay Cemiyeti* 1911-1913, Ankara, 2013, s.189.

5 İbrahim Alaattin Gövsa, *Meşhur Adamlar*, İstanbul, Sedat Simavi, 1933, s.407.

6 Meryem Üke, "Emrullah Efendi ve Tuba Ağacı Nazariyesi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* Cilt 6, S.12 (2008), s.654.

7 Mert, "Emrullah Efendi'nin II. Maarif Nazırlığı Dönemi", *Emrullah Efendi Sempozyumu,* Belediyesi Kültür Yayınları, 2006, s.142.

8 Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler,* C: III., Ankara: Mars Matbaası, 1968, s.97.

ve ca-be-ca en küçük köylere kadar neşr-i maarife himmet eylemektedir" denmekteydi.[9] Emrullah Efendi, burada iki sayı yayımlanabilen bir de öğretmen dergisi çıkardı.[10] Niteliği sebebiyle, "Bir pedagoji kitabının iki fasikülü"[11] şeklinde tavsif edilen *Mecelle-i Muallimin*' in kapağında "Her on beş günde bir neşr olunur fenni ve edebi risalelerdir" ibaresi bulunmakta, mukaddime bölümündeyse eğitimin önemi anlatılmaktaydı. Dergideki yazılar, "Meslek Derslerinin Programı" niteliğindedir. İç kapakta Francis Bacon'un "İlim kudret-i beşeriyenin mikyasıdır" sözüne yer verilen derginin Milli Kütüphane' deki nüshasında, "Muharriri: Emrullah, Selanik" yazmaktadır.[12]

Emrullah Efendi, görev yaptığı her kademede, ilme ve ilim sahiplerine daima destek ve yardımcı olmuştur. O, memleketin içinde bulunduğu durumdan ancak eğitimle çıkacağını savunan, nitelikli insanları taltif ve teşvik etmenin gereğine inanmış biridir. Nazır olmazdan önce de eğitimli ve liyakatli insanlara çeşitli görevler tevdi etmiş; memleket namına onlardan yararlanma yoluna gitmiştir. Örneğin Halep'te Maarif Müdürü iken Ali Kemal Bey de oraya sürgü edilmiştir. Emrullah Efendi, Ali Kemal Bey ve bir şekilde onun gibi oraya sürgün gönderilmiş kişileri kitabet, ahlak, edebiyat, tarih-i umumi derslerine memur etmiş; "Bu konuda vali ile, nazırla çarpışmış, bermutat iftiralara, ithamlara maruz kalmış fakat orada bulunan İdadiyi parlak bir surette vücuda getirmiştir."[13]

Ali Kemal Bey, onun ne derece sebatkar ve azimle çalıştığından bahseder.[14] Aynı şekilde Selanik Müdürlüğünde, kendisini tanıyan Fazlı Necip Bey, daha önceki

---

[9] *Mizan*, 2. Sene, 1888 (3 R. Ahir 1306) no. 774.
[10] "Bu Dar-ı feyz u tahsilde ikmal-i tahsile muvaffak olursam neşr-i maarif emr-i celiline hizmet edebilecek bir meslek ihtiyatını ahdetmiş idim. Çok şükür Cenab-ı Hakka mektepten çıkar çıkmaz saye-i füyuzat –vaye-i hazret-i padişahide Maarif müdürlüğü gibi icra-yı makâsıd –ı kalbiyeme muvafık bir memuriyete tayin olundum. Mektep tahsilini müteakip ihtiyacat-ı zihniyemin icap ettirdiği tahsilât-ı hususiyemin umûr-ı maarif cihetine mâtuf olması tabiidir. Şimdiye kadar memurunca vaki olan tecarib ve kemâl-i iştiyak ile devam ettiğim tahsilât-ı hususiyemin semeresi olarak meslektaşlarım bulunan maarif memurlarıyla mekatib muallimlerine ve bi'l izafe maarif ve mekatibin terakkisine hizmet edebilecek bir eser neşrini arzu ve saye-i şahanede nail olduğum nimet-i tahsilin teşekkürünü bu veçhile de ifaya çalışmayı vacibe-i ubudiyet ittihaz eyledim". Emrullah Efendi, "Mukaddime", *Mecelle-i Muallimin*, sy.1, Selanik, 15 K. Evvel 1302.
[11] Cavit Binbaşıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: Anı Yayıncılık, 2005., s.228.
[12] Cavit Binbaşıoğlu, *Türk Eğitim Düşüncesi Tarihi*, Ankara: Anı Yayıncılık, 2005, s. 147.
[13]Ali Kemal, *Toplu Yazıları*, Haz: Safiye Kıranlar, İstanbul: İsis Yayınları, 2010, s. 272.
[14] Ali Kemal, *Ömrüm*, haz: M. Kayahan Özgül, Ankara: Cümle Yayınları, 2004, s.207-208.

yalnızca odalarında oturup maaş alan, diğer maarif müdürlerine kıyasla, Emrullah Efendi'nin, çok önemli işler başardığını, Avrupai tarzda alet edevatı olan bir mektep tesis ettiğini söyler.[15] Halit Ziya anılarında Emrullah Efendi'nin İzmir'de maarif müdürlüğünü, "Emrullah Efendi Maarif Müdürü sıfatı ile İzmir'e geldi ve her şeyden evvel mektepte bir teceddüt, (yenileşme) eseri göstermek istedi" ifadeleriyle anlatır.[16]

Şahitliklerden de anlaşılacağı gibi Emrullah Efendi, hayatının ilk safhalarından itibaren eğitim meselelerine duyarlı olmuş, bu duyarlılıkla ülkenin farklı coğrafyalarında ifa ettiği hizmetler, onu deneyim sahibi kılarak alandaki sorunları yakından görmesini sağlamış ve nazırlığa hazırlamıştır.

1.2. AVRUPA'YA KAÇMASI

Emrullah Efendi, İzmir'e geldiğinde, burada Abdülhamid karşıtı gazeteci Tevfik Nevzat ile dost olmuştu. Her ikisi de siyaseten aynı fikirleri paylaşmakta, her ikisi de devrin muhaliflerinden, "Abdülhamid devrinin hürriyet ve meşrutiyet hülya eden temiz adamlarından, idealistlerindendi."[17]" İstibdat olarak düşündükleri yönetimden kaçmayı hayal ediyorlardı. Emrullah Efendi, bu hayalini gerçekleştirerek Aydın'da iken 24 Aralık 1893 (12 Kanun-ı evvel 1309)'de görevinden ayrılıp, arkadaşı gazeteci Tevfik Nevzat ve Avukat Güzel Hasan ile Avrupa'ya firar etti. Cenevre'de[18] Tevfik Nevzat ile beraber *Hizmet* gazetesini çıkarmaya başladı. Emrullah Efendi'nin bu kaçışı ve orada Tevfik Nevzat ile birlikte çıkardığı *Hizmet* gazetesine dair en kapsamlı bilgiyi, *İsviçre'de Jön Türk Basını ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri* adlı kitabın yazarı, Muammer Göçmen vermektedir. Yazara göre Emrullah Efendi, İzmir'de maarif müdürü iken Abdülhamid aleyhtarı eylemler

[15] Fazlı Necip Bey'den aktaran Özcan Mert, "Emrullah Efendi'nin II. Maarif Nazırlığı" *Emrullah Efendi Sempozyumu*, s. 125, 126. "Maarif ordusu için Emrullah Efendi mükemmel bir Erkan-ı Harp Reisi oldu. ... Makedonya'nın o (intibah) devrinde Türk Maarifine büyük hatveler (adımlar) attırmaya muvaffak oldu. Onun tesis ettiği idadiden yetişen genç muallimlerin himmetiyle Selanik Maarifi İstanbul'dan daha ileri gitti. Evladını ciddi surette okutmak isteyenler, İzmir'den İstanbul'dan ve hatta Trabzon'dan çocuklarını Selanik hususi (özel) mekteplerine gönderiyorlardı."

[16] Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, II. Basım, İstanbul: Özgür Yayınları, 2014, s.434

[17] Hüseyin Cahit Yalçın, *Tanıdıklarım*, İstanbul. Y.K.Y., 2001, s.159.

[18] Hamza Altın, gazetenin Cenevre yerine Cenova'da çıkarıldığını yazmaktadır. "İkinci Meşrutiyet Dönemi Nazırlarından Emrullah Efendi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimize Katkıları", *İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2010), S. 151-165, s. 152.

yüzünden İsviçre'ye kaçmış, Tevfik Nevzat ile beraber çıkardıkları, fazla uzun ömürlü olmayan *Hizmet* gazetesi, Jön Türk basının doğuşuna yol açmıştır.[19]

Emrullah Efendi gibi, toplumda değer gören saygıyla anılan kişinin kaçışı, yönetim karşıtı muhaliflere örnek olacağından sarayı telaşa sürüklemişti.[20] 1 Şubat 1894'de yayınlanmaya başlanan *Hizmet* gazetesi, genel olarak cumhuriyet fikrine vurgu yapan felsefi yazılar neşrediyordu. Gazetenin üslubu sert değildi. Çoğunlukla Babıali'nin dış politikasına dair tavsiyelerde bulunuyordu. Buna rağmen *Hizmet* gazetesi tehlikeli bulunmuş, Osmanlı topraklarına "men-i idhali" için gerekli tedbirin alınması için vilayet ve sefaretlere tebligatlarda bulunulmuştu.[21]

1.3. EMRULLAH EFENDİ'NİN HIRSIZLIKLA SUÇLANMASI

Emrullah Efendi, yurtdışında epey zor günler geçirdi.[22] Bir müddet Avrupa'da yaşadıktan sonra, Abdülhamid'in affıyla yurda döndü. İzmir'de yaşamasına izin verilmişken maarif muhasebecisi ile tartışma yaşayıp, Temmuz 1894'de mahkemeye sevk edilerek tutuklanmış, bir kaç ay hapis yatmıştı. Emrullah Efendi'nin Avrupa'ya firarından, hem kendisi hem de ailesi, bilhassa da Tıbbiyeli kardeşi Mehmet çok müşkül vaziyetlere düşmüştü.[23] Bu kaçışla ilgili farklı yorumlar da yapılmıştır. Devlet ağzına inanarak maarif sandığından para alarak kaçtığını ileri süren yazarlar olduğu gibi,[24] bu suçun mesnetsiz olduğunu iddia edenler de vardır.[25]

---

[19] Muammer Göçmen, *İsviçre'de Jön Türk Basını ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri*, İstanbul: Kitabevi, s.143.

[20] Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük* (1889- 1902), İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s.135.

[21] Göçmen, *İsviçre'de Jön Türk Basını,* s.144.

[22]Avrupa'ya beraber kaçtığı ve orada birlikte gazete çıkardığı Tevfik Nevzat, yazdığı vasiyetnamesinde, kardeşine hitaben şunları söyler "Emrullah'ın çocukları da benim çocuklarım gibidir. Eğer tab'ına muvafık gelirse biraderim Refik Nevzat, Emrullah'ın kerimesini alsın, ruhumu müsterih eder". (Ziya Somar, *Bir Adamın ve Şehrin Tarihi*, II. Basım, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir: 2001, s. 37).

22 Leskovik'li Mehmet Rauf'un anlattıklarına göre; biraderi Emrullah Efendinin ardından, maddi olarak epey sıkıntıya düşen Mehmet, sonunda bir gün sırra kadem basar. Bir daha da izine, ölü yahut diri rastlamak kabil olmaz. Mehmet Rauf, Emrullah Efendi ile Selanik Maarif Müdürlüğünde bulunduğu sırada İdadide verdiği derslerinden tanışmaktadır. Kendisi de İttihat ve Terakki yanlısı, Padişah Abdülhamit karşıtıdır. Arkadaşı Mehmet'in kaybından ziyadesiyle üzüldüğünden; kitabında olaya yer vermeyi borç ifası olarak addettiğini belirtir.

[24] Ahmet İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım (1888-1914*), haz: Alpay Kabacalı, 3. Basım, İstanbul: İş Bankası Yayınları, s. 295.

[25] Hoca Muhyiddin, *Hürriyet Mücahedeleri yahut Firak ve Menfa Hatıraları*, Dersaadet; Selanik Matbaası, 1326, s.2.

Sırrı Örükağasızâde ise Babıali'nin, Fransız Hükümeti'nden adi bir suç olarak gösterip, iade talep ettiğini yazmıştı.[26] Kitabında, "Tevfik Nevzat ve Emrullah Efendi'nin firarının, kesinlikle örgütlü olmayıp, kendi tasavvurlarıyla gerçekleştiğini" ileri süren Muammer Göçmen, *Hizmet* gazetesinin ilk nüshasının, İstanbul'a bildirilmesinin hemen akabinde, Matbuat-ı Ecnebiye Kaleminin görevlendirildiğini yazmaktadır. İsviçre Hükümeti'ne gönderilen "Emrullah Efendi'nin, kaçarken İzmir Maarif Sandığı'ndaki tüccar ve eytam akçesinden, bin lirayı aşkın parayı çaldığını, dolandırıcılık sebebiyle iadesinin istendiğine dair" belgelere de yer vermiştir. İdare, çıkarılan gazetenin "tahdiş-i ezhana" yol açmasından endişe etmektedir.[27]

Emrullah Efendi'nin suçlandığı bu hadise ve etrafında dönen tartışmalar ileriki yıllarda da sıkça karşısına çıkmaya devam edecektir. Öyle ki vefatından sonra bile para çaldığını söyleyenler çıkmıştır. Ebubekir Hazım Tepayran, hatıratında Emrullah Efendi'nin İzmir'den kaçarken maarif sandığından bin Osmanlı lirası almış olduğundan, bu paranın meşrutiyet sonrası Meclis-i Mebusan' da uzun münakaşalara sebeb olduğunu, fakat geri alınmasına ne karar verildiğini hatırlayamadığını kaydeder.[28] İttihat ve Terakki karşıtı Mehmet Selahaddin Bey ise, farklı düşünmektedir. Emrullah Efendi'nin vefatını, İngiltere ile çıkan donanma anlaşmazlığına çok üzülüp vatanperverliğinden "Ah u enin içinde terk-i hayat ettiğini" duyuran *Tanin* gazetesini yalancılıkla itham etmiş, "Emrullah Efendi'nin hamiyet devlet ve millete karşı sadakatini İzmir Maarif idaresi kasasıyla, adliye kayıtlarına havale ederiz." Demiştir.[29]

Bütün bu suçlamalara karşı Emrullah Efendi, para çalma hadisesini hiç bir zaman kabullenmeyip, şiddetle reddetmiştir. 26 Ağustos 1908 tarihli *Servet-i Fünun*

---

[26] BOA, *BEO*, 34, 250/30, 1311; Sırrı Örükağasızade, *Sultan Abdülhamid Devri Hatıraları*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2007, s. 103.
[27] Göçmen, *İsviçre'de Jön Türk Basını,* s.114, 116.
[28] Ebubekir Hazım Tepeyran, *Hatıralar,* haz: Faruk Ilıkan, İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. Alaattin Eser Kitaplığı,1998, s.145.
[29] Mehmet Selahattin Bey, *Bildiklerim,* haz: Ali Birinci - Cüneyt Okay, Ankara: Vadi Yayınları, 2006, s.46. Emrullah Efendi'nin, ölümüne dair başka bir anekdot da 1912'de diğer önde gelen İttihatçılarla tutuklanışının ardından asabının zaafa uğrayıp; hapisten çıktıktan sonra da bundan kurtulamayarak, bir sene sonra Cihan Harbi başladığı sıralarda Yeşilköy'de şiddetli bir siyasi münakaşa neticesinde kalp krizinden vefat ettiği şeklindedir. Fazlı Necip, " Emrullah Efendi" Türk Hayatı, no:8, nakleden: Mert, "Emrullah Efendi'nin II. Maarif Nazırlığı", *Emrullah Efendi Sempozyumu*, s.128.

gazetesinde, “Vatan hadimlerini lekelemek gayretine düşen husamaya” başlıklı bir makalede bu iddiaları yalanlamıştır.[30] Kovuşturulma sebebinin, Avrupa’da çıkardığı *Hizmet* gazetesi sebebiyle olduğunu, bu söylentilerin çıktığı gazete ve yazarını dava edeceğini belirtir.[31]

1.4. AVRUPA’DAN DÖNÜŞÜ VE TAYİN EDİLDİĞİ GÖREVLER

Emrullah Efendi, ilk gençlik yıllarından itibaren “İstibdat” olarak nitelediği Abdülhamid dönemine muhalif olup; Avrupa’ya kaçmadan önce de “Hürriyet” taraftarı fikirleri seslendirmiştir. Firarı, II. Abdülhamid tarafından affedilerek, kendisine *Muhitu’l Maarif* ansiklopedisini çıkarma ve *Meclis-i Kebir-i Maarif* üyeliği, Galatasaray Lisesi ve Konya Hukuk Mektebi müdürlükleri gibi önemli görevler verilmesine rağmen hayatı boyunca II. Abdülhamid karşıtı olmuş ve ona öfke beslemeye devam etmiştir.

Yurtdışına firarından sonra bir süre yakın dostu Gelenbevizâde Sait’in yalısında ikamet edip, o zaman zarfında “Emri” mahlasıyla *Servet- Fünun* gazetesine yazılar kaleme alan Emrullah Efendi,[32] Maarif Nazırı Zühtü Paşa’nın aracılığıyla, 1898’ de İstanbul’da *Maarif Meclisi* üyeliğine tayin edilmiştir. *İkdam* gazetesinde, bu esnada *Muhitu’l Maarif* ansiklopedisi çıkmadan önce “Ansiklopedi yahut Muhit-ul Maarif” başlığıyla felsefe ve dile dair makaleler de yazmıştır. 26 Kasım 1897- 17 Nisan 1899 tarihler arasında, imzasız olarak elliye yakın makale kaleme almıştır. Bu yazıların mahiyeti, çıkarılacak ansiklopedinin kapsayacağı maddeler olup, “Emrullah Efendi’nin Felsefeye Dair Mülahazaları”, “Ulum-ı Lisaniyye”, “Dile ve Istılaha Dair Takip Edilmesi Gereken Metot” gibi başlıklar içermektedir.[33] Gazetedeki bu yazıları okuyup, Emrullah Efendi’den çok etkilenen, merak edip kendisiyle tanıştığında da

[30] *Servet-i Fünun*, 8 Eylül 1908 (26 Ağustos 1324), no: 67, s.1,2.
[31] Ali Kemal Bey, Meşrutiyet’ten hemen sonra onun hakkında çıkan menfi yazılara, dedikodu ve şayialara, cevap niteliğinde bir yazı kaleme almıştır. “Hele biçare Emrullah Efendi, şu Devr-i Hürriyette bile hedef-i müfteriyat olmaktan kurtulamadı” diyen Ali Kemal Bey, “matbuat için, mazisinin bu kadar parlak olduğu bir kişiyi lekelemeye kalkışmasının ayıp olduğu” fikrindedir. Ali Kemal, *Toplu Yazıları,* s.235.
[32] Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım*, s. 295.
[33] Alim Kahraman, “Muhitu-l Maarif” *DİA*, cilt: 31, s.41

büyük sevgi ve saygı duyarak, evini onun evinin yakınına taşıyan[34] Mehmet Akif'e göre, mezkûr makaleler çok mühimdir.[35]

Bu makaleler "Türkçe 'de ilk kapsamlı ansiklopedi girişimi"[36] olan *Muhitu-l Maarif*'in içeriğini oluşturmuştur. Abdülhamid zamanında, *İkdam* gazetesini çıkaran Ahmet Cevdet ve Emrullah Efendi tarafından yazılmaya çalışılmış bir eserdir.[37] İlk cildi 1900 (1318)'de neşredilen bu eserin, başlangıçta sadece, ilimlere dair maddelerle sınırlı bir ansiklopedi olmasını düşünseler de, daha sonradan bizzat Emrullah Efendi'nin kendi ifadesiyle karar değiştirilip, ansiklopedinin içeriği

---

[34] Mithat Cemal Kuntay, *Mehmet Akif Hayatı - Seciyesi- Sanatı,* İstanbul: Oğlak Yayınları, 2013, s. 49. ; Bir diğer dostu Eşref Edip, Mehmet Akif'in, Emrullah Efendi hakkındaki fikirlerinden ve *Muhitu'l Maarife* dair çabalarından şöyle bahseder: "Emrullah Efendi'ye karşı Üstadın çok hürmeti, muhabbeti vardı. Onun yüksek irfanını her zaman söyler, kıymetli sözlerini tekrar ederdi. Üstad Emrullah Efendi ile görüşmek için pılıyı pırtıyı, çoluğu çocuğu yüklenerek Makriköyü'ne taşınmış, nihayet bir gece Muhlis Beyin evinde görüşmüş. Emrullah Efendi, üstadı, bir aşina-yı kadim gibi gayet teklifsiz kabul etmiş. Bu mülakatları *Muhitu'l – Maarif* kapatıldığı zamana tesadüf ediyor. Bununla beraber Emrullah Efendi metanetini muhafaza ederek ümitsizliğe düşmemiş. Üstad diyor ki: "Bu mülakat iki üç defa tekerrür ettikten sonra Ispartalı Hakkı'dan başlayarak bütün sevdiklerimi, Kabe'ye hacı taşıyan deliller gibi, Emrullah'ın evine götürmeye başladım. Çok defalar Veli Efendi çayırında, çoban çeşme kırında, yahut daha içerde akdettiğimiz encümenler Allah bilir, enzar-ı tecessüsü kamaştıracak kadar parlak idi. Halin mehalikini hepimizden iyi gördüğü için, atiyi hepimizden fena tahayyül etmesi icabeden koca Emrullah'ın tevekkülünü, fakat mütemadi bir say, mütezayid bir azim ile beraber giden tevekkülünü gördükçe hakkındaki hissiyat-ı vedad ve hürmetime münteha tasavvur eyleyemiyordum. Eşref Edip, *Mehmet Akif: Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2010, s.236.

[35] Sevgili kârilerimizin çoğu tahattur edecektir ki bundan on sene evvelki İkdam ceridesinin sütunlarında Muhitu'l –Maarif unvan-ı mehibi altında imzasız, lakin gayet mühim lisan makaleleri görülürdü. Memleketin bütün okuryazar takımını hayran edecek kadar derin bir vukuf ile yürütülen o mütalaalar, hele Ispartalı Hakkı ile beni alıklaştırmıştı! (...) Emrullah Efendi'nin mahsul-i içtihadı olduğunu anlayınca ani'l –gıyab müştak olduğumuz o sima-yı hikmet ü irfanı görmek emeline düştük. Edip, *Mehmet Akif*, s. 236.

[36] Kahraman, "Muhitu-l Maarif", *DİA,* s, 40.

[37] *İkdam* Gazetesinin sahibi Ahmet Cevdet Bey'in ağzından, *Muhit'ul Maarifi* çıkarma çabaları: "O zamanlar (1894-96) *İkdam* 'da Necip Asım Bey, Veled Çelebi, Emrullah Efendi uğraştılar. Halk gayrete gelmiş idi. Milliyet hevesi işte o vakit uyanmakta idi. Hiç tanımadığımız kimseler, matbaaya Türkçe kitaplar getirip bize gösterirlerdi. Ben de o hevesle *Muhitu'l Maarifi*, *Kamus-ı Türki'yi* ve sair risaleleri basmaya başlamış idim. Fakat sansüre tembihat yapılmış, sırf Türkçe makale yazmaktan menedildik. Daha sonraları, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* bir odaya hapsedildi. Meşrutiyetin ilanına kadar mahpus kaldı. Daha evvel *Muhitu'l Maarif* 'in de yayın sahasından kaldırıldığı malumdur. Karşı konulmaz bir milli duygu ile yayını ilerletmeye azmetmiş idim. Fakat uğradığım darbeler azmime tabiatıyla engel oldu", Yusuf Akçura, *Yeni Türk Devleti'nin Öncüleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay. 1981, s.96-97.

genişletilmiştir.[38] Babanzâde Naim'in, Emrullah Efendi'nin çıkardığı *Muhit'ul Maarif*'teki ıstılahları çok beğenip 'Bu zat garp felsefesine Türkiye'de yol açan bir alimdir' dediğini aktaran Muallim Cevdet, felsefeye dair geniş şümullü bir eserin Emrullah Efendi tarafından yazılmasının beklendiğini, belki de yazılıp basılmamış olduğunu belirtir. Ayrıca, Emrullah Efendi'den arkaya, bu konuda yazılı bir eser kalmamasına esef ederek, "Ezcümle Emrullah Efendi merhumun ihata-i ilmiyesi bize pek kıymettar âsâr-ı felsefiye bırakmaya kafi iken, kendisinden yadigar kalan hisse-i istifade, talebesinin elinde veya sadece kulağında kalan gayr-i matbu takrirlerine inhisar etmiş ve diğer muallimlerin himmet eyledikleri takrirler de maatteessüf pek natamam kalmıştır" yorumunda bulunmuştur.[39]

8 0cak 1908'de kurulan *Türk Derneği* içinde yer almıştır. Kurucuları arasında Ahmet Mithat, Velet Çelebi, Necip Asım, Bursalı Mehmet Tahir, Ahmet Hikmet Müftüoğlu, Rıza Tevfik, Emrullah Efendi'nin bulunduğu dernek, Meşrutiyet devrinde, kurulan ilk milliyetçi dernek ve Türkçecilerin ilk örgütlenmesi şeklinde nitelenmiştir.[40] Dernek kurslar, konferanslar düzenlemiş, aynı ismi taşıyan bir de dergi çıkarmış, 1912 yılında dağılmıştır.

---

[38]Emrullah Efendi: "İlk önce maksadımız bir Kamûs-ı ûlum yazmaktı. Fakat erkân-ı tahriyemiz bu işe bu kadar emek verdikten sonra, o derece bırakmak savab olamayacağından, teracim-i âhval, tarih, coğrafya ve maarif-i sâireyi dahi cem'ü kayd ederek şu eseri asrımıza layık bir dereceye îsal etmeyi niyet ettiklerinden, mütevekkilen alellâh programımız tevsi edildi". (İsmail Kara, *Aramakla Bulunmaz,* II. Basım, Dergah Yayınları, İstanbul: 2014, s.72).

[39] M. İnançalp s.15-16'dan nakleden İsmail Kara, *Bir Felsefe Dili Kurmak*, 4. Basım, İstanbul: Dergah Yayınları, 2016, s.99. ;Bursalı Mehmet Tahir de, Emrullah Efendi'nin dil ve felsefe çalışmalarında bizdeki ilk öncülerden olduğunu ileri sürmektedir. Emrullah Efendi'nin Darülfünunda felsefe hocası iken tutturduğu notlardan, onun pek çok alanda "mütebahhir" olduğunun anlaşıldığını söyleyerek, "Denilebilir ki bizde İlm-i lisandan ve Felsefe-i lisaniyeden ilk bahseden Emrullah Efendi olduğu gibi her eli kalem tutanın girmekte bir beis görmediği lisani münazarât ve münakaşata bir reng-i ilmi, bir kıymet-i fenniye veren de ilk Emrullah Efendi olmuştur. Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri,* İstanbul Matbaa-i Âmire 1333 h. (1915), II, 95.;Emrullah Efendi'nin Fatih Kerimi'ye söyledikleri de dile bakış açısını gösterir: "Şüphe etmem ki yürekler birdir, bir ahenk ile çarpar. Ancak zihinleri kalbimize uydurmak, düşünceleri de birleştirmek Türk medeniyetinin muhtaç olduğu en büyük bir iştir. Bunun için de cümlemizin anlayabileceği medeniyetimizin sabahını bir lisan yapmaya çalışmak düşünenlerin zimmetine kalmış bir borçtur. (Fatih Kerimi, *İstanbul Mektupları,* haz: Fazıl Gökçek, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2001, s.302.)

[40] İlhan Tekeli- Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü,* II. Basım, Ankara: T.T.K, 1999, s.130.

Şubat 1908'de Konya Hukuk Mektebi'nin ilk müdürü olmuştur. Fakat bu vazifesi kısa sürmüştür. Bu olayı yakın dostu Mehmet Akif üzüntüyle nakleder.[41]

Aynı yılın Ağustos ayında Galatasaray Mektebi Sultani müdürlüğü[42] ve bir ay sonra da *Meclis-i Maarif İlmiye Dairesi* başkanlığı görevlerine getirilmiştir. Mekteb-i Sultani' deki müdürlüğü çok kısa süren, hatta okuldaki personeli dahi tanıyamadan on gün içinde görevinden ayrılmıştır.[43]

Emrullah Efendi, 14 Eylül 1910 'da Edebiyat Şubesi'nde Hikmet- i Nazariye'den *İlm-i ahval – nefs* derslerini okutmaya başladı.[44] İlk kez başlayan bu felsefe tedrisatı herhangi bir kitap, kaynak olmadan tamamen "Emrullah Efendi'nin ihatası ve anlatımıyla" verilmiştir. Ders programında mantık, ahlak, usul-u tedris dersleri vardır. Meşrutiyetten sonra felsefeye daha fazla önem verilmiş, Ziya Gökalp hocalığa tayin edilmiştir.[45]Ahmet Talat Onay, Darülfünun Edebiyat Fakültesi birinci sınıfındayken Emrullah Efendi'nin ders notlarını bir deftere tutmuştur.[46]

Çok iyi bir hatip olması, alim ve fazıl bir kişi olarak tanınması, gerek mensubu olduğu İttihat ve Terakki Fırkasında, gerek mecliste, onu sözü dinlenir bir kişi yapmıştır. Kendisini pek çok kez mecliste mevzuat ve kanunlar hakkında izah verirken görürüz. Sözgelimi, 25 Mayıs 1909 (12 Mayıs 1325) tarihinde, mecliste Adana olayları ve Serbesti gazetesi hadisesi görüşülürken, Emrullah Efendi, matbuat encümeni başkanı sıfatıyla açıklamalar yapmış, olaylar neticesinde gerginleşen mebusları itidale çağırmıştır.

---

41 BOA, *İ.HUS,* 163/72, 1326 ;Mehmet Akif Ersoy, "Eski Hatıralar", *Sırat-ı Müstakim,* C.4, s.y.85, s.116.

42 BOA, *BEO,* 3370 / no: 252735, 10 Ağustos 1908 (12 Recep 1326)

43 Vahdettin Ergin, *Mekteb-i Sultani,* İstanbul: Galatasaraylılar Derneği Yayını, 2003, s.171; İsmail Hikmet Ertaylan, bu sürenin üç hafta olduğunu ileri sürer. Üç haftalık müdürlüğü zamanında, «Mekteb-i Sultanî» yi bir tımarhane haline sokan kabiliyetine mükâfat olarak Maarif Nezareti pâyesiyle taltif edilen bir mecnun hakimin, çocukları bile güldüren karakuşî kararlarında ısrarını görünce Fikret istifa etmiştir. (İsmail Hikmet Ertaylan, *Tevfik Fikret,* s.91).

44 Meryem Üke, "Emrullah Efendi ve Tuba Ağacı Nazariyesi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* C. 6, S.12, 2008, s. 655

45 *Vakit,* 20 Aralık 1931, no:5010, s. 10.

46 Meryem Üke, "Emrullah Efendi'nin İkdam Gazetesindeki Felsefe ve Bilim Terimlerine Dair Makaleleri" Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, 2008, s.4.

1.5. MİLLETVEKİLİ VE BAKAN OLMASI

Emrullah Efendi, 3 Kasım 1909'da Kırklareli Mebusu olarak Meclis-i Mebusan Azalığına seçildi. Bu vesile ile Meclis-i Maarifi İlmiye Dairesi'ndeki görevinden ayrıldı. Milletvekili olunca, Bütçe Encümeni Komisyonu'nda görev aldı. Bu görev onun devletin içinde bulunduğu kötü mali durumu daha iyi görmesini sağladı.[47]

Milletvekili olmasından sonra da iki özelliği her zaman ön planda olmuştur. Bunlar meşrutiyet taraftarlığı ve II. Abdülhamid nefretidir. Meşrutiyet taraftarlığını her şart ve yerde söylemeye devam etmiştir. Parlamenter sistemi savunmuş, İttihat Terakki'den mebus seçildiğinde, mecliste sık sık meşruti yönetim, seçme, seçilme hakkının önemine dair konuşmalar yapmıştır. Yönetim biçimi olarak "tevsi-i merkeziyet" ilkesini benimsemiş, "adem-i merkeziyeti", devleti parçalayacak bir fikir olarak görmüştür. Prens Sabahattin'e "Sizin arzu ettiğiniz adem-i merkeziyet, bu memleket için bugün ve gelecekte bir felakettir" diyerek karşı çıkmıştır. Meclis kürsüsünden hürriyete dair konuşmalarda "Meşruti bir hükümette terbiyenin esası hürriyettir, hürriyet ise ilimle kaimdir. Bilgisizlik ile hürriyet bir arada durmaz. 'hürriyet' maarifin vezn-i tadilidir" demiştir. Bu sebeple de sivil oluşumlara, derneklere, sendikalara müsamahalı davranılması gerektiğini ileri sürmüş, bu düşüncelerini mecliste, "Evvelemirde sendikaya müsaade etmek lazım. Amelenin hukuk-u meşrualarını sermayedarına karşı müdafaa edebilmesine müsaade edilebilmeli" demiştir. İkinci önemli özelliği II. Abdülhamid karşıtlığıdır. Meclis oturumlarında yaptığı konuşmalarında, pek çok kez bu karşıtlığın izlerine şahit oluruz. Sözgelimi, onun kitaba, maarife, mekteplere düşman olduğunu iddia etmiş; Darülfünun nizamname layihasını hazırlayıp, Esbab-ı mucibesinde Mekteb-i Ali'nin tarihine değinirken de "Devirdeki Abdülhamid karşıtlığı havasına uyarak, sabık padişahın adını ve adını hatırlatan kurumsal isimleri ağza almama kuralına uymuştur.

Emrullah Efendi, meclise girdikten sonra çok geçmeden 10 0cak 1910'da İbrahim Hakkı Paşa hükümetinde Maarif Nazırı tayin edildi. Bakanlığı sırasında birçok konuda suçlamalara muhatap oldu. Bu suçlamalar arasında, tensikat kanununa yaptığı müdahaleler, aynı anda her konu ile uğraşıp hiç birini bitirememesi, mektep-i

---

[47] *MMZC*, 20 Kasım 1909 (7 Teşrinisani 1325), C.1, İnikad:4, s.31.

iptidai sorunu hallolmadan Darülfünuna el atması, maarifteki karışıklığı düzeltememesi, liselerde uygulamaya koyduğu programın içeriği ön planda olanlarıdır. Ayrıca, Ecnebi okullarının teftişi sebebiyle gayrimüslim cemaatleri reislerinden hükümete, Emrullah Efendi hakkında epey şikayet gelmiştir. Bir yıl, bir ay, beş gün süren nazırlık görevinden, hakkında verilen iki "istizah takriri", parti içi oylamada aleyhinde daha fazla rey çıkması, kamuoyunda kendisine yöneltilen şiddetli eleştiriler ve basında çıkan suçlamalar sebebiyle istifa etmiştir. (20 Şubat 1911)

Emrullah Efendi, on ay aradan sonra, istifa eden İbrahim Hakkı Paşa Hükümetinin ardında 15 Aralık 1911'de kurulan Küçük Mehmet Sait Paşa kabinesinde, ikinci defa Maarif Nazırı olmuştur. Maarif Nazırlığı sırasında Darülfünunun Edebiyat Şubesi'nde Hikmet-i Nazariye ve Usul-ü terbiye ve Tedris muallimliği yapmıştır. Darülfünun'da verdiği dersler, "Hakim-i Şehir Emrullah Efendi'nin Darulfünunu-i Osmani'de Terbiye' ye Dair Verdikleri Konferanstan Zabıt olunan Beyanat" başlığı ile neşredilmiştir.

Emrullah Efendi bakanlıkları döneminde Fransız taklitçisi olmakla suçlanmış, kendisi ise bunu reddetmiştir. Maarif Bütçe Müzakereleri sırasında, yapılan reformların ve çıkarılan kanunların Fransızların kopyası olduğunu söyleyen İstanbul Mebusu Kirkor Zohrap ve Dersim Mebusu Lütfü Fikri Bey taklitçilik yapıldığı fikrindedirler; üstelik bu taklidin demode olduğunu ileri sürerek mecliste bazı tenkitlerde bulunmuşlardır. "Bizdeki tedrisat Fransa'daki tahsilin mukayesesidir" diyen Zohrap, bu taklidin de yirmi yıl evvelinin taklidi olduğunu belirtmiştir. Ancak Emrullah Efendi böyle düşünmemektedir. Ona göre taklit ne için yapıldığını bilmeyerek hüküm ve esbabını tahkik etmeyerek, körü körüne yapılan uygulamalardır. Halbuki o, Fransız okullarının programlarını tetkik ederek uygulamaları ondan sonra yapmaktadır. Yine telif eserler ve matbaalar ile ilgili kanuna itiraz eden Zohrap Efendi'ye, "Zohrap Efendi biraderimiz, daima böyle Meclis-i Mebusan'a bir kanun layihası geldi mi 'bu Avrupa'dan gelmiş, tercüme edilmiş, oranın ahvali başka, buranın ahvali başkadır' diye itiraz eder. Elbette bu matbaalar, matbuat bizden çok sene evvel o memlekette ihdas edilmiş, bunlar oralarda daha ziyade tecrübe edilmiş, tabiidir. Bunların tecrübesinden istifade etmek bizim için lazımdır. Fakat biz onların kanunlarını, öyle görüp almıyoruz. Onlar bu

kanunları, bu ahkamı nereden almışlar, ne gibi nazariyata bina etmişler? Biz o nazariyatı tetkik ettik. O nazariyatı da memleketimizde muvafık olan ahvali de düşündük, ona göre tanzim ettik. Bunun için evvelemirde böyle aynen almış, kanunu tercüme etmiş sözünü kabul etmem." Demiştir.

Emrullah Efendi'nin bakanlığı sırasındaki Fransız taklitçiliği ünlü eğitimcilerden Ethem Nejat tarafından da eleştirilmiştir. Ethem Nejat, Tanzimat'tan itibaren maarifte uygulanan Fransız eğitim sisteminin, Emrullah Efendi'nin nazırlığı döneminde iyiden iyiye hissedilen tatbikini eleştirmiş, bu düşüncesini "Fransız Usul Tahsil ve Zararlarımız" adlı yazısında dile getirmiştir. Ona göre Fransız eğitimi yalnızca memur yetiştirmeye dönük, azim ve teşebbüsten uzak bir sistemdir. Anglosakson ve Alman usulü eğitimse pek çok açıdan daha yararlıdır. Hilmi Ziya Ülken ise Emrullah Efendi'nin maarif nazırı iken Fransız modelini uygulamaya koymasını "Osmanlı birliğini korumak üzere batılılaşmayı hedefleyen" bir kişi olarak yorumlamıştır.[48]

Bu sırada, İttihat ve Terakki hükümetiyle bazı konularda anlaşmazlıklar yaşamış, hatta sadrazama istifasını sunmuş, fakat istifası kabul edilmemiştir.

1.6. BAKANLIK SONRASI ÇALIŞMALARI VE VEFATI

Temmuz 1912'de, kabine istifa edince ikinci nazırlığı da sona ermiş, Darülfünunda vuku bulan olaylarla alakalı Divan-ı Harbi Örfi tarafından tutuklanarak, sorguya çekilmiş, bir süre hapiste kalmıştır. Hapisten çıktıktan sonra entelektüel çalışmalarla meşgul olan Emrullah Efendi bir yandan da Şubat 1913'ten itibaren Dârülfünun'da usûl-i tedrîs ve terbiye dersleri okutmaya başlamıştır.

Bu dönemdeki entelektüel çalışmalarından birisi *Türk Bilgi Derneği'*nin kurucuları arasında yer almasıdır. Söz konusu dernek, 1913'ün ikinci yarısında, zamanın önde gelen münevverleriyle birlikte kurduğu bir dernektir. İlk milliyetçi dernek olarak kabul edilir. Kurucular arasında; Necip Asım Yazıksız, Ahmet Mithat Efendi, Ahmet Hikmet Müftüoğlu, Rıza Tevfik Bölükbaşı, Celal Sahir, Ziya Gökalp, Köprülüzade Mehmet Fuat, Dr. Nazım, Ahmet Agayef, Bursalı Mehmet Tahir Bey, Veled Çelebi (İzbudak), Yusuf Akçuroğlu, Fuat Raif Bey ve Emrullah Efendi yer

[48] Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 3. Basım, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2015, s. 288.

almıştır. Dernek, popüler bilgiden ziyade kapsamlı ve metotlu bilgiye ulaşmayı hedeflemiş, çalışmalarını altı şubeye ayırmıştır: "Türkiyat Şubesi", "İslamiyat Şubesi", "Hayatiyyat Şubesi", "Felsefe ve İçtimaiyyat Şubesi", "Riyaziyyat ve Maddiyat Şubesi", "Türkçülük Şubesi." Derneğin ideolojisi Türkçülüktür. Bilimsel yaklaşım pozitivizm yanlısıdır. Emrullah Efendi, derneğin ilmi reisi sıfatıyla, "Öteden beri bir ülkede bir "akademi" oluşturmaya çalıştıklarını belirterek, Türk Bilgi Derneği'nin bu çabada bir başlangıç olduğunu, ileri zamanlarda devlette bir nüve oluşturan bu oluşuma katkıda bulunacaktır" demiştir.[49] Çok önemli entelektüel faaliyetleri yürüten dernek, yayın organı sıfatıyla, aynı adı taşıyan bir de dergi yayımlamıştır. *Bilgi Mecmuası*, 1913-14 yılları arasında "Türk Bilgi Derneği" kurucuları tarafından Celal Sahir'in yönetiminde çıkarılmış akademik özellikli bir dergidir. Yedi sayı yayınlamıştır. Dergideki "Felsefe ve İçtimaiyyat Şubesi" başkanlığı üstlenen Emrullah Efendi, bu konuda yazılar kaleme almıştır. [50]

Bu derneğin kurucusu olmasından da anlaşılacağı üzere Emrullah Efendi, Türkçülüğü savunmuştur. Yusuf Akçura, onun, umumiyetle ulum ile tevaggul etmiş ise de, Meşrutiyet devresinde Türkçülüğe mütemayil olduğunu söylemiştir. Şerif Mardin ise, Emrullah Efendi'nin Türkçülüğe kültürel açıdan baktığını ileri sürmüştür.[51] Fatih Kerimi'nin yazdıkları da, Emrullah Efendi'nin Türkçülük konusundaki fikirlerini anlamamıza yardım etmiştir.[52] Gökalp'le dostluğu, "Gökalp'in kişiliğini yarı yarıya borçlu olduğu kişi*"*[53] olarak tanımlanması Türkçülük açısından önemlidir.

---

[49] Zafer Toprak, "Türk Bilgi Derneği (1914) ve Bilgi Mecmuası," Der. Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı İlmi ve Mesleki Cemiyetleri,* İstanbul: IRCICA, 1987, s.247- 254.

[50] İpek, "Emrullah Efendi'nin Hayatı, Kişiliği ve Eserleri", *Emrullah Efendi Sempozyumu*, s. 90.

[51] Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri* (1895-1908), 19. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s.65.

[52] "Emrullah Efendi, sözü ahval-i hazıraya getirerek bundan sonra "Türklerin ümidinin Türklük fikrinde olduğunu, diğer milletler gibi Türklerin de ancak bu milli fikre bağlanarak terakki ve temeddün yoluna girmeleriyle yaşamalarının mümkün olduğunu, bunun için her şeyden önce Türk dilini sadeleştirmek ve bütün Türkler tarafından anlaşılan halis bir Türk edebiyatı vücuda getirmek gerektiğini söyledi ve Muhitu'l Maarif 'in ilk cüzlerini alıp baktığında kendi dilimizde çok güzel ifade edilebilecek sözleri o zaman niçin Arapça veya Farsça yazmış olduğumuza şaşırıyorum" Dedi. (Kerimi, *İstanbul Mektupları*, s.302.)

[53] İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, *Hayatım*, İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1998, s.207.

Bu entelektüel çalışmaları sürdürürken, 1914’de Yeşilköy’deki evinde vefat edip Fatih Camii haziresine defnedilen Emrullah Efendi’nin, Osmanlı Devleti, Sırp ve Bulgar Devletlerinden aldığı nişanlar vardır.

Kendisini Maarif Nazırlığına götüren süreci iyi anlamanın, onun politikalarını değerlendirmek açısından önemli olduğunu düşündüğümüz için, buraya kadar hayatından, fikirlerinden, ve içinde yer aldığı ilmi cemiyetlerden bahsettiğimiz Emrullah Efendi, anlaşıldığı üzere toplumda tanınmış, saygıdeğer bir kişiydi. Dildeki ıstılah arayış çabaları, ansiklopedi neşretmesi, felsefe ve psikoloji ilimlerine dair yaptığı çalışmaların yanı sıra, eğitimde iz bırakan yaklaşımları doğrultusunda iki kez Maarif Nazırlığı görevini ifa etmiştir.

2. EMRULLAH EFENDİ'NİN BİRİNCİ MAARİF NAZIRLIĞI

Bu bölümde, toplumda çok saygıdeğer bir konumda olan Emrullah Efendi'nin ilk nazırlığındaki icraatlarını, çıkarmaya çalıştığı Tedrisat-ı İptidaiye Layihasını, idadilerdeki değişimleri, Darülfünun hakkındaki planlarını, medreselere dair düşüncelerini, ihtiyat mekteplerini, Tevfik Fikret ile arasında geçen anlaşmazlığı, yurdun her yerine tayin ettiği müfettişleri, azınlık mektepleri ile olan meseleleri, hakkında basında çıkan olumsuz görüşleri, istizah takririni ve istifa sürecini anlatmaya çalıştık. Emrullah Efendi'nin öğretmen yetiştirme, taşra politikaları ülkedeki eğitim sorunlarına dair önemli adımlar olduğundan bu başlıklara dair tasavvur ve gayretleri de çok önemli detaylardır. Bir yıl kadar süren nazırlığı esnasında evvelki memuriyetlerinde zihninde oluşturduğu çözümleri pratiğe dökme imkanı bulan Emrullah Efendi, bu süreçte epey itirazla karşılaşmıştır. Yapmak istediği reformların bazıları için yaptığı tüm izahata rağmen ikna olmayan mebuslar kısa zamanda büyük atılımlar, bölgelerine okul ve nitelikli öğretmen talebinde bulundukları halde içinde bulunulan şartlar sebebiyle maarif bütçesi bu talepleri karşılamaktan uzaktır.

2.1. EMRULLAH EFENDİ'DEN ÖNCE MAARİF

Bu konuda Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'nin yeni maarif sisteminin, Abdülhamid'in kurduğu ilköğretim ve yükseköğretim kurumlarıyla başladığını ileri sürer.[54] Eğitimde modernleşmeyi hedefleyen Abdülhamid, devrin en iyi eğitimcilerini bu işle vazifelendirmiş, Kemal Efendi, Münif Paşa, Ahmet Vefik Paşa, Mustafa Nuri Paşa, Selim Sabit, Emrullah Efendi gibi eğitimci kimselere maarifte önemli görevler vererek arzuladığı modernleşmeyi onların eliyle yapmayı düşünmüştür.[55]

Onun zamanında, Maarifin daha iyi yürüyebilmesi için sadece okul sayısının artmasına değil; yapısal olarak teşkilatlanmaya da önem verilmeye başlanmıştır. 1879'dan sonra vilayetlerde Maarif Meclisleri kurulmaya başlamış, on yıl sonra ise Hicaz dışındaki tüm vilayetlerde maarif idaresi tesis edilmiştir.[56] Bu anlayışla, vilayetlerde ve müstakil sancaklarda maarif müfettişliği ihdas edilmiş, nizamnameye eklenen 143.Madde ile, vilayet ve müstakil sancaklarda bulunmak üzere, biri Müslüman diğeri Gayr-i Müslim olmak üzere iki müfettiş şartı getirilmiştir.[57] Maarif müfettişleri yaygınlaştırılmaya çalışılmış, bu müfettişler daha sonra, Emrullah Efendi döneminde, 1910 yılında çıkarılan nizamname ile de hukuki statüye kavuşturulmuştur.[58] Nezarette de modernleşmeye gidilip, eğitime dair istatistik ve verilerin tanzimine yönelik çabanın bir tezahürü olarak, ilk kez Maarif Salnameleri yayınlanmaya başlanmıştır.[59]

[54] Ülken, *Düşünce Tarihi,* s.147; Bu dönemdeki eğitim manzarasına dair, Bayram Kodaman, "İkinci Abdülhamid dönemine girildiği zaman, ilk ve orta öğretimde, genel olarak maarif alanında, reform hareketleri geriye dönüşü imkansız kılacak kadar yol almış bulunuyordu. Bu gerçeğin farkında olan devrin maarifçileri, hızlı veya yavaş, tam veya eksik de olsa, ilk ve orta öğretimi modernleştirmek ve yaygınlaştırmak için reform çabalarına devam etmişlerdir." Demektedir. (Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara: T.T.K.,1988, s.164.)
[55] Mustafa Gündüz, *Maariften Eğitime,* İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2016, s.200.
[56]Tekeli- İlkin, *Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim,* s.75.
[57] Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s.88.
[58] Halil Aytekin, *İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi*, Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 1991, s.33.
[59] Teyfur Erdoğdu, "Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1997, C: 52, S. 01, s. 215.

Bu dönemde, İlk ve orta öğretimler de yaygınlaşmıştır. Dönemin terbiye anlayışı "Terbiye, dini selamet, dünyevi saadet, ahlaki mahasin kazanmak için çocuklara ilerdeki meslekini tayin ve talim etmektir" şeklindedir. Okul sayısına gelince, 1890'da Osmanlı topraklarında, 29.130 sıbyan okulu ve iptidailerde 899.932 kız- erkek öğrenci mevcuttur. 1906'da ise yeni müfredata uygun ders işleyen 9.347 resmi ve özel iptidai mektep vardır.[60] Okullar artsa da hem sayı hem vasıf olarak, eğitimde beklentiyi karşılayamadığından, bilhassa İstanbul'da, özel okullar gelişmiştir. Genellikle, iptidai ve rüştiye düzeyindeki bu okullar, Müslüman elit kesimin oturduğu yerlerde, 1880 'lerde, konaklar kiralanarak kurulmaya başlamıştır. Her birinin benimsediği farklı öğretim sistemleri olduğundan, bu mekteplerin kimileri Fransızca, fen ve riyaziyeye kimileri de Arapça öğretimine önem vermekte olup; öğreticileriyse memur ya da subaylardı. Bu okullardan yetişen önemli pek çok kişi olmuştur. Örneğin, son dönemde yetişmiş ünlü mimarlarımızdan biri olan Mimar Kemalettin Bey, bu okullardan biri olan Numune-i Terakki'den yetişmiştir. 1908'de İstanbul'da özel okullar dışında 264 iptidai mektebi vardır.[61]

Kısaca anlatmaya çalıştığımız II. Abdülhamid döneminde, tüm bu eğitim seferberliğine karşın, mektepler nicelik olarak artış gösterse de nitelik bakımından üstün değildir. devletin ilk ve orta mekteplerinin, azınlıkların okullarıyla mukayese edildiğinde; hiç de iç acıcı olmayan bu durumlarıysa çoğu kişinin dikkatini çeken bir hakikattir.

---

[60] Ergin, *Maarif Tarihi*, s.711.
[61] Ergin, *Maarif Tarihi*, s.840.

Bu kişilerden biri, Gazeteci Ahmet Şerif'in gözlemleri bize son derece önemli bilgiler aktarmaktadır. Ahmet Şerif, 1909 yılında, II. Meşrutiyetin ilanının hemen akabinde, Anadolu'yu gezmiş; gittiği yerlere dair izlenimlerini *Tanin* gazetesinde neşretmiştir. Halkın sosyal, ekonomik vaziyetini, eğitim seviyesini gözlemleyerek; dolaştığı yerlerdeki Türk ve Ermeni iptidai ve rüştiye okullarını yakından mukayese etme fırsatını bulmuştur. "Anadolu'da bir okulu ziyaret etmek, elem çiçekleri toplamaktır" diyen muharrir, bu yerlerden biri olan Sivrihisar'daki Türk ve Ermeni okulları arasındaki farkı şöyle anlatır. "...İslamlar ve Türkler cahilliklerinde ne kadar ısrarlı iseler, Hristiyan vatandaşlar çalışmakta, özellikle gelecek için çocuklarını hazırlamakta o kadar inatçı. Bu gidişle halimiz ne olacak? Kendi kendimizi aldatmak, müthiş gerçekleri yaldızlı hayallerimizle karıştırmak hastalığından hala kurtulamıyoruz."[62] Bir başka yazar Tüccarzade İbrahim Hilmi ise, mekteplerin fiziki durumunu şu sözlerle tasvir eder: "Çoğu ahırlar üzerinde, mezarlık kenarlarında, havasız, bahçesiz, dar ve pis yerlerde inşa edilmiş, mektepten başka her şeye benzer harap ve karanlık ocaklardır ki; işte burada koca milletin müstakbel nesli yetişir.".[63]

II. Abdülhamid devri, maarif tablosuna bütüncül bir bakışla baktığımızda sadece ilk ve orta öğretimde değil yüksek öğrenimde ve medreselerde de aksaklıklar görürüz. Darülfününa sınırlı sayıda öğrenci kabulü, tarihsel sürekliliğindeki kopuşlar, müfredattaki eksiklikler, sansür, politik baskılar buranın gelişmesini engellemiştir. Medreselerse ikinci plana atılmıştır. Maarif Nezareti modern okullarla alakadar olup, medreseler ile yeterince ilgilenmemiş,[64] medreseler askerlikten kaçış yeri olarak görülmüş, yetersiz müfredat ve donanımsız hocalar elinde kalarak "En düşkün devrini yaşamıştır." [65]

---

[62] Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanin* s.144-146 adlı kitaptan nakleden Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi,* 7. Basım, İstanbul: 1999, s.241

[63] Tüccarzade İbrahim Hilmi, *Maarifimiz ve Servet-i İlmiyemiz Felaketlerimizin Esbabı*, Dersaadet, Matbaa-i Hayriye: 1329, s.14.

[64] Binbaşıoğlu, *Türk Eğitim* Tarihi, s.228.

[65] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Doğu - Batı Yayınları, 1978, s.449.

II. Meşrutiyetin ilanı ve bilhassa 31 Mart ertesinde maarifin her kademesine verilen önem artmıştır.[66] Meşrutiyet'in ilanında çok önemli bir rol üstlenen İttihat ve Terakki Cemiyetinin eğitime dair görüşleri ve politikaları 1908- 1914 yılları arasında Maarifte etkin olmuştur. Bu dönemde eğitim bakanlığı yapanların çoğu cemiyetin aktif üyeleri olduklarından, hatta cemiyetin programlarındaki eğitim kısımlarını kendileri yazdıklarından, görev başında oldukları zaman da özellikle bunları gerçekleştirmeye çalışmışlardır"[67] Bu durumla ilgili "Cemiyetin siyasi terbiyesi olgunlaştıkça, maarif sahasındaki dar zihniyetini de genişleyerek özelden genele doğru ilerlediğini nihayetinde, sadece cemiyetin değil milletin maarifini düşündüğünü, bu durumun da özellikle 1913' ten sonra iyi gözlemleneceği" ileri sürülmüştür..[68]

Meşrutiyetin ilanıyla, ülkedeki maarif sorunlarına çözüm arayan yönetim, Emrullah Efendi'ye gelinceye değin, on aylık süre zarfında yedi maarif nazırı görev getirmiştir. Bu nazırlar ve görev aralıkları şöyledir: İbrahim Hakkı Paşa: 28 Temmuz 1908 - 22 Eylül 1908, Recaizâde Mahmut Ekrem Bey: 23 Eylül 1908 - 28 Kasım 1908, Abdurrahman Şeref Bey: 16 Aralık 1908- 5 Şubat 1909, Yusuf Ziya Paşa: 6 Şubat1909 – 1 Şubat 1909, 13 Şubat 1909, Abdurrahman Şeref Bey: 15 Şubat 1909 – 9 Mayıs 1910, Mustafa Nail Bey: 5 Mayıs 1909- 9 Ocak 1910, Emrullah Efendi: 10 0cak 1910- 18 Şubat 1911.

Tarih aralıklarından anlaşılacağı gibi, çok sık aralıklarla değişen maarif nazırlığı makamı, toplumda eleştiri sebebi, gazetelere de konu olmuştur. 9 Şubat 1909 tarihli *İkdam* gazetesinde, bu durumdan şöyle şikayet edilmektedir: "Şu mülkün maarif hususunda acaba bir talihsizliği mi var? Maarif işini bir türlü yoluna koyamıyoruz. O nezarete gelenler, hiç bir şey yapmadan birer birer çekilip gidiyorlar. Bu gidişle zannederiz ki Avrupa'ya bir maarif Nazırı sipariş etmeye mecbur olacağız."[69]

---

[66] Dr. Yurdagül Mehmedoğlu, *Tanzimat Sonrasında Okullarda Din Eğitimi* (1838-1920), İstanbul: İfav, 2001, s.26.
[67] Ergün, *Eğitim Hareketleri*, s,188.
[68] Ergin, *Maarif Tarihi*, s.1060.
[69] Mehmet Salih Erkek, "Maarif Nazırları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII / 2, 2013, 385-416, s. 387.

Maarif Nazırının çok fazla değişmesi mebuslarca da tenkit edilmektedir. İstanbul Mebusu Hüseyin Cahit Bey: *"Meşrutiyetimizin ilanından beri 5 tane Maarif Nazırı değişti. Hep iş görmek için çalıştılar, ellerinden geleni yaptılar; fakat dikkat edilecek olursa, netice, hep birbirinin yaptığını bozmaya masruf oldu. O suretle ki bundan iki sene evvel maarifimiz ne halde bulunuyorsa, yine o haldedir"*[70] demektedir. Başka bir mebus, Maarif Nezaretinde umumi bir programın olmayışından, nazırın tebellüdü ile programın da tebellüd ettiğinden şikayetçidir.[71] Sorunların behemehâl çözüme kavuşması istendiğinden, göreve gelen nazırlardan beklenti de büyüktür. Fakat dönemin içinde bulunduğu istikrarsızlık, mali darboğaz ve savaşlar sık hükümet ve kabine değişmesine sebep olduğundan, Maarif Nezaretinde de bir düzen tutturulamamış;[72] Meşrutiyet dönemindeki tüm maarif nazırları, Emrullah Efendiye gelene dek bir takım düzenlemelere girişmişse de, bir çok sebepten tam bir netice alınamamıştır.

Osman Ergin, Bu yılları, "Bocalama ve kaos" dönemi olarak niteleyerek şöyle tanımlar: "1324- 1330 (1908-1914) senesine kadar yedi sene süren bu zamanda Türk olmayan mebusların, patrikhanelerin, siyasi fırkaların, matbuatın ve nihayet yabancı hükümetlerin gösterdikleri engeller yüzünden hiçbir şey yapılamamış, maarif işlerinde esaslı ve sabit bir adım atılamamıştır.*"*[73]

2.2. MAARİF NAZIRLIĞINA ATANMASI

V. Mehmet saltanatında, 12 Ocak 1910 - 30 Eylül 1911 tarihleri arasında, bir yıl sekiz ay on yedi gün görev yapan İbrahim Hakkı Paşa[74] kabinesi, İttihat ve

---

[70] *MMZC,* 7 Haziran 1910 (25 Mayıs 1326), C.1, İnikad: 107, s. 78.

[71] *MMZC,* 7 Haziran 1910 (25 Mayıs 1326), C.1, İnikad: 107, s. 70.

[72]Aydın Mebusu İsmail Sıtkı Bey: "Nasıl ki en ziyade tebeddül Maarif Nezaretinde vuku bulduğundan dolayı hiçbir icraatı muntazama husule gelmemesi şu illetten ileri geliyor, şu hastalığımızdan ileri geliyor: bir nazır geliyor, bir usul tayin ediyor. Onu hakikaten hüsnüniyetle yapıyor. Kat'a suiniyeti yok. Tatbike başlar başlamaz, herhangi bir sebeple ya kendisi istifa edip Nezaretten çekiliyor, yahut mecliste hasıl olan cereyanın ademi itimada netice vereceğini anlayarak çekiliyor. Oradan çekildi mi, onun yerine gelen Nazır, yeni bir usul tayin etmeye, yeni bir hattı hareket takip etmeye mecbur oluyor." Demekteydi. *MMZC,* 9 Ocak 1911(27 Kanunuevvel 1326), C.2, İnikad:23, s.109.

[73] Ergin, *Maarif Tarihi,* s. 1053.

[74] İbrahim Hakkı Paşa (1863-1918), Meşrutiyet Devri sadrazamlık, maarif, dahiliye ve hariciye nazırlığı görevlerinde bulunan devlet adamı. V. Mehmet saltanatında bir yıl, sekiz ay, on dokuz gün sadrazamlık yapmıştır. Devlet adamlığının yanı sıra ders kitapları da kaleme almıştır. Trablusgarp'ın elden çıkmasıyla istifa etmiştir. (Zekeriya Kurşun, "İbrahim Hakkı Paşa", *DİA*., C.21, s. 314).

Terakki Cemiyetinin baskıları karşısında istifa etmek zorunda kalan Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinin yerine kurulmuştur.

Kamuoyunda, İbrahim Hakkı Paşa ile ilgili beklentiler hayli yüksektir. Bir kaç dil bilmesi, ilim ehli olması, Avrupa'yı iyi tanıması bu beklentileri arttırmıştır.[75] Daha öncesinde de Devletin pek çok kademesinde görev yaptığından deneyimi fazla olan,[76] Meşrutiyet yıllarında Maarif ve Dahiliye Nazırlıkları da yapmış bulunan Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa, daha önce İkinci Meşrutiyetin ilk Maarif Nazırı olmuş, fakat bu görevi kısa sürmüştür. İttihat ve Terakki, İbrahim Hakkı Paşa'yı sadrazam olarak bir önceki Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'dan, epeyce genç olduğu için yönlendirilmesi daha kolay olduğu düşüncesi ile tercih etmiştir.[77] İbrahim Hakkı Paşa'nın Kabinesinde yer alan on bir bakan şu kişilerdi: Talat Paşa: Dahiliye Nazırı, Rıfat Paşa: Hariciye Nazırı, Halil Paşa: Bahriye Nazırı, Şerif Ali Haydar Bey: Evkaf-ı Hümayun Nazırı, Emrullah Efendi: Maarif Nazırı, Mahmut Şevket Paşa: Harbiye Nazırı, Cavit Bey: Maliye Nazırı, Hallaçyan Efendi: Nafia ve Ticaret Nazırı, Mavro Kordoto Efendi: Orman ve Maden Nazırı, Necmeddin Molla Bey: Adliye Nazırı, Nail Bey: Posta Telgraf ve Telefon Nazırı.

Bakanlık kadrosunda, İttihatçı kimliğe haiz olarak sadece Emrullah Efendi değil; Mahmut Şevket Paşa, Talat Paşa, Hallaçyan Efendi, Necmeddin Molla gibi simaların da olması, kabinenin kimliği için önemli bir ipucudur. İbrahim Hakkı Paşa, kabineyi kurma görevi aldığında, Maarif Nazırlığı için aklındaki isim okul arkadaşı[78] Emrullah Efendi değil; evvelki bakan Nail Beydir. 11 Ocak 1910 (29Kanunuevvel 1325) tarihli *Tanin* gazetesinde, "Yeni Heyet-i Vükela" başlığıyla kabinedeki nazırlar sıralanarak, maarif nezareti için Aydın Mebusu Halil Menteşe Bey veya

---

[75] Mehmet Selahaddin Bey, kitabında bu durumu şöyle resmeder: "Sadrazamlık, Roma sefiri Hakkı Paşa'ya verildi. İstanbul'a gelişinde Sirkeci İstasyonunda büyük bir merasim ve tantana ile karşılanan bu zat, sadaret alayında da aynı hürmet ve itimadı gördü." Mehmet Selahaddin Bey, *İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim,* İstanbul: İnkılap Yayınları, 1989, s.37.

[76] "Kendisini sadrazamlığa getiren Osmanlı İstibdat dönemindeki yirmi dört yıllık parlak hizmetleridir" ,Tunaya, *Siyasal Partiler,* s. 79.

[77] Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki,* 7. Basım, İmge Kitabevi, İstanbul, 2014, s.275.

[78] *Meşhur Adamlar* adlı eserinde, İbrahim Alaattin Gövsa okul birincisinin İbrahim Hakkı Paşa, ikincisinin Emrullah Efendi olduğunu kaydeder, (İbrahim Alaatin Gövsa, *Meşhur Adamlar,* İstanbul: Sedat Semavi, 1933, s. 407.)

Emrullah Efendi isimleri yazılmıştır.[79] Fakat, İbrahim Hakkı Paşa, İttihat ve Terakki içindeki ağırlığından ötürü, 12 Ocak 1910 tarihinde padişaha sunduğu listede Emrullah Efendinin adına yer vermiştir.

Emrullah Efendi yukarıda anlatmaya çalıştığımız gibi, Maarif Nazırlığı görevine tesadüfi getirilmemiştir. İttihat ve Terakki Cemiyetinin önde gelenlerinden biri olmakla beraber fikirlerine çok hürmet edilir, "Fazıl-ı muhterem"[80] olarak tanınırdı. İkinci Meşrutiyetten önce, Sultan Abdülhamid zamanından beri eğitimle iştigal ettiğinden, maarifin birçok kademesinde ve pek çok farklı coğrafyada görev aldığından, bu alandaki sorunları yakından bilmektedir. Çekirdekten yetişme" "Bilfiil eğitimci" olduğundan, ülkenin içinde bulunduğu kötü gidişatın, yalnızca eğitimle değişip düzeleceğine inanmaktadır. *Sırat-ı Müstakim*, *Servet-i Fünun*, gibi yayın organlarında terbiye ve eğitime dair yazılar yazmıştır. Çeşitli mecralarda kaleme aldığı bu yazılarında, genel olarak tahsil ve terbiyenin üzerinde durmaktadır. Çünkü kendisine göre geri kalmışlığımızın yegane sebebi eğitimi ihmal etmemizdir. Buna mukabil Avrupalı Devletlerin de ilim ve fünuna verdiği değer sayesinde yükseldiğini ifade eder. Maarifin, bilhassa Padişah Sultan Abdülhamid zamanında, nizamdan yana yoksun olduğunu, kötü duruma düştüğünü Kırklareli mebusuyken, şu sözlerle dile getirmiştir: "Devr-i istibdadın en ağır tokadını yiyen kurum Maarif Nezaretidir."[81]

16 Aralık 1909 da Meclisi Mebusan azası olan Emrullah efendi, İbrahim Hakkı Paşa kabinesi kurulunca, bu kabinede Maarif Nazırı olmuştur. 10 Ocak 1910 (28 Kanunu Evvel 1325) İki Maarif Nazırlığı vardır. Bu ilk nazırlığı bir sene, üç ay, on üç gün sürmüştür.[82] İkinci Meşrutiyet Döneminde Maarif nazırlığı yapmış zevat içerisinde en etkili kişi olarak nitelenir.[83] Nitekim Hasan Âli Yücel de, Cemiyetin, hükümet teşkilatı içinde maarif işleriyle yakından ve ciddi ilgisinin, İbrahim Hakkı Paşa'nın sadareti zamanında, Maarif Nazırı yapılan Emrullah Efendiyle başladığını

---

[79] *Tanin*, 11 Ocak 1910 (29 Kanunuevvel 1325), no: 18, s.1.
[80] Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım*, s. 269.
[81] "Maarif Nazırı ile Mülakat", *Sabah,* 20 Şubat 1910, no:7333, s.1.
[82] Muammer İpek, Doktora tezinde ve sunduğu tebliğde; Emrullah Efendi'nin, "30 Kasım 1909 tarihinde Maarif Nazırı olarak tayin olunduğunu, fakat iki ay sonra, 12 Ocak 1910'da istifa ettiğini kaydetmiştir. "Bir Eğitim Bakanı Olarak Emrullah Efendi'nin Eğitim Felsefesi, Politikaları ve Uygulamaları, 1908-1914, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, s. 2,3; "Emrullah Efendi'nin Hayatı, Kişiliği ve Eserleri", *Emrullah Efendi Sempozyumu*, s.81.
[83] Erkek "Maarif Nazırları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, s. 386.

söyler.[84] Kamuoyunda, münevver kimliğinden ötürü kendisine bir hayli ihtiramda bulunulan Emrullah Efendi'nin nazırlığından çok şey ümit edilmektedir. "İyi bir tahsil gördükten, yıllarca Maarif hizmetinde bulunduktan, eserleriyle faziletini ispat ettikten sonra, bunca sermaye ve tecrübelerinden sonra Emrullah efendi bile Maarifimizi düzeltemezse, ıslah ümitlerimizi maariften kesmeliyiz".[85] "Emrah Efendi gibi umur-u maarifde çekirdekten yetişme tarifine musaddak olacak derecede kemalat-ı ilmiyyesi ile beraber kudret-i idariyyeye bihakkın malik bir üstad-ı şehirin Maarif Nezaretini kabulleri efkar-ı münevvere'de ikbal-i vatan için, gayet âli muvaffakiyetâver ümitler husulüne bâdi olmuştur".[86] Cümleleri Emrullah Efendi'den duyulan bu beklentilerin yansımasıdır.

Emrullah Efendi'ye göre, mensubu olduğu "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, milletin hıfz-ı hürriyetine hizmet eden siyasi bir tarikattır." Ve bu cemiyetin gayesi de "Harici dahili düşmanlara karşı vatanın ve bütün Osmanlıların istiklal ve hürriyetini muhafaza etmek ve korumaktır." "Gaye-i siyasiyye olarak ilim kuvvetiyle, maarif vasıtasıyla İttihat-ı Osmaniyi husule getirmektir."[87] Kendisi de bizatihi bu görüşü savunduğundan, göreve geldikten az bir süre sonra, Maarif Nazırı olarak bütün maarif memurlarına 16 Ocak 1910 (3 Kanunusani 1325) tarihinde yolladığı bir "Tahsis-i Umumiye" de şunları ifade etmiştir: "Eğitim, din hükümlerine, vatan menfaatlerine uygun olmalıdır. Öğrenciler ahlaki ve dini eğitimleri yanı sıra, şahsi ve medeni hayat savaşından da daima galip çıkacak şekilde ameli bilgilerle donatılarak yetiştirilmelidir." [88]

Emrullah Efendi'nin bu ilk nazırlığında, *Muhit'ul - Maarif* ansiklopedisi teşebbüsünün ardından on iki sene sonra, Yusuf İzzettin Efendi'nin himayesinde *Yeni Muhit'ul Maarif Ansiklopedisi* tekrar basılmaya başlanmıştır. Emrullah Efendi, Cemiyetin fahri başkanlığını ve yazı heyeti başkanlığını üstlenmiştir.[89] 3 Şubat

---

[84]Hasan Âli Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994, s.16.

[85] Ahmet Hilmi, Maarif Nazırı Emrullah Efendi Hazretlerine Birinci Mektup" *Yeni Tasvir-i Efkar*, 20 0cak 1910, Ergün, *Eğitim Hareketleri*, s.44.

[86]Şinasi, *Ahenk*, 21 Ocak 1910, no. 41104, s.1.

[87] *MMZC,* 9 Ocak 1910 (27 Kanunuevvel 1326), C.2, İnikad: 23, s. 90.

[88] *Yeni Tasvir-i Efkar,* 19 Ocak 1910 tarihli gazeteden nakleden Ergün, *Eğitim Hareketleri,* s. 45.

[89] Tatar alim Fatih Kerimi'nin, İstanbul ziyaretinde görüştüğü devrin önemli aydınlarından biri de Emrullah Efendidir. Yazar kitabında, Emrullah Efendi ve *Muhitu'l Maarif*

1911'de Beyazıt Kütüphanesinde bir toplantı yapılarak, ansiklopedinin tekrardan çıkarılması için, "Yeni Muhit'ul- Maarif Cemiyeti" adıyla bir dernek kurulduğu, ilmi bir kurul oluşturulduğu ilan edilmiştir. [90] Ansiklopedinin yazımında 132 bilim adamı ve yazar görev almış, on beş yılda ve otuz ciltten oluşması öngörülmüştür.[91]

Cemiyetin kuruluş amaçları arasında, Osmanlı ilim dilinin yerleşik hale getirilmeye çalışılması, terim ve tabirlerin seçilip, belirlenmesi gibi maddeler vardır. Bu hedeflere binaen ansiklopedinin yanında bir de süreli yayın çıkarılmasına karar verilmiştir: *Yeni Muhit'ul-Maarif Cemiyeti* gazetesi." 27 Nisan 1911'de neşredilmeye başlanan bu gazetenin başyazarı, Emrullah Efendi'dir. Muhtevasında cemiyetin amaçları hakkında bilgilendirici yazılar yer almaktadır. Gazete on beş günde bir olarak, 2 Eylül 1911 yılına değin yedi sayı çıkabilmiştir. Emrullah Efendi buradaki yazılarında, kimi zaman "Emrullah" kimi zaman da "Emrah" imzası kullanarak ilmi ve fikri mülahazalarını serdetmiştir. [92]

Tüm uğraşlara rağmen, bu ansiklopedi de bir önceki gibi, tamama ermemiş; ilk teşebbüste olduğu gibi "Asur" maddesine dek gelebilmiştir.[93]

Ansiklopedisini şu sözlerle anlatır: "Emrullah Efendi, orta yaşlı, açık fikirli, tekellüfsüz, sohbeti güzel bir zattır. Ayastefonos'ta oturuyor, ara sıra İstanbul'a geliyor. Hususen *Muhitu'l Maarif* 'in basıldığı Şeref sokağındaki Hürriyet matbaasında bulunuyormuş. Ben de kendisiyle orada görüşerek; '*Muhitu'l Maarifi* böyle muntazam çıkarmaya devam edecek misiniz?" 'diye sordum. 'Efendim, çıkarırdık. Hazır materyalimiz çoktur. Her şey yoluna girmişti, lakin bu savaşlar sebebiyle çok imkansızlıklar oldu. Yazıcılarımızın çoğu vatan müdafaasına gittiler. Matbaalarda çalışanlar azaldı, diğer taraftan bütün alışverişlerde durgunluk meydana gelerek kitap satışları düştü. Böyle olsa da işi bırakacak değiliz. Ortalığın biraz yatışmasıyla birlikte muntazaman çıkarmaya devam edeceğiz.' Dedi. Emrullah Efendi'nin dediğine göre *Muhitu'l Maarif* 'in tamamının yirmi cilt olması tasavvur ediliyormuş. Şimdiye kadar dokuz cüz çıkmış. Ulumda, fününda ve ahvalde meydana gelen değişiklikler karşısında kitap eskimesin diye her cilde ayrıca bir ilave neşretmek istiyorlarmış. Öğrendiğime göre *Muhitu'l Maarif* bugün beş bin nüsha basılmaktadır." Kerimi, *İstanbul Mektupları*, s. 302.

[90] Kahraman, "Muhit'ul – Maarif", *DİA*, s.42-43.

[91] Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım*, s. 297.

[92] İpek, "Emrullah Efendi'nin Hayatı, Kişiliği ve Eserleri", *Emrullah Efendi Sempozyumu*, s.81.

[93] Rıza Tevfik Bölükbaşı, "Istılahat-İlmiye Encümeni'ne Dair Bazı İzahat", nakleden İsmail Kara, *Bir Felsefe Dili Kurmak*, s.56. ; Ahmet İhsan Tokgöz ise kimi meselelerden dolayı kızgın olup cephe aldığı Emrullah Efendi'yi vefasızlıkla, eski günleri unutmakla itham edip, *Muhitu'l Maarif* ansiklopedisine dair şu iddiaları kaleme almıştır: "İşte Meşrutiyet'in göze çarpan ilk Maarif Nazırlarından Emrullah Efendi de böyle tuhaflıklara kalkmıştı ve aynı zamanda Veliaht Yusuf İzzettin'e çatarak *Muhitu'l Maarif* namını verdiği ansiklopediyi

2.3. MAARİF NEZARETİNDEKİ İLK İCRAATLARI

Kabine üyeleri belirlenip, İbrahim Hakkı Paşa Hükümeti başa geldiğinde devletin başında birçok gaile olduğu görülür. Bunlar: Girit meselesi, Tunus-Trablusgarp sınırı meselesi, Bulgaristan Türklerinin problemleri, okulların 15 gün tatiline yol açan kolera salgını, şiddetli kış ayı ve süregelen zelzeleler gibi konulardır.[94]

Emrullah Efendi nazırlık koltuğuna geçtiğinde, maarifin de durumu hiç parlak değildir. II. Meşrutiyet ilan edildiğinde, halihazırda 1869'da yayımlanmış fakat bir türlü tatbik edilmeyen Maarif-i Umumiye Nizamnamesi yürürlüktedir.[95] Öğretmen maaşlarının çok az olması hasebiyle devlet, İstanbul dışına öğretmen gönderememekte; çünkü aylık verilen 500 kuruş taşradaki öğretmenin bir aylık masraflarına yetmemektedir. Toplam nüfusu 30 milyon civarında olan Osmanlı toprakları üzerinde, 33 öğretmen okulu mevcuttur.[96] Öğretmen açığı 50.000 dolayındadır.[97] Eğitim için ayrılan bütçe yetersiz; ihtiyaçlar ise çok fazladır. "Maarif denince göz önünde bir hiçlik denizi peyda olmakta,[98] Özellikle de taşrada okul binalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Mevcut okul binalarının çoğunluğu eğitim yapılmasına elverişsiz, sağlıksız ortamlara sahiptir. Özellikle öğretmenlerin, taşradaki bu okullara uzak diyerek gitmek istememesi sebebiyle bir çoğu öğretmenden yoksundur.

Tüm bunların farkında olan Emrullah Efendi'nin, maarif sisteminin, nasıl yeniden düzenlenip değiştirileceği konusundaki görüşü, her kurumun ayrı ayrı ıslahı yerine, kurumların bütünüyle bir değişim ve düzenlemeye gitmesi gerektiği şeklinde olmuştur.[99] Bu düşünceyle, Emrullah Efendi nezaret sandalyesine oturduğu ilk gün, maarif memurlarına yazdığı talimatnamede "Maarif memuru olmakla memlekete karşı taahhüt etmiş olduğumuz vezaif pek mutenadır. Münevver fikirler, mühezzep

---

çıkarmak bahanesiyle epey altınlar da almıştı, ancak *Muhitu'l Maarif'in* ancak ufak bir kısmı yayımlanabilmişti". Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım,* s. 297.

[94] Salman, "Emrullah Efendi'nin İlk Nazırlığı", *Emrullah Efendi Sempozyumu,* s. 109.

[95] Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul: M.E.B., s.169.

[96] Aytekin, *İttihat ve Terakki Dönemi Eğitimi Yönetimi,* s. 155.

[97]Hüseyin Salman, "Emrullah Efendi'nin İlk Nazırlığı", *Emrullah Efendi Sempozyumu,* s. 110.

[98] "Kitap Tercümesi", *Tanin*, 29 Ocak 1910 (16 Kânunusani 1325), no: 505, s.1.

[99] Tekeli- İlkin, *Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim,* s.84.

vicdanlar, mutekit kalpler yetiştirmek gibi hidematı mühimme ile mükellef bulunuyoruz."[100] Demiş, ilk hafta ise, *Tanin* gazetesine bir mülakat vererek aklındaki reform programını detaylarıyla anlatmıştır. "Maarif Nazırının Projesi" isimli haberde "Maarif Nazırı Emrah Efendi'nin Memalik-i Osmaniye Maarif Nezaretinin teşkilatına dair mufassal bir layiha hazırlamakta olduğu istihbar edilmiştir." Denerek; projenin maddeleri olarak şunlar sıralanmıştır:[101] Maarif Bütçesi müstakil olarak oluşturularak, vilayet, liva merkezleri, kasaba ve nahiyelerde bulunan maarif sandıkları nereye aitse oradaki eğitim harcamaları için sarf edilecek, buradaki para bir yerin maarif masrafına yetmezse, devlet o yere ek yardımda bulunacaktır, Maarif Müfettişi sayısı artırılarak, bu kişilerin toplumun ruhi ve içtimai durumunu bilen yetkin kişilerden olmasına dikkat edilecek, aynı şekilde mubassırların, ehil ve liyakatli seçilmesi sağlanacaktır. İnşa edilen okul binalarının sıhhate uygun olmasına çalışılacak, İptidai ve Rüştiyelerde yeni bir öğretim metodu uygulanacaktır. Bütün kasabalarda yeniden maarif komisyonları kurularak, köy muhtarları ve ihtiyar heyeti azaları iptidai öğretimden sorumlu olacaktır. İstanbul'da yatılı bir Darülmuallimin okulu açılacak; bu okulun muallimleri alanlarında ihtisas sahibi olacaktır. Emrullah Efendi adı geçen projeyi en kısa sürede tamamlayıp, görüşülmesi için Bakanlar Kuruluna gönderecektir. Bir diğer gazete haberinde, yeni Maarif Nazırının, bütçeyi arttırmak üzere bazı tedbirler alacağı haberi yer almıştır. Yazıdan, taşrada ilköğretimden mahrum, birbirinden epey uzaklıktaki ve dağınık haldeki köylerin önemli bir mesele addedildiğini, keza şehirlerde de yeni mektepler açmaya ne eldeki paranın ne de mevcut muallimlerin yetmeyeceğinden; nezaretin bu duruma çözüm olarak bir kaç vilayetin birleşerek altı yedi yüz öğrenci alabilecek sultaniler tesis etmeyi, buralara dolgun maaşla Avrupa'dan öğretmen getirmeyi düşündüğünü öğreniriz. Bu nitelikli öğretmenler sayesinde, liseler kaliteli bir hale gelecek; böylece de yabancıların dahi tercih edeceği Osmanlı okulları olacaktır. [102]

---

[100] Ergin, *Maarif Tarihi*, s.1056.
[101] *İkdam,* 27 Ocak 1910, no:5509, s.2.
[102] *İkdam,* 3 Şubat 1910, no: 5524, s.3

Emrullah Efendi, *Sabah* gazetesine de bir mülakat vererek, ilköğretime, okulların programlarına ve tasavvurlarına dair açıklamalarda bulunmuş, soruları cevaplamıştır.[103]

2.4. NEZARETİ YAPILANDIRMA ÇABALARI

Osmanlı Devletinde Maarif-i Umumiye Nezareti 1857 yılında kurulmuştur. İkinci Meşrutiyet Devrine gelinceye dek, "nazır" unvanı, makama önem atfetmek için bir çok teşkilatta "müdür" yerine kullanıldığından Maarif Nazırlığında da Mekteb-i Harbiye, Mühendishanene-i Berri Hümayun, Mekteb-i Tıbbiye gibi okulların idaresinden sorumlu kişiye "nazır" denmekteydi. Bu sebeple Mekatib-i Umumiye Nezareti ve Mekatib-i Rüşdiye Nezareti bu mahiyette birer başmüdürlük mesabesindeydi. İkinci Meşrutiyet Devrine gelindiğinde, tensikat kanunu ile daha önce tesis edilen Meclis-i Kebir-i Maarif daimi bir encümene dönüştürülmüştür.

Emrullah Efendi için Maarifin teşkilat ve bölümlerinin düzgün bir yapı ve işleyişte olması çok önemli olduğundan, Meclis bütçe görüşmelerinde Maarif Nezaretinin ehemmiyeti pek büyüktür demiş, "Hidematı maneviyenin ikiye taksim olunduğunu, bunlardan bir kısmının öğretmenler tarafından mekteplerde, diğerinin maarif memurları tarafından ifa edilen vazife olduğunu anlatmış, memurlarının görevinin üç surette tezahür ettiğini, bunlardan filli icranın doğrudan nezaret tarafından ifa olunduğunu, vilayetlerde maarif müdürleri ile beraber maarif bütçesini ihzar ettiklerini, maarif müdürlerinin diğer vazifesinin maarifin terakkisine hizmet ve mekatib-i resmiyenin idarelerine nezaret etmekten ibarettir" açıklamasında bulunmuştur.

Sözlerinin devamında, Tedrisatı-ı İptidaiye Hususiye Dairesinin bu sebeple teşkil edildiğini, maarif nezaretinin hakkı kazasının meclisi maarif vasıtasıyla icra olunduğunu, şikayetlerin burada değerlendirildiğini, bu meclisin de iki kısımdan oluştuğunu birincisinin daimi heyet, diğerinin heyeti mukaddeme olduğunu bu heyetlerin vazifesinin programların tatbikine, şikayetlere bakmak olduğunu kaydederek, bu sene bir de teftiş heyeti koyduklarını beyan etmiştir. [104]

---

[103] *Sabah*, 28 Şubat 1910, no: 7341, s.4.
[104] *MMZC,* 7 Haziran 1910 (25 Mayıs 1326), C.6, İnikad: 107, s.60.

Maarifin Teşkilatının Yapısına dair düzenlemeler, Emrullah Efendi'nin nazırlıktaki ilk zamanlarında en fazla iştigal ettiği konulardandır. 17 Ocak 1910'da vilayetteki maarif idarelerine yazı göndererek, memurların yapması ve kaçınması gereken hususları belirterek, "Az yazınız, çok iş görünüz. Kağıt değil iş çıkarın"[105] talimatı vermiş, nezaret binasının alt katındaki kitap ambarının boşaltılmasını sağlayarak, 1910 Mart'ında bir bekleme salonu hizmete açmıştır.[106] Bu salon bekleme salonu görevi görecek; buradaki memurlar başvurulara cevap verecektir. Dört ay sonra, bu salon ihtiyaca yeterli gelmediğinden, iş sahipleri için yeni bir müracaat kalemi açılmıştır. Ağustos 1910'da hizmete giren bu kalem daha intizamlı ve başvuranlar için kolaylık sağlamaktadır. Aynı günlerde Nezaret, bir talimatname daha yayınlamıştır.[107] Bu talimatnamede, yeni bir tahrirat müdüriyeti kurularak kendilerine yedi maddelik görev verildiği, evrak müdürünün, evrakın kayıt ve dosyalanmasıyla ilgili görevleri, imza yetkileri ve "derkenar usulüyle evrak tevdiinin kaldırılması" konusunda kararlar ile hem memurluk hem de öğretmenlik yapanların, öğretmenlik yapmadığı günlerde maaşlarının kesilmesi hakkında hükümler vardır. [108] Fakat, gene de "Her işi nazıra sorma" geleneği devam etmiş,[109] bakanlık bu duruma önlem olarak "Maarif İntihab-ı Memurin Encümeni" isimli bir komisyon kurma kararı almış, bir süre sonra bu komisyon da lağvedilerek her şubenin kendi memurunu belirlemesi yöntemine dönüş yapılmıştır.[110]

Bu dönemde tensikat komisyonu da faaliyetlerinde devam etmektedir. Emrullah Efendi'nin yaptığı bazı müdahaleler de tepki çekmiş, "tensikat kalburunun yırtıldığı, iyilerle kötülerin birbirine karıştırıldığı" ileri sürülmüştür.[111] Oysa Emrullah Efendi, nazırlığa gelmeden önce Meclis-i Mebusanda bir "Tensikat-ı Tetkikat Komisyonu" teşkiline dair bir öneri sunarak, kendilerine gelen şikayetlerin önce bir tahkikat komisyonundan geçmesi gerektiğini ileri sürmüş, bu iş için de eski encümenlerin vazifelendirilmesini teklif etmiştir. İsteği de kabul edilmiş komisyon

---

[105] *İkdam,* 17 Ocak 1910, No: 5507, s.3; *Sabah,* 17 Ocak 1910, no: 7299, s.2.
[106] *Tanin,* 1 Nisan 1910 (19 Mart 1326), no:567, s.2.
[107] Salman, Emrullah Efendi'nin ilk Maarif Nazırlığı", *Emrullah Efendi Sempozyumu,* s.117.
[108] Ergün, *"Eğitim Hareketleri*", s.158.
[109] *Tanin,* 2 Aralık 1910, (19 Teşrinisani 1326), no: 809. s.2.
[110] *Sabah,* 8 Ocak 1911, no:7649, s.1
[111] Ergün, *Eğitim Hareketleri,* s.48.

kurulmuş ama buna rağmen tensikata dayalı şikayetler biteviye sürmüştür.[112]

Emrullah Efendi'nin, İstanbul ve taşradaki şikayetleri değerlendirmek için Maarif Nezaretinde bir kalem oluşturmasına, memurlara bu konuda tembihte bulunmasına rağmen, vatandaşların şikayetlerinin olduğunu *Tanin'*de çıkan bir yazıdan anlıyoruz. Yazıda, kendilerine gelen şikayetlerin bir araya toplanacak olursa büyük bir dosya teşkil edeceğini ileri süren muharrir, taşra gazetelerinde çıkan ve kendilerine ulaşamayan şikayetler de düşünüldüğünde durumun ne derece ehemmiyetli olduğunun altını çizer.[113] *Tanin* gazetesindeki bir başka imzasız yazıda, Maarif Nezareti'nin farklı kalemlerine başvuran kişilerin, buranın işleyişinden duydukları hoşnutsuzluklarından bahsedilmektedir. Söz konusu yazıda, "Maarif Nezaretinin kapısından içeri girilip bir nazar atıldığında daimi bir atalet ve kargaşalığın hükümferma olduğu görüleceği, müracaatta bulunanların en adi iş için bile başvuranların saatlerce dolaşacağı, günlerce gidip geleceği, haftalarca beklemeye mecbur edileceği" iddia edilmektedir. Yazar, bu aksaklıkları iki sebebe bağlar: Birinci sebep olarak, Maarif İdarecilerinin görev yerinde düzenli bulunmamalarına, ikinci sebeb olarak da nezaretteki memurlara sorumluluk verilmeyip; her işi nazıra sormaları, ona danışmaları, arz etmelerine. Nazır Emrullah Efendi ise kah Meclis-i Mebusanda, kah Meclis-i Ayanda meşgul ya da kendi başına talimatnameler, nizamlar kaleme alabilmek için sık sık hanesine çekildiği için, haftanın yarısında makamına teşrif etmemektedir. Yazar, tüm bu ahval içinde nezareti "Mefluç" olarak nitelemiştir.[114]

Emrullah Efendi'ye Maarif Bütçesi görüşülürken nezaretin kademeleriyle ilgili itirazlar yöneltilmiş; bu kalemlerin gereksiz ve fevkalade masraf getirdiği, Meclis-i Maarifin lağvedilmesi gerektiği, bu kurumun Devr-i sabıktan kalma fuzuli bir kurum olduğu, bu masrafların yerine mektepler yapılması lüzumu ileri sürülmüştür. Örneğin Kengırı Mebusu Mehmet Tevfik Efendi, "Her kuş kendine göre bir kanat ister, biz 800 bin liralık Maarif bütçesini ve nazırına da maarifi idare etmek için on beş bin kuruş verdiğimiz gibi müsteşarın maaşına da zam yaptık bunların üzerine de bir de Meclis-i Maarif-i ipka ettik" demiş,[115] Emrullah Efendi bu

---

[112] *MMZC*, 20 Kasım 1909 (7 Teşrinisani 1325) C.1, İnikad:4, s.34.
[113] *Tanin,* 21Mayıs 1911 (13 Teşrinievvel 1326), no: 772, s.1.
[114] *Tanin,* 2 Aralık 1910 (19 Teşrinisani 1326), no: 809. s.2.
[115] *MMZC,*8 Haziran 1910 (26 Mayıs 1326), C.6, İnikad: 108, s.111.

tekliflere karşı çıkarak; "Biz asıl iş görecek uzvu kırmak istiyoruz, programları tanzim ve tertip edecek, mektep kitaplarını tetkik ederek seçmek, gibi işleri yapacak bir kuruma ihtiyaç vardır bunu bir nazır, bir adam yapamaz" cevabını vermiştir. Ona göre böyle ufak bir tasarruf için, memleketin muhtaç olduğu en mühim işleri görecek, düşünecek olan bu heyeti kaldırmak muvafık değildir. Bu açıklamalar üzerine reis, itiraz eden Mebusana, "Meclis-i Maarifin vazifeleri hakkında nazırın saydığının yarısını kabul etseniz, böyle bir meclise lüzum olduğu tahakkuk eder" yorumunda bulunmuştur.[116] Daha sonra bu mesele oylamaya konmuş, Meclis-i Maarifin lağvını kabul edenlerin sayısı az olduğundan, bu istek kabul olmamıştır.

2.4. MEDRESELER İLE İLGİLİ YAPTIĞI DÜZENLEMELER

2.4.1. Medreselerin Meşrutiyet Öncesi Durumu

Osmanlı Devletinin ilk zamanlarında, yüksek niteliklere haiz olan medreseler zamanla bu vasfını kaybetmiş, müfredat ve yöntem bakımından çağın gerisinde kalmıştır. Aslında, bu kurumlara yöneltilen eleştiriler erken zamanlardan itibaren fark edilmiş, 16. Yüzyılda altın çağını yaşarken, aynı yüz yılın sonuna dair medreselerin bazı problemleri dillendirilmeye başlanmıştır. Koçi Bey, Katip Çelebi, Gelibolulu Mustafa Ali gibi kişiler liyakatsizlerin hoca yapılması, müspet ilimlerin ihmal edilmesi, öğretimin yetersizliğine dikkat çekmişlerdir.[117] Bir zamanlar devletin gelişmesi için "muharrik bir güç iken",[118] on sekizinci yüzyıla gelindiğinde, ehil olmayan hocalar ve yetersiz tedrisat sebebiyle, işlevini yitiren medreselerin, ihtiyaca cevap vermeyerek, içinde bulunduğu asrın eğitim sisteminden arkada kalması, bu sebeple de modern okullara teveccüh gösterilmesi, eğitim anlayışında, geleneksel ve batı tarzı eğitim olmak üzere bir düalizme yol açmıştır. Bu ikilik III. Selim döneminden başlamış, bir taraftan modern eğitim kurumları tesis edilmeye çalışılırken, bir taraftan da medreselerin ıslahı üzerinde düşünülmüştür. Ardından gelen Padişah II. Mahmut ise, Batı tarzı eğitim kurumlarına daha fazla önem vermeye başlamış, bu durum medreselerin aleyhine işlemeye başlamıştır. Tanzimat

---

[116] *MMZC*,8 Haziran 1910 (26 Mayıs 1326), C.6, İnikad: 108, s.105.

[117]Ercan Uyanık - İrfan Davut Çam, "II.Meşrutiyet Döneminde Medreselerde Islahat Tartışmaları*" Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler,* Muş: M.Ş.Ü., 2013, s.249.

[118]Adem Ölmez, "II.Meşrutiyet Devrinde Osmanlı Medreselerinde Reform Çabaları ve Merkezileşme", *Vakıflar Dergisi*, 41-Haziran 2014, s. 128.

döneminde, artarak devam eden mekteplerin üstünlüğü ile de medreseler, nitelik ve nicelik açısından iyice zayıf hale düşmüştür.[119] Bu zamana dek medreselerin iç işleyişi eleştirilirken, Tanzimat döneminden sonra medreseler sistem olarak eleştirilmeye başlanmış; Ali Suavi ve Ziya Paşa'nın gazetelerde kaleme aldığı yazılar medreselerle alakalı algıyı, oldukça olumsuz etkilemiştir. [120]

Mutlakıyet dönemine ulaşıldığında, II. Abdülhamid'in, eğitimi son derece önemseyen bir padişah olmasına karşın, medreselerin onun devrinde, en düşkün devrini yaşadığı görülür. Padişahın, gelenekçiliğinin bir çelişkisi olarak, modernleşme, mektepler lehinde ilerlemiştir.[121] Bilhassa 1892 tarihinde medreselileri askerlikten muaf tutan kanun çıkınca askerlikten kaçmak isteyenler, İstanbul medreselerini doldurmuş, sekiz yıl sürecek olan tahsil, on sekiz yılda tamamlanır hale gelmiştir. Bu dönemde, medreselerin kendi haline bırakıldığını fark edip, durumu kurtarmak ve bir takım iyileştirmeler yapmaktan söz edenlerden biri olan Şeyh Efendizade Hoca Muhyeddin, Padişaha tatbik edilmesi dileğiyle, *Medreselerin Islahı* adlı bir risale sunmuştur. Risalenin içeriğinde öğretimi ihmal edilen Fünun ve Türkçe derslerine yer verilmesi gerektiğine dikkat çekilmiş, yeni bir tedris usulü önerilmiştir.[122] Fakat onun bu görüşleri, ancak II. Meşrutiyet Döneminde tatbik imkânı bulabilecektir.

Anlatmaya çalıştığımız tüm bu olumsuzluklara rağmen, medreselerin bu dönemde nitelik olarak üstün olmasa da, nicelik olarak üstün yaygın eğitim kurumları olduğu, bir gerçektir.

2.4.2. Meşrutiyet Devrinde Medreselerde Yapılan Reform Çalışmaları

Mutlakıyet Döneminde, medreselere dair esaslı bir ıslahat ve düzenleme yapıldığı söylenemez. Bundandır ki, eskiden söz edilemeyen "Medreselerin

---

119 Ölmez*, II. Meşrutiyet Devrinde Osmanlı Medreselerinde Reform,* s.128.
120 Uyanık - Çam, " İkinci Meşrutiyet Döneminde Medreselerde Islahat Çalışmaları", s. 250.
121 Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 449.
122 Nesimi Yazıcı, "Osmanlının Son Dönemi Medreselerinde Fen Bilimlerinin Tedrisatı Konusunda Bazı Düşünceler" *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1998, s.112.

kapatılması" Meşrutiyet Döneminde, daha rahat ifade zemini bulmuş, kimilerince bu fikir açıktan konuşulmaya başlanmıştır. [123]

Medreseler geri kalmış ve atıl kurumlar olarak varsayılıyor, mezunlarının donanımsız olduğu düşünülüyordu. Sözgelimi, Mustafa Asım Efendi, "Onlara bakarsanız kırk sene okur, seksen türlü meselenin hakayikine vakıf olur, sonra ona bir mektup yazdırınız, yazamaz. Yazsa bile, şive-i Osmaniye muvafık değildir. Bunların içinde yazan yok mu? Fakat pek nadir. Sureti hususiyede veyahut mekatib-i aliyede ne kadar okutursanız okutunuz, yazı yazmak imkanı bu adam için yoktur. Feraizi öğrenir, orada kavaidi cebriyye dairesinde olduğunu bilmeyerek halleder. Sonra, hesaptan bir mesele verirsiniz, halledemez."[124] demekte; Abdullah Cevdet, Kılıçzade Hakkı gibi yazarlar medreselere ve softalara savaş açtıklarını yazmaktadır. Medreselerin kendi mensupları da hallerinden memnun değildir; *Sebilirreşat* dergisine bir yazı gönderen bir medrese talebesi, medreselerin "Baykuş ve karga yuvası kadar harap, içlerinde de talebe yerine örümcek ağları" olduğunu belirterek; Meşrutiyetin ilanından sonra medreselerin düzenlemeye tabi tutulacağını ümit edip beklediklerini, fakat ümitlerinin boşa çıktığını söylemektedir.[125] 21 Aralık 1908'de *Beyan'ul-Hak* gazetesinde "Müntesibin-i İlmiyeden Biri" imzasıyla bir yazıda, medrese müfredatına ve tedris usulüne dair fikirler serdedilmiş, talebelerin zorunlu ihtiyaçları karşılanmadıkça medreselerin ıslah olamayacağı ileri sürülmüştür. [126]

Tanin gazetesinde günlerce süren "Islah-ı Medaris" başlığı altında okurların konuya büyük ilgi gösterip, gönderdikleri mektuplar yayımlanmış, gazete bu mektuplardan kimilerini "Erbab-ı İhtisasata Müracaat" başlığıyla neşretmiş[127] medrese öğrencileri, medreselerin halinin düzelebilmesi için burada fikirlerini dermeyan etmişlerdir. Bozuk düzenleri ve içinde bulundukları hale rağmen, medreseler, son döneme kadar etkinliğini sürdürmeye devam etmiştir. Yönetimde medrese çıkışlıların sayısı, epey yekûn tutuyor, maarif okullarında bile öğretmen ve

---

[123] Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1983, s.215.
[124] *MMZC*, 9 Haziran 1910 (27 Mayıs 1326), C.1, İnikad: 109, s.134.
[125] Talebeden Ödemişli H. Feyzi., "Medreselerin Ahvali" *Sebilirreşat* , c. 9/ 90 (Şevval 1330/ Eylül 1912) nakleden Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi,* s.218.
[126] Uyanık- Çam, " İkinci Meşrutiyet Döneminde Medreselerde Islahat Çalışmaları", s. 253.
[127] Mustafa Yılmaz, "Tanin Gazetesi İnceleme ve Seçilmiş Metinler", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi,* Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat, 2013, s.31.

öğrenci ihtiyacının büyük bir bölümünü medreseliler karşılıyordu. Devlet, medreseleri bütün ilgisini ve desteğini, batı tarzı açılmış olan okullara gösterse de ülkenin gene de en yaygın, en etkili kurumu medreselerdi. Olumsuz görüşlere karşın değil lağvetmek, "31 Mart Hadisesinin etkisiyle medreselerin ne tuğlasına, ne de müderrislerin havasına ilişmek göze alınamamıştır. "[128]

2.4.3. Emrullah Efendi Döneminde Medreseler

Emrullah Efendi'nin Medreselerle ilgili fikri, bu kurumların Maarif Nazırlığına devredilmesi gerektiği yönünde olup; Evkaf Nazırlığına bağlı olan medreselerin kapatılarak, yerine dört sınıflı yeni yüksekokullar açmak şeklindedir.[129] Medreseye dönük ilk ıslahatı olarak, Maarif Nazırı sıfatıyla büyük bir toplulukla (Ders vekili Halis Efendi, Şeyhülislam Hüseyin Hüsnü Efendi, Ayan Reisi Said Paşa, Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, Meclis-i Mebusan Reis-i Sani'si Mustafa Asım, Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa, Ulema, Vekiller, Mebuslar ve Eşraf iştirak etmişti.) katıldığı açılışı sayabiliriz.

30 Ocak 1910 (3 Safer 1328) de şaşaalı bir merasim düzenlenerek, tarihi bir anlama sahip olmasından dolayı yer olarak da Fatih Tophane Medresesi seçilmiş,[130] medresenin yeni programı, Medaris-i İlmiye Nizamnamesinin yürürlüğe girmesi kutlanmıştır. Bu merasimde, Emrullah Efendi de bir konuşma yapmış: "Böyle yüksek bir teşebbüsün saiki hükümet olmak lazım gelirken, münhasıran ulema, tarafından tasavvur ve icra edilmesinin, Maarif-i Osmaniye için hayırlı bir alamet sayılır" demiştir. [131] Buna göre medrese eğitimi 12 yıl olarak düzenlenmiş, dersler, sabah, öğlen ve akşam dersleri olarak üçe ayrılan programda, sabah ve akşam dersleri dini ilimlere, öğle dersleri genel kültüre ayrılmıştır. Bu dönüşümle, Osmanlı sarfı, nahvi ve belagati, Farsça, hesap- hendese, coğrafya, tarih, kozmografya, fizik, kimya, mevalid (tabiat ilimleri) okutulan medreseler, mektepleşme hüviyetine

---

[128] Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, s.133.
[129] Salman, "Emrullah Efendi'nin ilk Maarif Nazırlığı", *Emrullah Efendi Sempozyumu,* s.125.
[130] Hamit Er, *Medreseden Mektebe Geçiş Sürecinde Darülhilafe Medreseleri*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003, s. 35.
[131] Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitim*i, s.231.

bürünmekteydi.[132] Açılıştan on üç gün sonra, 13 Şubat 1910 (16 Safer 1328) tarihinde, "Medaris-i İlmiye Nizamnamesi" Padişah tarafından imzalanmıştır.

Sonradan Maarif Nazırlığı yapacak Babanzâde İsmail Hakkı, bu olayı "Hayırlı Bir Başlangıç" isimli yazısıyla uzun uzadıya methedip anlatarak, gazetede yayınlamıştır. Medreselerin geçmişteki rollerini anlatarak doğu ve batı medeniyetini kıyaslayan oldukça ilginç noktalara temas eden yazıda, "Daha önce medreseleri ıslaha kimsenin teşebbüs etmediğini, mektep ile medresenin başka başka şeyler zannedildiğini, dimağı Garplı olanla, dimağı Şarklı olanın birbirini anlamadığı gibi; mektep mezunlarıyla, medrese mezunlarının da birbirini anlamadığını" belirtmiştir. [133] Bir diğer gazetede bu programın önemli bir adım olduğu belirtilerek, tıpkı medreselerin ilk dönemlerinde olduğu gibi hendese, coğrafya, riyaziye derslerinin yer aldığı programdan memnuniyet duyulduğu ifade edilmiştir.[134]

Tanin gazetesinde çıkan "Islah-ı Medaris" adlı haberde, Meşihatça, medreselerin hal ve zamana uygun programlar tertip ve tanzimi için, bir komisyon teşkil edildiği haberi yer almıştır. Yazıda, komisyonda bulunan kişilerin isimleri de geçmektedir. Buna göre komisyon, Meclis-i Maarif azası Babanzâde Naim Bey, İstanbul Mebusu Mustafa Asım Bey, Aydın Mebusu Ubeydullah, Karahisar Sahip Mebusu Kamil, Beyazıt müderrislerinden Şevket, Rasathane-i amire müdürü Fatin Bey ve Kazanlı efendilerden mürekkeptir. Topluluk, haftada iki defa Fetvahanede İnikad ederek, medreselerin ıslahı üzerinde çalışmalar yapacaktır.[135]

Fakat bu iki örnek ıslah çalışması, medrese talebelerini ve müderrislerini esaslı bir reform yapıldığı hususunda tatmin etmemiştir. Emrullah Efendi'nin, soruna daha kökten bir amaç bulmak adına 1912 yılında (II. Nazırlığı esnasında) yaptığı Darülfünun ıslahatında Ulum-ı Âliye-i Diniye şubesini geliştirerek Darülfünun şubelerine kattığını görürüz.[136] (Onun bu icraatını, nitelikli din adamı yetiştirme konusunda meşihata karşı rekabete girişmiş olarak değerlendirenler çıkmıştır.[137])

---

[132] Tekeli- İlkin, *Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim*, s.94.
[133] *Tanin,* 2 Şubat 1325, no:522, s.1.
[134] *İkdam,* 13 Şubat 1910, no:5534, s.1.
[135] *Tanin*, 2 Aralık 1910 (17 Kanunuevvel 1326), no: 849, s.2.
[136] Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, s.251.
[137] Faik Reşit Unat, *Türkiye'de Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara: M.E.B. Yay., 1964, s.80.

Emrullah Efendi'nin, medreselerdeki reforma en üst kademedeki öğretim seviyesinden, Darülfünundan başlaması, medrese öğrencilerinden ihtiyat sınıflarını başarıyla bitirenlerin, Hukuk, Edebiyat, İlahiyat şubelerine girebilmelerine hak kazanmalarının yolunu açması, Tuba Ağacı Nazariyesi fikrini tatbikin örneği sayılabilir. Mecliste medrese öğrencileriyle alakalı konuşurken serdettiği düşünceleri de bize bu anlamda fikir vericidir. Medreselilerin, Abdülhamid zamanında ihmal edildiğini, Meşrutiyette de "Onlara siz okuyamazsınız" demenin doğru olmayacağını söyleyerek "Darülfünun kadimden beri bizim medreseler gibidir usul-ü kadime müstenittir" diyen Emrullah Efendi; fakültelerin de medreselere benzediğini her isteyenin gelip ilim tahsil edebilmesi açısından ikisinin de kapılarının açık olduğunu söyleyerek, medreselilerin yükseköğrenim görmesini teşvik etmiştir.[138]

2.4.4. İhtiyat Sınıfları

Emrullah Efendi'nin çok tartışılan, mecliste şiddetli muhalefete yol açan "İhtiyat sınıfı" düzenlemesi medrese çıkışlı öğrencilerin, yüksek okula girmek arzusu üzerine vuku bulmuştur.

Medrese öğrencileri, "Abdülhamid zamanında imkan bulup okuyamamalarını ileri sürerek,[139] Darülfünunda okumak istediklerini belirtmişler, bunun üzerine bu öğrencilere bir sınav düzenlenmiş, Arapça, kitabet ve hesap konusunda yeterlilikleri ölçülmek istenmiştir. Fakat sınav neticesinde çoğu başarısız olmuş, Emrullah Efendi de, meseleyi çözmek adına medrese çıkışlılar ve idadi mezunu olmayanlar için, başlangıçta bir sene olan ihtiyat sınıflarını, İdadilerden çıkıp, Darülfünuna gitmek isteyen talebenin burada eksiklerini tamamladıktan sonra yüksek mektebe gidebilmeleri için oluşturmuş; bu sınıfların, "Eğitim görecek olan talebe-i ulum için mahreç olacağını"[140] açıklamalarını yapmıştır.

Talep, bilhassa Hukuk mektebine olduğundan, okula, kapasitesinin çok üstünde öğrenci kaydolmuştur. Bir nizam verebilmek adına, Hukuk mektebine girmek isteyenlere idadiden mezun olma şartı getirilmişse de Maarif Bütçesi celsesinde bu konu etrafında şiddetli itirazlar sürmüştür. Emrullah Efendi ise kararından dönmeyeceğini belirterek; "İstanbul Darülfünun' ununda teşkil edilen

---

[138] *MMZC*, 15 Kasım 1911 (2 Teşrinisani 1327), C.1, İnikad:16, s.448.
[139] Ergün, *Eğitim Hareketleri,* s.55
[140] *MMZC,* 8 Haziran 1910 (26 Mayıs 1326), C.6, İnikad: 108, s.116.

ihtiyat sınıfının kaldırılmasını teklif edenlerin olduğunu, kendisinin ise Konya ve Bağdat için bile böyle bir sınıfın açılmasını teklif edeceğini" ifade etmiştir.[141]

Mecliste kendisine bu sebeple şiddetli tenkitler yöneltilmiş, bu uygulamayı mektep kaçkınları için nezaretin para harcaması olarak niteleyenler çıkmış, Boşo Efendi "Yaptığınızı Avrupa Üniversiteleri duymasın" demiştir.

Medrese çıkışlı mebuslar da bu sınıfların iki yıl olmasına itiraz etmekteydiler. Onlara göre icazet alabilen medrese öğrencileri iki üç ayda sınava hazırlanabilirlerdi. Bu yüzden doğrudan sınava tabi tutulmalarının yeterli olacağını ileri sürmekteydiler. [142] Emrullah Efendi tüm bu eleştirilere şöyle karşılık vermiştir: "Bütün talebe hücum ettiler, dediler ki, siz bizi vaktiyle Devr-i İstibdatta okutmadınız, zaten İdadi tahsilimiz de pek fenadır. Bizi niçin mekatib-i Aliyeye kabul etmiyorsunuz? Biz hala mı bekleyeceğiz? Bunların bu muhik olan sözlerine karşı mekteplerin kapısını açtık, fakat bunların tahsil-i Aliye devam edemeyecekleri anlaşıldı. Fakat şimdi tahsilatın mihveri matlupta cereyan etmesinin sebebi de budur. Bunun için badehu düşündük ki hem burada tahsili sani elde edecekler, hem de talebe-i ulumdan vesairelerden müracaat edecek olanlar için de bir mahreç olacaktır. Onun için bunu koyduk, orada okutalım, Fünunu lazımeyi iktisap ettikten sonra mektebe alalım."[143]

Sonrasında, hakkındaki istizah takririne dair sualleri cevaplarken bu meseleye dair, "Medreselerde tahsil gören talebe-i ulumun resmi tahsili için bu ihtiyat sınıflarını açtım" diyen Emrullah Efendi, bununla, medrese öğrencilerinin doğrudan hukuk mektebine girmek istediğini, oysa hukukun bazı şubelerinin coğrafya, hendese, hesap gibi derslerle bağlantılı olduğunu, önce bu ihtiyat sınıflarında iki sene bu dersleri görmelerinin sağlandığını, medrese öğrencilerinin yanı sıra nehari idadilere devam edip de Mekatib-i Aliyeye girmekten mahrum olanların buraya girmelerinin kolaylaştıracağını anlatmıştır. [144]

Emrullah Efendi'nin bu görüş ve icraatına kimi mebuslar karşı çıkmış, kimileriyse muvafık bularak desteklemişlerdir. Basında da ihtiyat sınıfının

[141] *MMZC,* 9 Haziran 1910 (27 Mayıs 1326) C.6, İnikad:109, s. 131.
[142] *MMZC,* 15 Kasım 1911 (2 Teşrinisani 1327), C.1, İnikad: 16, s. 452.
[143] *MMZC,* 8 Haziran 1910 (26 Mayıs 1326) C.6, İnikad: 108, s.116.
[144] *MMZC,* 9 Ocak 1911 (27 Kanunuevvel 1326), C.2, İnikad: 23, s. 96.

açılmasına dair şiddetli itirazlar yükselmiştir. Örneğin *Tanin* gazetesinde imzasız yer alan "İhtiyat Sınıfları" adında bir yazıda oldukça alaycı bir dille, ihtiyat sınıflarının açılması tenkit edilmiş, bu sınıflara seçilebilmek için düzenlenen imtihanı geçemeyen öğrencilerin şikayetleri dile getirilmiş, bu uygulamanın, kolayca, zahmetsizce alim olmak istemek demek olduğu iddia edilmiştir. [145]

Emrullah Efendi, istifa ettikten sonra da ihtiyat sınıfları ile alakalı eleştirilmeye devam edilmiştir. Abdurrahman Şeref Efendi Maarif Nazırlığındayken mecliste bu konunun tartışılması esnasında Emrullah Efendi de görüşlerini beyan etmiş, "İhtiyat sınıflarını kurmakla iyi bir iş yaptım" demiş, icraatının arkasında durmuştur.[146] Abdurrahman Şeref Efendi de ihtiyat sınıflarının kaldırılmamasını savunmuş, aksi halde nazırlıktan çekileceğini beyan etmiştir.[147]

Öğrenciler, mebuslar ve basın tarafından uygulamadaki pürüzler sebebiyle sürekli eleştirileri üzerine çeken İhtiyat Sınıfları, lağvedilene dek tartışma konusu olmaya devam etmiştir.

2.5. TUBA AĞACI NAZARİYESİ

Tuba Ağacı, cennette bulunduğuna inanılan kökü yukarıda, meyveleri ve dalları aşağıya dönük bir ağaç olup, meyvesi hiç tükenmemektedir.[148] Kur'an-ı Kerim ve bir Hadis-i Şerifte kendisinden bahsedilmektedir.[149] Yunus Emre de Tuba Ağacını şöyle tavsif eder: "Cennette tuba ağacı / Kökü arşta dal aşağı / Öter bülbüller durağı / Ne acayip ötüşü var / Altındandır direkleri / Gümüştendir yaprakları / Uzandıkça budakları Biter Allah deyu deyu" [150]

Tuba Ağacının ismi, bunlardan başka Divan Edebiyatında da geçmektedir. Bizi ilgilendiren yönüyse, eğitim tarihimiz içindeki yeridir. Osmanlı Devletinin en

---

[145] *Tanin,*30 Ekim 1911(17 Teşrinievvel 1326) no:776, s.2.
[146] *MMZC*, 15 Kasım 1911 (2 Teşrinisani 1327), C.2, İnikad:16, s.447.
[147] *Sabah*, 18 Kasım 1911, no:7960, s.1.
[148]Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Doğuş Matbaası,1970, s. 1337.
[149] "Onlar ki iman etmişlerdir ve salih ameller işlemektedirler, ne hoş, Tuba onların, istikbal güzelliği onların. 13 / Ra'd Suresi – 29 *Elmalılı Hamdi Yazır Meali*.; "Tuba cennette bir ağaçtır. Büyüklüğü yüz yıllık yer tutar. Ve cennet elbisesi de onun tomurcuklarından yapılır." *Raâmûz'ül Ehadis-2,* s. 313/7.
[150] Gökhan Evliyaoğlu, *Anadolu'nun İç Aydınlığı Yunus Emre, İstanbul:* Yağmur Yayınları, 1963, s. 41.

son döneminde, çok sıkıntılı bir zamanda, yönetimdeki kadronun içinde yer alan Emrullah Efendi, ülkenin içinde bulunduğu durumun vahametinin farkındadır. Diğer ülkelerdeki eğitim seviyesinin çok ilerde olması bir yana; aynı toplumdaki azınlıklar da eğitimde, Türkleri geçmiştir. Özellikle Anadolu, okul adedi, okuma yazma ve öğrenci açısından bir çok ülkeden çok gerideydi. Toprakların genişliği, her yere nüfuz etmeyi ve okul, öğretmen sağlamayı zorlaştırmaktaydı. Devletin elinde yeterli kaynak ve eğitimci olmadığından okul açamadığı bölgelerde, yabancılar rahatlıkla okul açmaktaydı.

Trablusgarp Mebusu Mehmet Naci Bey'in, "Ahalinin bir kısmı İtalya mekteplerine gidiyorlar, Osmanlı mektepleri yapılmazsa, memleket elden gidecektir"[151] sözleri, bu durumun ifadesidir. Halk, bilhassa Anadolu, çok fakirdi. Eğitime dair yapılması gereken her şeyi hükümetten bekliyor, ağır vergiler ve ekonomik sebeplerle okul inşasına sıcak bakmıyordu. Yetişmiş insan açığı bulunduğundan öğretmen sayısı çok azdı. Tüm bu eksiklerin giderilmesi ve nitelikli kadro açığını kapatmak için geniş bir zaman dilimiyle, hatırı sayılır bir finans gerekmekteydi.

Bu şartlar altında, Emrullah Efendi, uzun zaman beklemeden, daha ivedi bir yolla eğitimli insan sayısını arttırmanın yolu olarak, "Tuba Nazariyesi" fikrini ortaya atmıştır. Bu düşünceye göre, tıpkı cennetteki dalları aşağıda, kökleri ise yukarıda bulunan "Tuba Ağacı" gibi, kısa yoldan yetişmiş insan için, eğitim piramidinde en tepede olan darülfünuna öncelik vermek gerekmekteydi. Bu sayede öğretmen açığı kapanmış olacak, okullar öğretmensiz kalmayacaktı. İptidai mekteplerle, yüksek tahsil okulları için kurumsallaşma, yerleşme açısından zaman kavramı, aynı olmadığını düşündüğünden; "Tahsil-i ibtidaiyenin her tarafa tamim ve intişarı uzun bir zamana, laakal (en azından) iki üç batın mürurunа bağlıdır. Tahsilin yüksek derecelerini ihdas etmeyi bu zamanın nihayetine tehir etmek ise katiyen caiz olamaz. Çünkü memleket yaşamak ve süratle terakki etmek için iyi ve yüksek tahsil görmüş zevatın mesai ve ihtimamatına da arz-ı iftihar eder."[152] demiştir.

---

[151] *MMZC,* 11 Haziran 1910 (29 Mayıs 1326), C.1, İnikad:110, s.166.
[152] Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu,* s.170- 171.

Ona göre, önceki Osmanlı yöneticileri, "Sadece iktidarları için, lazım olan memurları ve ilim adamlarını yetiştirmek hedefini güttüklerinden dolayı Taliye ve Aliye'ye önem vermişler, öte yandan halkı idare-i hükümetten uzak tutmak için iptidaiyeyi bilerek ihmal etmişlerdir."[153] Fakat bu yüksek okullardan çıkanların çoğu memur olmayı tercih ederek devlet dairelerinde çalışmaya başlamış, buralarda gerekenden çok daha fazla kadro oluşmuştur. Oysa taşralar, uzak vilayetler hatta İstanbul'da öğretmen açığı çok fazladır. Emrullah Efendi bu yolla, yüksek öğrenime, öğretmen okullarına önem verip, onları öncelemekle aslında ilköğretime yatırım yaptığı kanaatindedir.

Emrullah Efendinin nazırlığı müddetince maruz kaldığı en şiddetli eleştiri noktası İptidai mektepler - Darülfünun ikileminde şekillenen Tuba ağacı Nazariyesi politikası sebebiyle olmuştur. Mecliste, istihzalı sözlere, basında alaycı karikatürlere maruz kalmıştır. Bilhassa nazırlıktan önce ve nazırlığa gelişinin hemen sonrasında, iptidai mekteplerin önemine dair beyanatlarda bulunmuş olmasına rağmen; kendisinin iptidai eğitimi ihmal ettiği ileri sürülmüştür. Örneğin Aydın Mebusu İsmail Sıtkı Bey, Emrullah Efendi, henüz nazırlıkta değil de bütçe Encümeni Reisi iken, kendileriyle birlikte hareket ettiğini, Maarif Nezaretinden, Maarifi Taliye ve Aliyeyi düşünmeyerek, en evvel iptidai mekteplerin ilerlemesi hususunda talepte bulunduklarını hatırlatarak; şimdi nazırlık makamına gelen Emrullah Efendi'ye bu esası takip etmesi gerektiğini söylemiştir.[154]

Hem kendi zamanında, hem de vefatından sonra oldukça ses getiren, tartışmalara, eleştiri yazılarına konu olan Tuba Nazariyesi, bugün dahi ilginçliğini ve güncelliğini korumaktadır. Nazariyenin, taraftarları olduğu kadar muarızları da vardır. Dönemin eğitimle ilgilenen entelektüelleri, bu mesele etrafında ikiye bölünmüş olup; bazıları nazariyeyi doğru bulurken, bazıları da karşı çıkmıştır. Ziya Gökalp, Feridun Vecdi, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Nafi Atuf gibi aydınlar Emrullah Efendi'nin fikrine iştirak etmekteydiler. Satı Bey, Ethem Nejat, Hüseyin Cahit gibi kişiler ve Meclisteki çoğu mebus da karşı çıkarak, eleştirmişlerdir. Hüseyin Cahit Emrullah Efendi'yi bu nazariyeyle " Tıpkı ayaklarının altındaki çukuru görmeyerek gözlerini uzak yıldızların esrarını keşfe daldırmış meşhur müneccim vaziyetinde

[153] *MMZC*, 7 Haziran 1910 (25 Mayıs 1326), C.1, İnikad: 107, s. 61.
[154] *MMZC*, 7 Haziran 1910 (25 Mayıs 1326), C.1, İnikad:107, s.74.

kalmış olmakla" tanımlamakta;[155] Ethem Nejat ise, Sultaniler ve Tuba Ağacı Nazariyesine dair "Tuba Ağacı mı nedir, o? İşte o ağacın derdi sultanileri daha çok zaman bu alem-i hercümerç içinde yaşatacaktır." *[156]* demektedir.

Nazariyenin en şedit muhalifi ise, ünlü eğitimci, "Maarifin öncülerinin ilköğretimler olduğunu düşünen" Darülmuallimin müdürü Satı Bey olmuştur. Satı Bey nazariyeye şiddetle karşı çıkmış, konuya dair makaleler kaleme almıştır.[157] "Ben Tuba Ağacı Nazariyesine şiddetle muteriz ve muarızım" diyerek, Emrullah Efendiye "Maarif Islahatı Layihası" adlı bir layiha sunmuştur. Burada şu fikirleri ileri sürmektedir: "Maarifin bütün aksam-ı şuabatı arasında şedit bir irtibat vardır; hiçbir şube-i maarifin, hiçbir derece-i tahsilin diğerlerinden müstakilen ıslahı, tensiki kabil değildir; ezcümle mekatib-i aliyenin terakkisi, onların talebesini ihzar etmekte olan mekatib-i ibtidaiye ve taliyenin terakkisine mütevakkıfdır."[158] "Ben, Tuba Ağacı Nazariyesine itiraz ederken, demek istiyorum ki: Her ilim ve her talim müessesesi bir temele muhtaçtır. Ben Tuba Ağacı gibi muallakta durabilecek ne bir ilim tanıyorum ve ne de bir talim müessesesi tasavvur edebiliyorum." [159]

Tanin gazetesi başyazarı ve İstanbul mebusu Hüseyin Cahit, bu konuda Satı Bey'e hak vermektedir. 9 Ocak 1910 (27 Kanunuevvel 1326) 'da mecliste bu konuya dair verdiği istizah takririni sunarken, "Vaktiyle, ilk zamanlarda, memlekette maarif teşkilatı esasının tedrisatı iptidaiyede bulunduğunu söyleyen Nazır Beyefendi, muahharan bu fikirlerini tebdil etmiş gibi görünüyorlar. Çünkü, Maarif Nezaretini (Tuba) ağacına benzettiler köklerinin havada olduğunu söylediler. İlk zamanda maarifin köklerini yerde aradık. Simdi, demek havada arıyoruz. İhtimal ki, biraz sonra tahtelbahir arayacağız fakat bu, nihayet vaktimizin ziyanıdır" demiştir. Emrullah Efendi ise, aynı oturumda, Hüseyin Cahit Yalçın'ın, nazariyesine yönelik tenkitlerine cevaben, "İlim yukarıdan başlar. Fakat ben bu nazariyeyi söylediğim vakit mekatib-i idadiyi yapmayacağım, mekatib-i ibtidaiyeye ehemmiyet

[155] Yalçın, *Tanıdıklarım,* s. 158.
[156] Ethem Nejat, "Sultaniye Programı", *Yeni Fikir*, C.II, S.17, Kasım 1913, s. 550. Nakleden: Mehmet Salih Erkek, *Bir Meşrutiyet Aydını Ethem Nejat*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012, s.265.
[157] Rıza Kardaş, "Milli Eğitimimizde Öğretmen Yetiştirme Davası ve Tuba Ağacı Nazariyesi" *Türk Kültürü*, Eylül, 1978. s.193.
[158] Satı, *Layihalarım*, İstanbul 1326 (1910), s.14 nakleden: Ergün, *Eğitim Hareketleri*, s.46.
[159] Satı, Ağacı Hakkında Bir İzah", nakleden Acar, *Satı Bey'i Tanımak,* s.186.

vermeyeceğim demedim.. en ziyade oraya ehemmiyet vereceğim. Mekatib-i İbtidaiye içindir ki ben yukarıdan başlıyorum. Evet, şecere-i marifet, şecere-i tuba gibidir. Onun kökü yukarıdadır. Bugün tarih tetkik olsun, bütün Fünun meydana konsun, ilm-i beşer nasıl terakki etmiştir?" demiştir. Ayrıca, ilköğretime ne kadar çok önem verdiğini, vilayetlere gönderdiği nizamnamelere, yapmış olduğu yazışmalara bakılırsa görüleceğini ilave ederek; mektep yapmanın değil muvaffak olmanın gerektiğini, bunun için de ülkedeki tüm eğitim kurumlarını birbiriyle irtibatlandırmak gerektiğini, ilk, orta ve yüksek öğrenimin birbirine bağlı olup ayrılamayacağını beyan etmiştir.[160] Hüseyin Cahit'in bu izahattan tatmin olmadığını gazetede kaleme aldığı yazısında görmekteyiz. Yazısında, "İlim mektep binası değildir, Darülfünuna alem-i medeniyette bir mevcudiyet-i ilmiye, bir hüviyet-i maneviye verebilmek için senelerce çalışmak lazımdır" sözleriyle nazariyeye eleştiri ve itirazlarını sürdürür. [161]

Gerçekte, "Tuba Nazariyesi" fikriyle tepkileri üzerine çeken Emrullah Efendi, kendi nazariyesiyle çelişir görünse de, iptidai mektepleri fazlasıyla önemsemiş, ilk mektepleri iyileştirmek adına çok önemli adımlar atmıştır. İlk etapta, parasız ve zorunlu eğitimi savunarak, ilköğretimde halk ve devletin giderleri birlikte karşılaması gerektiğini ileri sürmüş, bu fikrini de gerek makalelerinde, gerek bizzat kaleme aldığı "Tedrisat-ı İptidaiye Layihasında", gerekse de mecliste, sıkça dile getirmiştir. Ona göre, "Önceki devirde hükümet, ilköğretime önem vermez, ilköğretime bir tasadduk nazarıyla bakardı. Hayırseverlerin yardımıyla idare olunan bu iş Meşrutiyetle beraber devlete ait bir hizmet haline gelmiştir. Çünkü, hükümet halkı eğitmek, terbiye etmek zorundadır ve bunun için de ciddi bir bütçe payı gerekmektedir. 19. Asra Maarif-i İptidaiye asrı denmesinin sebebi Avrupa'nın işte bu ilköğretim konusunu halletmesinden ileri gelmektedir."[162] Beri yandan, özellikle ilk nazırlığında nazariyeye ait düşüncelerini, gerek oluşturduğu tartışmalardan, gerekse ilk öğretimlere duyulan ihtiyaç doğrultusunda ertelese de[163] Darülfünun düzenlemesine çok önem vermiş, Darülfünuna, esas kimliğini kazandıran kişi olarak

---

[160] *MMZC,* 9 Ocak 1911 (27 Kanunuevvel 1326), C.2, İnikad: 23, s.96, 97.
[161] *Tanin,* 16 Ocak 1911 (3 Kanun-ı Sani 1326), no: 851, s.1.
[162] *MMZC,* 7 Haziran 1910 (25 Mayıs 1326), C.1, İnikad: 107, s.63.
[163] Osman Ergin, Emrullah Efendi için "Hal ve zaman kendisine muarızdı" der. (Ergin, *Maarif Tarihi,* s.1052).

tanınmıştır. Kendisinin 1912'de hazırladığı nizamnameye, Darülfünuna dair yapmak istediği reformları yazması, ve Darülfünunların iyi olması halinde, memleketlerin diğer mekteplerinin de o ölçüde iyileşeceği ibaresini eklemesi; nazariyesini bu yolla uygulamak istediğinin göstergesidir.

Onun, Darülfünuna öncelik vermesinin bir takım haklı tarihsel sebeplere dayandığını bilmekteyiz. Batıda çok önceden kurulup kökleşen yüksek öğrenim okulları Osmanlı'da zaman zaman kurulup kapanan bir kurumdu. Gerçek bir üniversite benzeri öğrenime geçene kadar 20. Yüzyılın başına gelmek gerekmiştir. Darülfünun burs vermeyen ve öğrenciden ücret alan nadir eğitim kurumlarındandı. Bu kurumların hiçbirisi, II. Meşrutiyete kadar yüksek öğrenim kurumu niteliğine kavuşamamıştır.[164]

Ziya Gökalp, Darülfünunun geçmişine dair şu tahlili yapar. *"Elli yıllık Darülfünun bir idadi derecesinde bile değildi, yüksekokul olarak açılan Mekteb-i Mülkiye de gene öyleydi. Avrupa'da eğitim görenler ve orta dereceli okullarda eğitim görüp kendisini yetiştirenler arttıkça, Darülfünun idadiden yüksekokula doğru bir geçiş devresine girmiştir."*[165] 2 Ocak 1911 (20 Kanun-ı evvel 1326) günü Emrullah Efendi, "Maarif Nezareti siyasi bir nezarettir" diyerek bu nezaretin temelde üç hedefi olduğunu belirtir; ve devam eder: "Bu hedefler, ulum ve fününu tedvin, terakki ve neşr ettirmektir. Avrupalıların akademi dedikleri ve oralarda yaygın olan Encümen-i Danişler, ilim cemiyetleri bizde bu zamana dek olmadığından, maarifimiz sahipsiz kalmıştır." Bu sebeple de kendisinin nezarete geldiğinden itibaren bunun üzerinde çalıştığını, buna dair kanun hazırladığını da sözlerine ekleyen Emrullah Efendi, "İlmi himaye edecek bir encümen teşkil ettirmenin birinci gaye olduğunu bunun için ilmin yüksekten başladığını" ifade etmiştir. Bu noktanın hep ihmal edildiğini belirterek, konuşmasını; Çünkü "evvela ilim tedvin edilir, ulema yetiştirilir, sonra talim olunur" sözleriyle noktalar.[166]

Bu durumu destekler mahiyette, İ.T.C'nin 31 Teşrinisani 1911 senesinde, on üç gün süren dördüncü kongresinde, tanzim olunan siyasi programa dair bir

---

[164] İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı,* 19. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s.189.
[165] Ziya Gökalp, "Maarif Islahatında "Tuba Nazariyesi*", Yeni Mecmua,* I. Sene, S. 5, 9 Ağustos 1917, s. 97-98.
[166] *MMZC,* 9 Ocak 1911 (27 Kanunuevvel 1326), C.2, İnikad:23, s.90.

İzahname hazırlamıştır.[167] *İzahname,* devrin siyasi görüşlerini yansıtır. Bilhassa ilköğretim üzerinde durulmuştur.[168] Bu esnada nazırlık makamında olduğundan, siyasi programla birlikte eğitim anlayış ve felsefesini de ifade edip; eğitim politikasının ne olacağını da *İzahnamenin* eğitimle ilgili bölümünde tarif etmiştir.[169]

Eğitime yukardan başlamanın, daha önemli ve faydalı olduğu fikrini ortaya attıysa da; icraat anlamında, işe ilk olarak iptidai mekteplerden başlamıştır. Mecliste de öğretimin birbirinden ayrılamaz üç kademe olduğunu, her bir kademenin ilerlemesinin birbirine bağlı olduğunu, en üst kademedeki eğitimin en alttakini etkilemesinin de ilköğretimi ihmal değil ikmal olduğunu beyan etmiştir.[170] Buna dair, Osman Ergin'in şu sözleri Emrullah Efendinin bu konudaki gayretlerini gösterir: "21 Aralık 1910 (8 Kanunuevvel 1325) da nezarete geçip, burada 1 sene 3 ay 13 gün kalmış olan Emrullah Efendinin ilk mühim işinin tedrisatı iptidaiye kanunu layihasını hazırlayıp mebusan meclisine takdim etmek olduğunu söylemek lazım gelir.*"*[171] Fakat Onun üzerinde çok uğraştığı bu layiha, tatbik edilme imkanını ancak *Tedrisat-ı İptidaiye Kanun Muvakkati* başlığıyla çıkarıldığı 1913 te bulabilmiş, Maarif Nazırı Şükrü Bey zamanına dek bekledikten sonra bir kısmı tadile uğrayıp değişse de Cumhuriyet'in ilk yıllarında çoğu maddesi uygulanmıştır.

Nazariye ise, Emrullah Efendi'nin ölümünden sonra da yankı getirmeye ve tartışma konusu olmaya devam etmiştir. Özellikle ünlü eğitimci Satı Bey'in Emrullah Efendi'nin ölümünden sonra "Tuba Ağacı Nazariyesine" dair yönelttiği eleştiriler oldukça mühimdir. Ziya Gökalp de Satı Beye cevap niteliğinde yazılar kaleme almıştır. Bu yazılar, dönemin entelektüel seviyesinin ne derece yüksek olduğunu gösterir.

Ziya Gökalp, düşüncelerinden çok etkilendiği Emrullah Efendi'ye karşı çıkanlarla uğraşarak, vefatından sonra da Darülfünun 'da onun bıraktığı reformu Türkçülük ve moderncilik açısından tamamlamış; Darülfünunda şekle yönelik

---

[167] Emrullah Efendi, *İzahname*, Konstantınıyye: Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, 1330.
[168] Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim,* s.16.
[169] Hüseyin Okur, "Entelektüel Bir Eğitim Lideri Olarak Emrullah Efendi", Osman Gazi Üniversitesi, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Eskişehir, 2001 s. 32.
[170] Emre Dölen, *Darülfünun Tarihi*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s.316.
[171] Ergin, *Maarif Tarihi*, s.1079.

başlayan değişimlere içerik kazandırmıştır." [172] Bir şiirinde Tuba Ağacından şöyle bahseder: *De ki vardır Tuba adlı bir ağaç / Kökü gökte, gönüllerde dalları / Yemişinden yedi ruhum, değil aç / Bütün sevgi, şefkat onun balları.* İmzasız yayınlanmış, fakat üslup itibarıyla Ziya Gökalp'e ait olduğu anlaşılan bir makalede, "Harsı teşekkül etmiş milletlerde, maarif ıslahatına derece ile aşağıdan başlanabilir. Çünkü o hars muhitinde yetişen iptidai muallimleri, millete o terbiyeyi verebilirler. Fakat bizde henüz mefkure vahdeti bile teşekkül edememiştir. İptidai, tali muallimlerinin telkin edeceği mefkureleri, ilmi usulleri Darülfünun hazırlayacaktır; çünkü her şeyden evvel memlekette bir ilim havası, bir ilim muhiti teşekkül etmelidir ki mürebbiler ondan istianede bulunsunlar. Demek oluyor ki maarif, mektepler mantıki bir tekamül ile aşağıdan yukarı doğru gitmekle beraber bunun her devresinde ilim yüksek zümreden aşağı doğru iniyor" [173] demiştir.

Aynı şekilde, Emrullah Efendi'nin vefatı sonrası İ.T.C, 1916 (1132) yılında kongre düzenlediğinde, Gökalp, sunduğu layihada şunları demiştir: "Darülfünun milli maarifi tesis, sultanilerle iptidailere tamim, Encümen-i Daniş ise muhafaza eder. Bunun içindir ki Darülfünun tekemmül etmeden sultaniler ve ibtidailer bir eser-i feyz gösteremez. Emrullah Efendi'nin dediği gibi ilim Tuba Ağacındaki gibi, Darülfünundan başlayarak, Darülmuallimlere ve Sultanilere ve onlardan da iptidailere inecektir.*"*[174] Buradaki açıklamasıyla Emrullah Efendi'nin Darülfününa dair düşüncelerine iştirak eden Ziya Gökalp, onun akademi kurma konusundaki çabalarını tenkit etmektedir. Çünkü Emrullah Efendi, İstanbul'da bir akademi kurulması hakkında bir kanun tasarısı hazırlamıştır. 20 Ocak 1910 (7 Kanun-ı Sani 1325) [175] Bu tasarısı karikatürlere de yansımıştır. (Ek-7.)

Bir başka eğitimci, Feridun Vecdi adıyla eğitime dair yazılar kaleme alan Kazım Nami Duru ise, hatıratında, "Şüphesiz ilim aşağıdan yukarıya çıkamaz; yukarıdan aşağıya iner bu da Tuba Ağacı Nazariyesini haklı çıkarmıştır" demektedir. Ona göre, "Mutlakıyet idaresi bile önce tıp, harp okullarını ondan sonra bunlara bağlı

---

[172] Ülken, *Düşünce Tarihi*, s.453.
[173] Kemal Bakır, "II. Meşrutiyet Döneminde Milli Seçkincilik ve Eğitim: Emrullah Efendi Tuba Ağacı Nazariyesi", *Doğu Batı Dergisi*, yıl: 11, sayı; 45, Cilt: 1, İstanbul, 2008, s.204.
[174] Kazım Nazmi Duru, *Ziya Gökalp*, İstanbul: M.E.B Basımevi, 1975, s.191; Ziya Gökalp, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I*, İstanbul, M.E.B, 1973, s.189.
[175] Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi 1,* s. 316.

idadileri, daha sonra rüştiyeleri, neden sonradır da sıbyan mekteplerinin yanında resmi programla öğretim yapan ilkokullar açmıştır.” [176] Bu yüzden Emrullah Efendi görüşünde haklıdır. Eğitim Tarihçisi Nafi Atuf da, Ziya Gökalp’in Tuba Ağacı Nazariyesini savunup “Aşağısını ıslah için evvela yukarıyı yapmak lazım geliyor, Emrullah Efendi merhumun demek istediği bu idi zannederiz” dediği makalesinin üzerinden on beş yıl geçtiğini, bu zaman zarfında Darülfünunda bir takım düzeltmelerin yapıldığını fakat gene de makalenin haklılık payının olduğunu ileri sürüp bu görüşlere katıldığını belirttikten sonra şunları kaydeder: “İster Emrullah Efendi’nin iddiası gibi, ilim gökten gelsin, ister bazı muarızlarının dediği gibi yerden bitsin; şurası doğrudur ki birçok milli meseleleri mevzubahis olan, hayatı ve tabiatı işlenmeye muhtaç olan bir memlekette mutlaka ilmi kıymeti haiz bir Darülfünun bulunmalıdır.[177]

“Tuba Ağacı” nazariyesini, milli seçkincilik (elitisizm) olarak tanımlayanlar da olmuştur. II. Meşrutiyet, bilime, bilimsel gelişmelere ilginin çok revaçta olduğu bir dönem olmuş, bu dönemde bilimsel bir seçkinler, entelektüeller sınıfı (intelligentsia) yaratılarak bunlar aracılığıyla toplumsal aydınlanma ve milli kalkınma amaçlanmıştır.[178] Aslında Tuba Ağacı Nazariyesi fikrine, daha evvel tecrübe edilip gözlemlenen bir süreç ilham kaynağı olmuştur. Tanzimat’tan sonra ortaya çıkan yenileşme ve modernleşme çabaları sonucunda, tesis edilen okullardan yetişen öğrenciler “Seçkin bir zümre” oluşturarak bürokraside ve yönetimde söz sahibi olarak, yükselerek nüfuz kazanmışlar, modernleşmede, ikinci önemli dönüm noktası ise Meşrutiyet olmuştur. “Meşrutiyet, mekteplilerin zaferidir.”[179] Tanzimat Rüştiyelerin, II. Abdülhamid dönemi idadilerin, II. Meşrutiyet ise sultanilerin dönemidir. Eğitime “Tuba Ağacı” gibi bir benzetmeyle yaklaşılması sonucu, binlerce ilköğrenim düzeyinde okul içinde değişiklik yapmak yerine, az sayıdaki idadi, sultani

---

[176] Kazım Nami Duru, *İttihat ve Terakki Hatıralarım,* İstanbul: Sucuoğlu Matbaası,1957, s. 56-57.
[177] Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi*, s.65.
[178] Bakır, “II.Meşrutiyet Döneminde Milli Seçkincilik” *Doğu Batı Dergisi*, s.197.
[179] Ölmez, *Alaylılar ve Mektepliler*, s. 237.

ve yüksekokul düzeyinde değişiklik yapmak, onlara önem ve öncelik vermek, daha pratik ve gerçekçi gelmiştir. [180]

II. Meşrutiyet'in ilanıyla pek çok subay, Türk eğitim ve düşünce hayatına, öğretmenlerden oluşan seçkin sınıfa dahil olarak, toplumda edindikleri yer ve itibarla, gelenekselliğin temsilcisi konumundaki hocanın yerine geçmiştir. Bilhassa İttihat ve Terakki Cemiyeti, eğitime büyük önem atfediyor, eğitimle kendi ideolojisini yaymayı ve halkın uyanışını sağlamayı hedefliyordu.[181] "Gece Dersleri"[182], halktan eğitim adına "Maarif Onluğu" toplanması, pek çok yere açılan "İttihat ve Terakki Mektepleri" bu uygulamalardandır. Bir İttihat ve Terakki nazırı olan Emrullah Efendi de, yetişmiş, nitelikli insan için, eğitime en tepeden başlamak gerektiğini düşünerek, öğretmen sayısının da yetersiz olduğunu bildiğinden "Mekatib-i İptidaiyenin daha iyi olabilmesi için yüksek öğrenime önem vermek gerektiğini savunarak"[183] "Tuba Nazariyesi" fikrini öne sürmüştür.

Nazariye ile Türkiye'deki eğitim tartışmalarına "Elitler eğitimi kavramı" girmiştir.[184] Emrullah Efendi'nin kimi yazılarında ve meclis konuşmalarında, bu bakış açısıyla konuşarak, eğitimde istidatlı, nitelikli kişilerin tercih edilmesi lüzumundan bahsederken görmekteyiz. "Terbiye için çocukta istidat olmalıdır, hiç bir zaman terbiye istidat doğurmaz"[185] ve "Eğitim hürriyeti için eşitlik olmalıdır. Eşitlik, aynı olmak değildir. Eğitimde eşitlik okula kabul ederken, okuldaki öğretimi süresince onlara aynı şekilde davranmak demektir"[186] şeklindeki sözleri, onun bu konudaki görüşlerini gösterir. "Mecliste, İdadi talebelerinden meccani olanlarına dair yaptığı bir açıklaması da bu anlamda önemli bir ipucudur. Bu konuşmasında Emrullah Efendi, İdadi talebelerinden meccani okuyanlara, hastalık gibi meşru sebepler dışında sınıfta kalması durumunda "sen çalışmıyorsun, millet senin için niye masraf etsin? Sana meccanen çalışma hakkını vermeyeceğiz demenin doğru

---

[180] Mehmet Öznur Alkan, *II. Meşrutiyeti Yeniden Düşünmek,* "II.Meşrutiyet'te Eğitim, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Milliyetçilik, Militarizm, veya "Militer Türk –İslam Sentezi", Der: Ferdan Ergut, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009, s.63.
[181] *Bakır,* "II. Meşrutiyet Döneminde Milli Seçkincilik" *Doğu Batı Dergisi*, s. 201.
[182] Gece Dersleri ilanları gazetelerde teşvik için yer almaktaydı: *Tanin*, 24 Ekim 1909; *Sabah,* 12 Mart 1910; *Yeni Tasvir-i Efkâr,* 30 Temmuz 1910.
[183] *MMZC,* 9 Ocak 1911(27 Kanunuevvel 1326), C.2, İnikad: 23, s.96.
[184] Ergün, *Eğitim Hareketleri,* s. 42.
[185] *Ümmet,* 1/ 8 (1326), s.14.
[186] Emrullah Efendi, "Terbiye ve esasları," *Sırat-ı Müstakim*, 16 (1326), s. 250.

olduğunu" ifade etmiştir.[187] Bu anlamda, tensikat kanuna dair görüşmeler sırasında dile getirdiklerinden de liyakate verdiği ehemmiyeti anlarız. "Devr-i sabıkın bıraktığı hayat-ı memuriyette, memur olmak için evsaf ve meziyet ve ehliyetten ziyade, bir tarafa intisap fikri vardı" "Biz intisap ile terakkiyi kaldırmalıyız. O fikri nasıl kaldıracağız? Nazırlar, amirler memurlar da bu kanuna, bu kaideye, yani memuriyette terakki etmenin yegane vasıtası istikamet ve ehliyettir kaidesine tatbiki hareket etmeli"[188] demiştir.

Meşrutiyet Devri yazar ve aydınlarından olan Ali Canip Yöntem, aynı amanda bir öğretmendir ve bu gözle "Güzideler Sınıfı" adlı yazısında Emrullah Efendi'nin eğitim anlayışına değinmiş, onun bu konudaki fikirlerini doğru bulmuştur. Ali Canip'e göre medeniyette ileri giden milletler bunu halkın okuma yazma oranını yükselterek değil; "Güzideler Sınıfı" oluşturarak başarmışlardır. Aynı şekilde Rönesans da yukarıdan aşağıya doğru inerek batı medeniyetini yaratmıştır. Bu yüzden ilköğretimden ziyade yüksek öğretime öncelik vermek gerekmektedir. [189] Tuba Ağacı Nazariyesi, son dönemdeki entelektüel seviye ve tartışmalardaki ilmi derinliği göstermesi açısından mühim bir göstergedir. Ülkenin en buhranlı zamanlarında, aydınların eğitimin metotlarına dair farklı fikirleri, günümüzde dahi rastlanması güç zenginlikte bir mülahaza ve muhavere ortamına yol açmıştır. Bu mesele etrafında dönen tartışmalar, entelektüellerin gündeminden I. Dünya Savaşı ile çıkmıştır. [190]

Cumhuriyet Döneminde de onun vefatından sonra gazete yazılarında Tuba Ağacından söz eden yazılar görülmüş; Mümtaz Turhan, Hilmi Ziya Ülken, Kazım Nami, gibi yazarlar bu konu üzerinde durmaya devam etmişlerdir. Kazım Nami Duru, "Meşrutiyet Devrinde Maarif Sistemimiz" adlı köşe yazısıyla, Meşrutiyet Döneminde Emrullah Efendi'ye gelinceye değin maarif alanında bir yenilik yapılmadığını, Onun Tuba Ağacı nazariyesi sebebiyle memleketteki en maruf kişiler tarafından alaya alındığını, kafasındaki programı tahakkuk etmemeye ömrünün vefa

---

[187] *MMZC*, 2 Mart 1910 (17 Şubat 1325) C.2, İnikad:49, s. 581.
[188] *MMZC*, 29 Kasım 1909 (16 Teşrin-i sani 1325), C.1, İnikad: 8, s.137.
[189] Erol Ogur, Ali Canip Yöntem'in Eğitim ve Edebiyat Eğitimi Hakkındaki Düşünceleri", *Eğitim Fakültesi Dergisi* XXVI (2), 2009, 397-415, s.399, 400.
[190] Mehmet Sarıoğlu, *Türk Eğitim Tarihinden Esintiler*, Kocaeli: Umuttepe Yayınları, 2012, s. 90.

etmediğini söyleyerek; “Emrullah Efendi bir mütebahhirdi ve görüşünde haklıydı” demiştir. [191]

2.6. İPTİDAİ MEKTEPLER VE RÜŞTİYELER İLE İLGİLİ FAALİYETLERİ

Osmanlı Devletinde, ilköğretim ihtiyacını sıbyan veya iptidai mektepleri ve rüştiye mektepleri karşılamaktaydı. Fakat bunların da öğrenci yetiştirme, eğitme nitelikleri son derece zayıf ve yetersizdi. Bilhassa sıbyan mektepleri için, Nafi Atuf ‘un tanımlamaları ve çizdiği tablo buraların kifayetsizliğini göstermektedir.[192] Sıbyan mektepleri, vakfa bağlı müesseseler olması hasebiyle, üzerlerinde devletin denetim ve kontrol mekanizması olmayıp;[193] müfredatı eğitici olmaktan çok uzaktı. Sıbyan Okullarının, Tanzimat’ın okuryazarlığı genişletme çabalarının ürünü iken, kısa süre içinde birer “Minyatür medrese” durumuna geldiğini ileri sürenler de olmuştur.[194]Bu konuda *Mahalle Mektebi Hatıraları* isimli kitap zamanın eğitim anlayışına ayna tutması babından, önemli bir kaynaktır.[195]

Meşrutiyet öncesi II. Abdülhamid, eğitimin diğer kademelerince olduğu gibi iptidai mekteplerde de yeni hamleler yapmıştır. 1911 yılında Osmanlı Devleti genelindeki resmi ve vakıf ibtidai okul sayısı 5.439, buralardaki öğrenci sayısıysa, 227. 300 idi. Okuma yazma bilenlerin sayısına gelince, özellikle taşrada, okuma yazma oranı son derece düşüktü, okul binaları sağlıksız ve eğitime elverişsizdi. İptidai tahsil iki kısımdan oluşmaktaydı:

1. Sıbyan veya iptidai mektepleri: Bu okullar hususi tarzda olup; şehir ve kasabalarda yaygındı. Bazı büyük köylerde de bulunmaktaydı. Bu okullarda, çocuklara Kur’an okuması ve bazı dualar öğretilmekteydi. Hocalar maaşlarını devletten değil; öğrencilerin verdiği para ve hediyelerle almaktaydı. İptidai mektepler ise özellikle İstanbul’da ve bazı önemli merkezlerde vardı. Öğrenim süresi 3 yıl olup; müfredatında alfabe, tecvit, ilmihal, Kur’an, kıraat, tadat ve hesap, hüsnühat, kavait, coğrafya ve tarih dersleri mevcuttu.

---

[191] Kazım Nami Duru “Meşrutiyet Devrinde Maarif Sistemimiz”, *Hakimiyeti Milliye*, 10 Mart 1930, no. 3110, s.4

[192] Ergin, *Maarif Tarihi*, C.I, s.11.

[193] Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s.19.

[194] Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, s. 454.

[195]Ali Birinci - İsmail Kara, *Mahalle Mektebi Hatıraları*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1997.

2. Rüştiye Mektepleri: İptidai mekteplerden sonra gelen okullardı. Öğrenim süresi üç seneydi. Bu okulların hocalarının maşları ve diğer masraflar Maarif Nezareti tarafından karşılanmaktaydı. Gösterilen dersler: Kur'an, tecvit, din dersleri, Türkçe, Arapça, Farsça, hesap, hendese, coğrafya, tarih, Malumat-ı Nafia, hüsnühat ve resim ile son sınıflara konulan Fransızca dersleri idi.[196]

3. Emrullah Efendi, Devr-i Sabıkın kasti bir biçimde ilköğretimleri ihmal ederek, kendine memur yetiştirmek için yüksek öğrenime ağırlık verdiğini, yöneticilerin, sadece iktidarları için, lazım olan memurları ve ilim adamlarını yetiştirmek hedefiyle Taliye ve Aliye'ye önem verip İptidai eğitimi önemsemediklerini, böylece de halkın yönetimden uzak tutulduğunu ifade etmiştir.[197] Onun bu düşünceyi taşıyan yegane kişi olmadığını, basında çıkan yazılardan ve Meclis-i Mebusanda konuşan mebusların sözlerinden anlamaktayız. Örneğin, Van Mebusu Vahan Papasyan'ın mecliste dile getirdikleri oldukça dikkat çekicidir. Papasyan, Devr-i Sabıkın bir ihtilalden daha fazla, ilköğretimden korktuğunu, çünkü ilköğretimin halkın en geri kalmış olanlarına dahi nüfuz ederek, onlarda bir uyanış vesilesi olacağını ve haklarını isteyeceğini istibdat yönetiminin bu sebeple çekindiğini söyleyerek "Ondan dolayı idi ki Devr-i Sabıkta tedrisat adeta zehirdir" der ve o dönemdeki mektepleri birer memur fabrikasına benzeterek, memurların adeta memleketin sahibiymişçesine keyfi davrandığını, tahsil görmenin ve bir okula girmenin maddi yük getirmesinden ötürü, yüksek öğrenimin yalnızca üst sınıflara mahsus olduğunu anlatır.[198]

Emrullah Efendi'nin İttihat ve Terakki mensubu bir nazır olmasından, ve Abdülhamid döneminde epeyce sıkıntı çekmiş muhalifler içinde bulunmasından ötürü, kimi kez gerçeği yansıtmadığını fark ederiz. Sözgelimi, II. Abdülhamid Dönemi İptidai mekteplerin sayısına baktığımızda, bu devirde yoğun bir okul açma çabasına girişildiğini görürüz. Oysa Emrullah Efendi, zamanın ruhuna uyarak, şiddetli Abdülhamit karşıtlığıyla, mutlakıyet dönemindeki eğitim seferberliğini göz ardı etmekte, hiç okul açılmadığını, eğitime önem verilmediğini iddia etmektedir. Abdülhamid muhaliflerinden olan Hüseyin Cahit'in meclisteki şu sözleri bu anlamda

---

[196] Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi,* İkinci Kitap, s. 11.
[197] *MMZC*, 7 Haziran 1910 (25 Mayıs 1326), C.1, İnikad: 107, s. 61.
[198] *M.M.Z.C,* 21 Mayıs 1911 (8 Mayıs 1327), C.7, İnikad: 103, s.6

bir itiraf niteliğindedir. "Meşrutiyet İdaresi ilan edildiği vakit bize birtakım Müessesat bıraktı. İdadi Mektepleri, Mekatib-i Aliye, Darülmuallimin, bunların hepsi o vakit vardı."[199]

Kendisini iptidai eğitime önem vermemekle suçlayanlara, ilköğretim muallimi yetiştirecek dört tane İptidaiye Darülmuallimini tesis ettiğini belirten Emrullah Efendi, Drama, Kavala, Siroz'da halkın yardımıyla yapılan bu tarz mekteplere tahsisat verdiklerini, böylelikle de hem kendilerinin teşkil ettiğini hem de halkın tesis ettiği mekteplere muavenette bulunduklarını belirtmiştir.[200] Hakkındaki istizah takririnde kendisine yöneltilen eleştirileri cevaplarken de Tedrisat-ı iptidaiyeye yönelik çalışmalarını öğrenmekteyiz. Bir memlekette Tedrisat-ı iptidaiye teşkilatının mekatib-i iptidaiye, rüşdiye Darülmuallimin ve bir de Maarif Müfettişlerinden ibaret olduğunu belirterek; bunların birbirinden ayrılamayacağını, Maarif Nezaretinin rüştiye için bütçesine aldığı tahsisata uygun olarak 161 tane rüşdiye okulu tesis edip, gerekli tahsisatını verdiklerini fakat muallim kıtlığından bu okulların yalnız elli tanesine muallim bulabildiklerini açıklamıştır.

Memalik-i Osmaniye'de 560 kadar İptidai mektep açıldığını bu mekteplerin varlığının oralardan aldıkları resmi telgraf ve malumat ile sabit olduğunu, vilayetler arasında en fazla mektebin (230) Manastır Vilayetinde açıldığını anlatmış ve sözlerinin devamımda, "Bendeniz mekatib-i iptidaiye taraftarıyım" diyerek milleti, köylüleri, Meşrutiyetin bir emri olarak okutmalı düsturu olduğunu, bu yüzden vilayetlere gönderdiği izahnameler, beyannamelerde defaatle zikrettiğini, meclise bu hususta bir layiha sunduğunu ve bu layihada ilk tahsilde devletin ve vatandaşın üzerine düşen sorumlulukları tafsilatıyla anlattığını belirtmiştir. [201]

2.6.1. Mektep Binaları

İlk tahsilin, nitelikten yoksun ve yaygın olmayışı sebebiyle II. Abdülhamid pek çok kişi tarafından suçlanmıştır. Mutlakıyet Döneminin akabinde yönetime gelen Meşrutiyet kadrosundan pek çok kişi, bu durumu dile getirmiş, iptidaiye eğitiminin bilerek ihmal edildiğini, mektep yapılmadığını ileri sürmüştür.

---

[199] *M.M.Z.C,* 9 Ocak 1911 (27 Kanunuevvel 1326), C.2, İnikad: 23, s.82.
[200] *MMZC,* 9 Ocak 1910 (27 Kanunuevvel 1326), C.2, İnikad: 23, celse:1, s.92.
[201] *MMZC,* 9 Ocak 1910 (27 Kanunuevvel 1326), C.2, İnikad: 23, celse:2, s. 99, 100.

Örneğin Emrullah Efendi'nin selefi Nail Bey; "Mülkümüzde ciddi bir Maarif teşkilatı henüz yapılacaktır. Sabık devirden kalan teşkilat, içinde levha bulunmayan bir köhne çerçeveye benzer. Birçok yerde mektebin yalnız teşkilat ve tedrisatı değil; binası bile bir darüdtedrise, bir ilim ve irfan melcesine benzemiyor. Diğer mahallelerde ise o kadar da yok. Yani hiç mektep yok."[202] demiştir.

Mektep binalarının eğitime elverişsizliği, sıhhi yönden kötü durumu, Mecliste ve basında sıklıkla dile getirilen önemli bir sorundur. Hüseyin Cahit, Emrullah Efendi hakkında verdiği istizah takririnde, iptidai mekteplerle ve mekteplerin fiziki yapısıyla alakalı sert eleştirilerde bulunarak sorular yöneltmiş;[203] Yalnızca mecliste değil, gazetedeki köşe yazısında da bu duruma değinerek, Beşiktaş'taki İnas Rüştiyesi hakkında Heyet-i Tıbbiyeden bir zatın bu mektebin, "kavaid-i hıfzıssıhha nokta-i nazarından hiç bir zaman mektep addedilemeyeceğini" söylediğini, yine aynı kişinin "hıfzıssıhha kavaidine riayet icap etse İstanbul'daki resmi ve hususi mekteplerin yüzde doksanını kapamak lazım geleceği" iddiasında bulunduğunu kaleme almıştır.[204]

Maarif Bütçesi celsesinde söz alan Erzurum Mebusu Ohannes Varteks, mekatib-i iptidaiyelerin kümes gibi yerlere değil, sağlığa uygun binalarda tesis edilmesi gerektiğini söyleyip, Bayburt'tan örnek vererek; "7-8 yaşındaki çocukların kümes gibi yerlere gittiğini, sabahleyin mektebe giderken yüzünden kan akarken, akşama eve döndüğünde çehresinin soluk bir hale döndüğünü" anlatıp, sağlığa uygun olmayan bu mekteplerin kapatılmasını istemiştir.[205] Başka bir mebus, Aristidi Paşa

[202] Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme,* İkinci Kitap, s.49.
[203] "İstanbul'da Devletin Maarif Nezaretinin topu 4 tane İptidaî Mektebi vardır. Bu mektepler İstanbul'un en ücra semtlerindedir. Tabiî oranın talebesi daha uzak yerlere gidemezler. Devletin idaresinde olan bu 4 mektebe bir ecnebi gitse veyahut birimiz gitsek ne görürüz?... Bir kere mektep binasını gördüğümüz zaman ürkeriz. Oradaki o zavallı küçük çocukları gözümüzün önüne getirelim. Eğer bu mektepler bu gün ciddî bir heyeti sıhhiye tarafından fen dairesin de teftiş, edilmek ve yalnız fennin icabatı nazarı dikkate alınmak lazım gelirse, İstanbul'daki mekteplerin hemen hepsini kapatmak iktiza eder. Çünkü, hiç, birisi şeraiti sıhhiyeyi cami değildir. İşte, Devletin idaresinde bulunan 4 İptidaî Mektebinin ahvali sıhhiyesi bundan ibarettir" (*MMZC,* 9 Ocak 1911(27 Kanunuevvel 1326), C.2, İnikad: 23, celse:2, s.89.
[204] *Tanin,* 4 Kasım 1910 (22 Teşrinievvel 1326), No: 781, s.1.
[205] *MMZC,* 7 Haziran 1910 (25 Mayıs 1326), C.1, İnikad: 107, s. 70.

“Ekser Vilayatta ahali, mektebi ianeten yapıyorlar, idare-i umumiyesini maarif temin ediyor” demiştir. [206]

Aslında, mektep binalarının yetersizliği ve mevcut olanlarının da sağlıksız oluşu hakkında Emrullah Efendi de aynı fikirdedir. Memalik-i Mütemeddine ‘yi örnek vererek orda mektep binalarına çok ehemmiyet verildiğini, mektep binalarının sıhhi ve fenni olması gerektiğini, çocukların çoğunun göz ve göğüs hastalıklarına yakalanmalarına sağlıksız okul binalarının yol açtığını, fakat bu durumun ancak zamanla iyileşeceğini ileri sürmüştür. Bu soruna çözüm bulmak adına, Anadolu’daki okul sayısı ve durumlarına dair malumat alabilmek için, maarif müfettişlerini görevlendirip onlardan ayrıntılı raporlar talep etmiş, maarif arsalarını satıp bedeli ile yeni başka okullar yapma yoluna gitmiştir. Basında çıkan bir haberden, Edirne Darülmuallimin okulunun inşası için ayrılan para miktarını, Debre’de yeniden yapılmakta olan idadi mektebini, Trablusgarp’ta inşasına karar verilen leyli idadi mektebiyle alakalı Maarif Nezareti ile vilayet arasında bilgi alışverişinin sürdüğünü, Kosova Vilayetinde, İpek, Prizren ve Priştina mahallerinde leyli idadi mekteplerinin açılacağına karar verildiğini öğrenmekteyiz.[207] Ayrıca mekteplerin fiziki şartlarına yönelik bir “Heyet-i Tıbbiye” kurulmuştur.[208] Onun tüm bu uğraşılarına rağmen, okul sayısı yetersiz, ihtiyaç duyan topraklar da çok geniş olduğundan, yaşanan aksaklıklar basında şiddetli tenkide uğramıştır. *Tanin’*de imzasız çıkan “Maarif Nezareti Nasıl Mektep Açıyor?” isimli bir yazıda, nezaretin okul olmayan yerlere muallim gönderilmesi eleştirilmiştir. Delil olarak Trablusgarp’a İptidai Mektebine iki muallimin gittiğini, fakat orada bir mektep bulunmadığından muallimlerin sokakta kaldığından bahseden yazar; ağır tenkitlerde bulunduktan sonra yazısını “Maarif Nezareti mektep açmıyor; milletin başına iş açıyor” sözleriyle sona erdirmiştir. [209]

Emrullah Efendi, memleketin muhtaç olduğu tüm köy mektebi binalarını hükümetin yapamayacağını, çünkü bunun çok büyük bir masrafa muhtaç olduğunu bütçenin asla yetmeyeceğini, sadece çok fakir ve geri kalmış yerlere hükümetin yardım edeceğini düşündüğünden, bu işe köylülerin el koyup; okul binalarının yapımını üstlenmeleri gerektiğini savunmuştur. Mecliste yaptığı konuşmada,

[206] *MMZC,* 11 Haziran 1910 (29 Mayıs 1326), C.6, İnikat: 11o, s.180.
[207] *İkdam,* 13 Temmuz 1910, no:122, s.4.
[208] *Sabah,* 2 Ağustos 1910, no:7495, s.3.
[209] *Tanin*, 3 Aralık 1910, no: 810, s.2.

köylülere bütçe için yeni vergi koyulmasındansa, kendi binalarını kendilerinin yapmasının daha kolay olacağını söylemiştir. Başka bir itirazı da bütçenin nüfusa göre taksim edilmesidir. Bunun pek yanlış bir karar olduğunu düşünen Emrullah Efendi, maarif bütçesinin, servet sahibi olan Selanik, Beyrut, Suriye gibi yerlerden ziyade Muş gibi Arnavutluk gibi yerlere taksim edilmesi gerektiğini, fakat meclisin nüfusu çok olan bölgelere ödeneği fazla vermesinden dolayı eşitsizliklerin ortaya çıktığını ifade etmiştir.[210]

Emrullah Efendi'nim Maarif Nazırı olarak bizzat kaleme aldığı, fakat tüm gayretlerine rağmen meclisten çıkaramadığı Tedrisat-ı Kanun Layihasından ayrı, muallim mekteplerinde ıslahat, Konya, Ankara, Diyarbakır ve Üsküp'te birer Rüşdiye Darülmuallimini açmak, ilk mektep programlarında bazı tadilat, numune rüştiyeleri açmak dışında başka bir iş yapamadığını belirten Nafi Atuf, bununla beraber, Onun o zaman Galatasaray lisesi ile vilayetlerdeki idadilerden ibaret olan orta tahsil müesseseleri üzerinde geniş mikyasta tadilata giriştiğini kaydeder.[211]

2.6.2. Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu Layihası

Osmanlılarda ilköğretimin zorunlu olma sürecine bakıldığında, bu kanunun II. Mahmut ile başladığını görürüz. 1824 yılında bir ferman çıkaran II. Mahmut, ilköğretimi herkes için zorunlu kılmıştır. İlköğretim seviyesinde atılan ikinci önemli adım; 1838 yılında Meclis-i Umur-ı Nafia'nın aldığı bazı kararlardır. Bu kararlara göre, hocaların bilgi durumları kontrol edilecek, öğrenciler sınıflara ayrılacak, fakir öğrenciler için yatılı okullar açılacak, sıbyan mektepleri ikiye ayrılıp farklı programlar uygulanacak ve çocukların devam mecburiyeti sağlanacaktı.[212] Fakat Meşrutiyet Devrine gelindiğinde neşrolunalı 38 yıl olan bu kanun, bir mebusun da ifade ettiği gibi hala tatbik edilmemekteydi.[213]

İptidai eğitimin yaygınlaştırılmasına ve mecburiyetine büyük ehemmiyet veren Emrullah Efendi 1909 (1325) senesinde bir layiha kaleme almış, hazırladığı bu layihanın mukaddimesinde, Fransız İhtilalinin hemen ardından Fransız meclisinin,

---

[210] *MMZC,* 7 Haziran 1910 (25 Mayıs 1326), C.1 İnikad: 107, s. 63.
[211] Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme,* İkinci Kitap, s. 59.
[212]Osman Zeki Bey, *Kıymetdar Hatıralarımdan Bizde Maarif-i İptidaiyye*, haz: İbrahim Caner Türk, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2016 s.13.
[213] *MMZC,* 7 Haziran 1910 (25 Mayıs 1326) C.1, İnikad: 107, s. 77.

Maarif Kanunu ve düzenlemelerini görüştüğünü, "Bizde bu gecikmiştir, üçüncü devreye kalmıştır bu gecikmenin de tensikat gaileleri, beş maarif nazırının değişmesi, umuru nezaretteki keşmekeş gibi haklı sebepleri vardır" açıklamalarını yapmıştır. Ona göre, saydığı tüm bu sebepler, Maarif Nezaretini o kadar meşgul etmiştir ki; 1325 senesinin sonlarına doğru Maarife dair bir kanun layihası tanzim edebilmek için anca vakit bulunabilmiş, zorunlu ilk eğitimi şart koşan Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun Layihasına bir de "meccanen" olma hükmünü eklemiştir. [214]

Emrullah Efendi'nin, nezarete geldiğinde ele attığı ilk mühim işin Tedrisat-ı iptidaiye kanunu layihası çıkarmak olduğunu belirten Osman Ergin, bu kanunun gene onun tarafından hazırlandığı şüphe götürmeyen Maarifi Umumiye Kanunun parçası olduğunu ileri sürer. *Sabah* gazetesinin haberine göre Maarifi Umumiye Kanunu 49 büyük sayfa, Tedrisat-ı İptidaiye kanunu layihası esbab-ı mucibesi de 31 sayfa tutmaktadır. Layiha dokuz ayrı kısımdan oluşmakta olup, bu maddeler şunlardı: Meccaniyet-i Tahsil-i ve Mecburiyet-i Tahsil, Müessesat-ı İbtidaiye, Mekatib-i İptidaiye Teşkilatı, Tedrisat, Heyet-i İlmiye, Teftiş, Tedrisat-ı İptidaiye Mesarifi, Tedrisat-ı İptidaiyeye-i Hususiye, Vilayet Tedrisat-ı İptidaiye ve Kaza Maarif Encümenleri Maddeleri. [215]

Emrullah Efendi, dokuz maddeden oluşan bu sıralamayı yaptıktan sonra maddelerin içeriğini, ve var oluş sebeplerini açıklamıştır. İlk madde bir mektebin ilk cüzünün şakirdanı; yani öğrencileri olması dolayısıyla, parasız ve mecburi olma ilkesidir. İkinci madde, Tedrisat-ı İptidaiyenin düzgün işleyebilmesi için Müessesat-ı İptidaiye ilkesinin olması gerekmektedir. Üçüncü Madde İptidaiyenin Teşkilat yapısına dairdir. Mektepler nasıl teşkil edecek, kim yapacak? Konularına açıklık getirmektedir. Dördüncü ve beşinci maddeler, mekteplerin teşkilinin akabinde tanzimi meselesidir. Sonraki madde ilköğretim tedrisatının teftişine dair olup; altıncı faslı oluşturmaktadır. Bu maddenin peşinden gelen yedinci madde ilköğretim tedrisatının masraflarının kimin tarafından ve ne şekilde olacağını belirtmektedir. Sekizinci madde ise, hususi mekteplere dairdir. Son madde vilayet ve kaza

[214] *MMZC*, 1324-1325 senesi, İçtima Senesi: I, Devre: I, s.3.
[215] Ergin, *Maarif Tarihi,* C: 4, s. 1080.

merkezlerinde teşkil edecek maarif encümenlerinin seçimine, bu kişilerin görevlerine değinmektedir.[216]

*"*Her hükümet, bütün ilköğretimi kendi eline almak eğilimindedir. Bizde de böyle olmalıdır.*"[217]* Diyen Emrullah Efendi'nin, kaleme aldığı layihadan ilk tahsile bakış açısını çok iyi anlayabiliriz. "Mektep çocuklarındır, masrafıyla hükümet ve memleket mükelleftir, işte meccani tahsilin düsturu budur" diyerek, eğitimin çocuklar için açık bir hak olduğunu, bu hakkın da ücretli olamayacağını kaydeder. Bu layihayla "İlköğretimin zorunluluğu yüzyıla yakın zamandan vardır, fakat parasız olması ilkesi Türk Eğitim hayatına daha yeni getirilmektedir.*"[218]* Ona göre "Mektep bir kaşane-i millettir ki orada zengin, fakir ayırt etmeksizin her çocuk aynı muameleyi görmelidir. "Layihasında ısrarla üzerinde durduğu diğer bir husus, "tahsil mükellefiyetidir." Ebeveynin çocuğunu okutmak mecburiyetinde olduğunu, aksi taktirde ceza görmesi gerektiğini ifade eder. "Bugünün cahil bir çocuğunun, âtinin vatana en az faydalı bir evladı, ve fazla olarak nizamsızlığın bir amili" olacağını, "mektebe gitmeyen, devam mecburiyetine tutulmayan çocukların serseriyane sokaklarda dolaşacağını" söyleyen Emrullah Efendi'nin bu sözlerine, bir çok mebus da hak vermiştir. [219]

Örneğin, Beyazıt Mebusu Süleyman Sudi Efendi, Meclis-i Mebusanda, Livalarının Rus ve İran hudutları üzerinde en ücra köşede kaldığını belirtip; maariften şimdiye kadar mahrum olduğunu belirtip, "Nazır Beyden rica ediyorum, buralarda Rüştiye Mektepleri yapılmalıdır. İptidaiyeden çıkan çocuklar, sokaklarda geziyorlar" beyanatında bulunmuştur.[220] Bu konuda bilhassa köylerde çocukların velilerinin yeterince hassas olmadığı, mektep çağına gelen çocukların ya haylaz haylaz gezdikleri, ya da küçük işlerle iştigal ettikleri, velilerinin ilköğrenimin mecburiyetini layıkıyla anlayıp takdir etmemelerinden de bahsedilmiş, bu bölgelerin ilköğretime dair ne vaziyette olduğu muhakkak teftiş altında bulundurularak, değerlendirilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur.[221]

---

[216]*MMZC*, Sene 1324-1325, Devre:1, İçtima Senesi: 1, s. 3.
[217] *MMZC*, 2 Ocak 1911(20 Kanun-ı Evvel 1326), C.2, İnikad:23, s.638-639.
[218] Ergün, *Eğitim Hareketleri*, s.49.
[219] Ergün, *Eğitim Hareketleri*, s.69.
[220] *MMZC*, 11Haziran 1910 (29 Mayıs 1326) C. 6, İnikad: 110., s. 186.
[221] *Yeni İkdam*, 26 Mart 1910, no: 13, s.1.

Fakat üzerinde epey çalışılmış bu layiha, meclisten geçememiştir. Bazı mebuslar kimi maddelerde tadil yapılması gerektiğini düşünmekteydiler. İçlerinde, Hüseyin Cahit gibi, "Layihanın hayalpervarene ve yanlış olduğunu" düşünenler de vardır.[222]

Layihanın geçirdiği evrelere baktığımızda, 5 Aralık 1910 (22 Teşrinisani 1326) tarihinde sadaretten irsal kılındığına dair bir tezkire olduğunu görürüz. 30 Ekim 1911 (17 Teşrinievvel 1327) tarihli Meclis-i Mebusan zaptında Emrullah Efendi layihası hakkında bir takrir vermiş; meclisten geçemeyip reddedilmesinin kanuna aykırı olduğunu ileri sürerek bu durumu eleştirmiştir. Bunun üzerine, 1 Kasım 1911 (19 Teşrinievvel 1327) de Emrullah Efendi'nin ricası üzerine sadarete tezkire gitmiş; 6 Kasım 1911 (24 Teşrinievvel 1327) tarihinde ise, Maarif Nezareti; Abdurrahman Şeref Efendi Maarif Nazırlığında, layihanın bir aya kadar meclisten geçeceğini belirtmiştir. Fakat layiha ancak, Emrullah Efendi'den sonra 1913'te Şükrü Bey'in nazırlığı esnasında "Muvakkat" ismiyle kabul edilebilmiştir.

2.6.3. İptidai Mekteplerdeki Müfredat Değişikliği

Osmanlı Devletinde, Tanzimat Döneminden ortalarından başlayarak, devlet okullarındaki müfredata dahil edilen ders kitapları, ilgili devlet kurumları tarafından belirlenmeye başlanmıştır. Padişah II. Abdülhamid döneminde, eğitimde salt resmi kitaplar takip edilip alternatif kaynaklara müsamaha edilmediğinden resmi devlet kitaplarının seçiminde ve içeriğinin üzerinde titizlikle durulmuştur. [223]

Mekatib-i İptidaiyeyi, halkın bir bilinç seviyesine ulaşması için çok önemsediğini her fırsata dile getiren Emrullah Efendi için, bu okulların müfredatının içeriği de mühimdir. Çünkü "Meşruti düzende halk, mebus seçtiği için bilgili olmalıdır" Onun fikrine göre, ilk önce dikkate alınacak Tedrisat-ı Diniyye ve ahlakiyedir, sonra, usul ve devlet nizamının ne olduğunu bilmek için; Meşrutiyet icabı olarak, Tedrisat-ı Medeniye ve Kanuniye dersleri konmalıdır. Daha sonra Felsefe, Coğrafya, Hendese dersleri gelmelidir. Ve hepsinden önemlisi bu dersleri gösterebilecek yetkinlikte muallim gerekmektedir.

---

[222] *Tanin*, 6 Şubat 1911(24 Kanunusani 1326), no: 872., s.1.
[223]Selçuk Akşin Somel, *Osmanlıda Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908),* II. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, II., s. 237.

Aynı celsede Erzurum Mebusu Ohannes Varteks Efendi söz alarak, Emrullah Efendi'nin mekteplerde evvela okutulması gereken derslerin terbiye ve ahlak olduğu konusundaki sözlerine hak vermiş; diğer derslerin dışarda da öğrenebilineceğini savunarak "Mekteplerimizde en noksan olan şey, terbiyedir ahlaktır, bu ahlaki dersler sayesinde iyi Osmanlılar yetişir, mekteplerden alim, fakat ahlaksız adamlar çıkıyor biz bunları istemiyoruz" demiştir.[224]

Emrullah Efendi de bu fikirleri taşıdığından, "Her terakkinin yegane sebebi ilim ve marifettir. Tecrübeler ile sabittir ki bir milletin ahlakı, serveti, saadeti, huzur ve istirahati tedris ve talimi ile temin edilebilir" diyerek, kanun layihasının ikinci ve üçüncü maddelerinde 7- 13 yaş arası kız ve erkek çocukları için malumatı diniye, malumatı ahlakiye, medeniye ve kanuniye, Osmanlı Memleketinin Coğrafyası, umumi coğrafyaya dair malumat, Osmanlı Tarihi ve umumi tarihe dair bazı malumat, malumat-ı fenniye ve tatbikatı, köy iktisadı ve hıfzıssıhha, jimnastik, elişleri ve dikişten ibaret asgari malumatın, umumi tali ve iptidai veyahut hususi mekteplerde verilmesini mecbur tutmuştur.[225]

Mecliste yaptığı konuşmada da iptidai mektepler de dahil olmak üzere, genel olarak bütün okullardaki ders programlarının şu dört esasa dayanması gerektiğini söylemiştir: "Dini ve ahlaki eğitim", "Terbiye-i Osmani", "Faydalı Bilgiler", "İptidai Rüştiye Okullarında Askeri Talim Dersleri."[226] Bu uygulamaları, İttihat ve Terakki Cemiyetinin, okulu yalnızca devletin değil, aynı zamanda partinin ideolojik aygıtı haline getirdiği şeklinde değerlendirenler de vardır.[227] Kimi yazarlara göreyse, "Emrullah Efendi'den siyasi imkanları maarife yoğunlaştırıp, maarifin neşrine ve tamimine çalışması beklenirken, o maarifi siyasete alet etmeye, okulları adeta İttihat ve Terakki'nin karargahı haline getirmeye gayret etmişti.*"*[228] Kendisi de meclis oturumundaki açıklamasıyla, adeta bu yaklaşımı teyit etmektedir: "Asıl ordunun, iptidai mekteplerinden yetişeceğini" söyleyerek, zaten şöhreti bilinen Osmanlı ordusunun bu mekteplerden yetişmeye başlamak suretiyle daha büyük

[224] *MMZC*, 7 Haziran 1910 (25 Mayıs 1326), C.1, İnikad:107, s.63.
[225] Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi*, İkinci Kitap, s.40.
[226] *MMZC* ,2 Ocak 1911 (20 Kanunuevvel 1326), C.2, İnikad.23, s.638.
[227] Alkan, *II.Meşrutiyeti Yeniden Düşünmek,* s. 67.
[228] İpek, "Bir Eğitim Bakanı Olarak Emrullah Efendinin Eğitim Felsefesi ", *Yayımlanmamış Doktora Tezi,* s.53.

başarılar kazanacağına inanmaktadır bu maddelere ilaveten, ilk öğretim kitaplarının değişmesine dair bir girişimlerde de bulunmuşsa da, bir sonuç alamamıştır. Meclisteki açıklamasından iptidai mektepler için bir ahlak ve din kitabı yazılmasını sipariş ettiğini, fakat gelen kitapların hem kendisi tarafından, hem de Meclis-i Maarifte tetkik olunduğunu, içeriğinin uygun bulunmadığını öğreniyoruz. [229]

Emrullah Efendi için mekatib-i iptidayenin bir kısmı da rüşdiye mektepleridir. Mecliste yaptığı açıklamasında 70-80 rüştiyede muallim olmayışının sebebini, evvelden olup sonradan kalkan rüştiye Darülmuallimlerinin yokluğuna bağlar. Bunun için Rüştiye Darülmuallimini tesis edeceğini vaat eder.[230] Hakkında verilen istizah takririni cevaplarken de, muallim yetiştirme çabalarının delili olarak dört vilayette birer Rüştiye Darülmuallimini teşkil ettiğini söyler. İlaveten bunlara bir de Konya, Ankara, Diyarbakır ve Üsküp'te yer alan Tatbikat Rüştiye Mektepleri eklemiştir.[231] Fakat bu okullarla alakalı *Tanin* gazetesinde tenkit içeren bir yazı çıkmıştır. Yazıda okulların plansız, programsız düşünülmeyerek tesis edildiği, muallimlerinin eksik olduğundan bahsedilmiş, ayrıca Konya ve Ankara gibi birbirine yakın yerlerde okul açılmasını fuzuli olduğu iddia edilmiştir. [232]

Nafi Atuf, bu dönemde, ilk tahsilin acınacak halde olup; uzun bir zaman beklemeye de müsait olmadığından bu tahsilin ıslahına başlangıç olmak üzere İstanbul Muallim Mektebinin ıslahına girişildiğini söyler.[233] Bu minvalde, İlköğretim alanında Emrullah Efendi en çok Darülmuallimlere dair yaptığı çalışmaları önemsemekte, "tüm ümidim onlarda" demektedir."[234] Çünkü ilköğretim kademesinde, Emrullah Efendinin de ifade ettiği gibi öğretmen açığı en büyük sorundur. O da Darülmuallimlere önem vererek ilköğretimdeki yetersiz öğretmen sorununa bir çözüm aranma yoluna gitmiştir.

Bu dönemde, eğitimde, mahalli dillerle eğitime izin verilmiş olması başka bir problemi ortaya çıkarmıştır. Gayr-i Müslümler daha önceden kendi dillerinde eğitim görürken, medrese eğitimi gören Müslüman çocukları da Arapça öğrenim

---

229 *MMZC,* 9 Ocak 1911(27 Kanunuevvel 1326), C.2, İnikad: 23, s.101.
230 *MMZC,* 7 Haziran 1910 (25 Mayıs 1326), C.1, İnikad: 107, s. 64.
231 MMZC, 9 Ocak 1911 (27 Kanunuevvel 1326), C.2, İnikad: 23, celse:1, s.92.
232 *Tanin*, 30 Kasım 1910 (17 Teşrinisani 1326) no: 807, s.1.
233 Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi,* İkinci Kitap, s.25.
234 Ergün, *Eğitim Hareketleri*, s.61.

görmekteydi. Okullar kurulmaya başlandığında ve bilhassa taşrada bu mühim bir soru olarak ortaya çıkmıştır.[235] Maarif nezareti bütçe celselerinde de bu konuya dair, itirazlar yükselmiş, azınlık mebusları bu konuda hükümete baskı yapmışlardır.

Okul yapabilmek, öğretmen atayabilmek, modern alet edevat için Maarif Nezaretinin para ihtiyacı önemli sorunlardan biriydi. Ülkenin içinde bulunduğu durumdan etkilenen bütçenin darboğazda olmasından ötürü, Meclis müzakerelerinde ve bütçe oturumlarında hararetli tartışmalar yaşanmış, Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin ek ödenek istenmesi ve Maarif sandığı fikri mebuslarca hoş karşılanmamıştır. Bununla beraber, savunma ve ordu için ayrılan bütçenin fazla oluşu da mebuslarca sık dile getirilen bir gerçektir. Bu paranın maarife aktarılmasını isteyen mebusların çıkması üzerine, Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, mecliste bir açıklama yaparak; Maarif Nezareti Bütçesine 1324 senesinde 442 bin lira, 1326 senesinde 946 bin lira ayrılmış olduğunu, böylelikle Devr-i Sabıka nispetle 504 bin lira fazla verilmiş olduğunu belirtmiştir.[236]

Nisan ayındaki bütçe oturumunda Maliye Nazırı Mehmet Cavit Bey; "Maarif bütçesinde geçen seneye nazaran 250 bin liraya yakın bir fazlalık göreceksiniz, geçen sene 600 bin lira olan Maarif tahsisatı bu sene 900 bine yaklaşmıştır" açıklamasını yaparak; "İsterdik ki daha fazlasını yapalım fakat elimizden bu kadarı gelmektedir"[237] demiştir. Maarife ayrılan meblağın artışına rağmen verilen bütçe, Emrullah Efendi'nin yapmak istedikleri için yeterli gelmemiştir.

23 Haziran 1910 (10 Haziran 1326) tarihli meclis oturumunda, bölgelerine mektep yapılmasını isteyip, maarif vergisine karşı çıkan mebuslar, Emrullah Efendi'nin: "Efendim, müsaade buyurunuz, her yerde mektep istiyorsunuz. Mektep parasız yapılmaz. Bugün bundan en ziyade istifade edecek, köylülerdir. Şehirlerde müsafakat vergisinden maarif tahsisatı vardır. Bunu kabul etmeyecek olursanız, benden bu sene mektep istemeyin." şeklindeki tepkisiyle karşılaşmışlar bunun üzerine Kütahya Mebusu Ahmet Ferit Bey, Emrullah Efendi'nin maarife yönelik ilave vergi teklifini eleştirerek, bu ilave verginin mebusları seçmenlerinin önünde

[235] Tekeli-İlkin, *Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim,* s.84.
[236] *MMZC,* 18 Mart 1911 (5 Mart 1327), C.4, İnikad:60 s. 119.
[237] *MMZC, 23 Nisan* 1910 (10 Nisan 1326), C.1, İnikad: 77, s. 305

mahcup hale düşüreceğini ileri sürmüştür.[238] Emrullah Efendi ise eğitim için fedakarlık yapılmasının şart olduğundan "Çocuklarınızı okutacağız, adam edeceğiz, bu millete hadim yetiştireceğiz, çocuğu olanlar fedakarlık etmeli bunun için de bu maddenin kabul edilmesi gerekir" diyerek; eğer istediği para verilmezse mekteplerin noksan kalacağını belirtmiştir.[239]

Bölgelerden gelen maarife dayalı şikayetlerden bunalan mebuslarsa "Taşralarda bir takım mekatib-i iptidaiye vardır ki, ahalinin himmetiyle devam ediyor. Hükümetten bir şey gördükleri yok. Bunlar tahkik olunsun" diyerek serzenişte bulunmakta,[240] bütçe görüşmelerinde, "Biz ahaliye ne verdik, ne isteyeceğiz? Ne fabrika yaptırdık, ne yol yaptırdık, ne de hasılat verecek bir şey yaptırdık. Binaenaleyh böyle yeniden bir vergi tarhetmeyi, hiç bir vicdan muvafık görmez" demektedir.[241]

Emrullah Efendi, Meclis-i Mebusan'daki bütçe görüşmelerinde, bilhassa "Tedrisat-ı İptidaiye hakkındaki beyanatlarını ciddiye almaları ricasında bulunarak, bunun en mühim mesele olduğunu, hükümetin, şimdiye dek İdadi, Ali Mektep tesis ettiğini, fakat bu mekteplere devam eden talebe adedinin de bir hiç olduğunu, asıl maksatlarının ahaliyi okutmak olduğunu, bunu şimdiye kadar Hükümet-i Sabıkanın ihmal ettiğini, kendilerinin de ihmal ettiğini, sadaka ile iane ile bu mekteplerin olmayacağını, bu vazifenin hükümete ait olduğunu, her yerde hükümetin yardımıyla olduğunu, bu sebeple 19. Asra Maarifi İptidaiye Asrı" dendiğini anlatmış; gelişmiş ülkelerin ilköğretime ayırdığı bütçe hakkında ayrıntılı tafsilat vermiş, mebuslardan, bütçe oylamasında talep ettiği parayı vermeleri gerektiğini söylemiştir. Bu dönemde, gazetelerden, dışardan gelen öğrencilerin yatılı iptidaiye okullarına kayıt olduğunu da görürüz. [242]

Verdiği rakamlardan öğrendiğimiz kadarıyla, o tarihte, gelişmiş ülkelerde devlet ilköğretimi masrafının yalnızca bir kısmını karşılamaktadır. Bu nispetleri arz etmesinin maksadının, ilk öğretimi hiç bir yerde hükümetin tek başına yapamayacağını anlatmak olduğunu açıklayan Emrullah Efendi, "Eğer memleketi

---

[238] *M.M.Z.C,* 23 Haziran 1910 (10 Haziran 1326), C. 2, İnikad: 122, s. 529-530.
[239] *MMZC,* 23 Haziran 1910 (10 Haziran 1326), C. 2, İnikad: 122, s. 532.
[240] *MMZC* 9 Haziran 1910 (27 Mayıs 1326), C. 2, İnikad: 109, s.158.
[241] *MMZC,* 7 Haziran 1910 (25 Mayıs 1326, C.2, İnikad: 107, s.77.
[242]*Tanin,* 11 Mayıs 1910 (28 Nisan 1326), no:607, s.3.

kurtarmak isterseniz, Maarifi-i İptidaiyeyi her yerde tesis etmek isterseniz biz de bu usulle hareket edelim teklifini" meclise sunmuştur.[243] Bu tartışmaların nihayetinde gelir elde etmek için bazı tedbirler almıştır; Nezaret çalışanları için tasarruf tedbirleri içeren uzun bir buyruldu yayımlamış, Müsekkifat yasasının birinci maddesine, "Bu vergiye eğitim için zam konabilir" maddesini ekletmiş, "aşar vergisinden alınan maarif hissesi ile emlak vergisinden maarif için alınan zam da birleştirilmiştir".[244] İbaresini koymuş, bundan başka, bütçe tahsisatına ilave olarak, maarif sandıkları" maddesini genişleterek kasaba ve nahiye merkezlerinde bulunan sandıklara, vilayet ve livadaki sandıkları da katmıştır. Buralardaki bütçe yetersiz olduğunda hükümet ek yardımda bulunacak; vilayetlerdeki zengin eşrafın özendirilerek okul yapımında katkılarının olması sağlanmaya uğraşılacaktı. Basın da gazetelerde buna dair haberler yayınlayarak bu durumun özendirici olması amaçlamıştır. Örneğin *Tanin* gazetesinde "Bir Teşebbüs-ü Maarifperverane" adlı haberde Aydın'da bir kulübün ırk, mezhep ayırmadan tüm Osmanlı kızları için şimdilik bir iptidai mektep inşasına karar verdiği haberi verilmektedir. Durumu öğrenen yetkililerin de hazineden para yardımında bulunarak inşaat yararına bir piyango düzenleyecekleri yazıda geçen detaylardır.[245]

Emrullah Efendi'nin, on bir aylık ilk nazırlığı süresinde bütün bu çaba ve tedbirlere karşın, ilköğretimdeki okullaşma ve öğretmen yetiştirmede istenilen seviyeye ulaşılamamıştır. Osman Ergin, sadece Emrullah Efendi devrinde değil; 1324 (1908) den 1329 (1913)'e kadar geçen altı yıl içinde iptidai mektepler hususunda belli başlı bir ilerleyişin kaydedilmediğini savunur.[246]

2.7. ÖĞRETMENLİĞE GETİRDİĞİ DÜZENLEMELER

II. Meşrutiyet Devrinde, genel olarak öğretmen istihdamına ve öğretmen yetiştirilmesine önem verilmiş, önemli adımlar atılmış; Mutlakıyetin bitmesi ile düşünce özgürlüğü, cemiyet kurma, basın yayın yasakları gibi konularda yaşanan serbesti, öğretmen örgütlenmesinin de önünü açmıştır. Temmuz 1908'de İstanbul'da kurulan ve Emrullah Efendi'nin de yer aldığı *Encümen-i Muallimin* bunlardan

---

243 *MMZC,*11 Haziran 1910 (29 Mayıs 1326), C.6, İnikad: 110, s. 186-187.
244Taner Altınok, "İkinci Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Meclislerinde Eğitim", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi,* Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2005, s.115.
245 *Tanin*, 25 Mart 1326, (7 Nisan 1910), no:573, s 2.
246 Ergin, *Maarif Tarihi*, C.4, s. 1174.

biridir.[247] Taşrada da şubeler açan dernek, "Meslek saygınlığının korunması", "Öğretmen aylıklarının arttırılması", "Taşrada çalışan öğretmenlerin nezaretle bağlantısını sağlamak" gibi gayeler gütmektedir. 1908'in sonlarına doğru kurulan *Cemiyet-i Muallimin* ise öğretmenlerin haklarını savunmayı, eğitim sisteminin gelişmesi için Maarif Nezaretine yardımcı olmayı hedeflemiştir. [248]

Emrullah Efendi, nazırlık makamına gelmeden önce de, öğretmenliği başlı başına bir meslek olarak görüp, öğretmenlik mesleğini yan iş olmaktan çıkarmak gerektiğini düşünmektedir. Maarif nazırı olmadan, Selanik'te Maarif Müdürlüğü yaparken, Aralık 1886'da *Mecelle-i Muallimin* adlı, on beş günde bir çıkan dergi yayınlamış, burada bir makale yazmıştır. Yazıda, İptidai ve Rüştiye muallimlerine tavsiyelerde bulunarak, ideal öğretmeni betimlemiştir.[249] Aynı dergide "Muallimliğin Ehemmiyeti ve Şeref ve Meziyeti" başlıklı bir de çeviri yayınlamıştır. Ona göre "Bir mektebin cüz'i aslisi muallimdir. Saniyen mektebin binası ve esas mektep ve levazımı tedrisiye, salisen kitaplar, talebenin okuyacağı kitaplar ve diğer vesaiki tedrisiye, rabian talebedir."[250] Bundan ötürü muallimler donanımlı ve iyi yetişmiş olmalı şartları da hükümetçe iyileştirilmelidir.

Maarif Nazırlığına geldiğinde, bir genelge yayınlayarak öğretmenlere hitaben şu sözleri kaleme almıştır: "Eğitim ve öğretim görevlisi olarak ülkede ender bir görev yapmaktasınız. Geleceğin esenliğinin sağlanması ve Meşrutiyetin yükselmesi için, yurt çocuklarının, ahlaki ve zihni eğitim ile Meşrutiyete uygun bir biçimde yetiştirilmesi gerekir." Kendisinin yazdığı layihada, iptidai mekteplerdeki öğretmenlerin görevlerini anlatan cümlelerinden, onun pedagojik anlayışını kavrayabiliriz: "Taze dimağı, her sureti kabule müheyya olan çocuğu kendisine yar, ailesine vefakar, vatanına fedakar, devlete ve milletin kanunlarına sadık, insanlığa

[247] Niyazi Altunya, "Türkiye'de Öğretmen Örgütlenmesi", Ankara: Ürün Yayınları, 2008, s.23.
[248]Cengiz Dönmez - Şahin Oruç, *II. Meşrutiyet Dönemi Tarih Öğretimi*, Ankara: Gazi Kitabevi, 2006, s. 25.
[249] İpek, "Emrullah Efendi'nin Hayatı, Kişiliği ve Eserleri", *Emrullah Efendi Sempozyumu*, s.90
[250] *MMZC*, 7 Haziran 1910 (25 Mayıs 1326), C.1, İnikad: 101, s.62.

muhabbetli, fazilete meftun, hukuka hürmetkar, saye muktedir, teşebbüste müçtehit bir insan olmak üzere yetiştirmek, zihnini ve kalbini teşkil etmek" [251]

Nazır olmadan önce pek çok farklı kademede memurluk ve eğitmenlik yaptığından, farklı bölgelerde bulunduğundan, ülke çapında pedagoji eğitimi olan öğretmen eksikliğini de yakinen görmüştür. Onun, "Taşra ilkokulları için 70.000 öğretmen lazım. İptidai pedagoji bilgisi olan bu kadar öğretmeni değil, bunun yüzde birini bulmaya imkan yok." [252] Sözleri, durumu özetler mahiyettedir. Bu bakımdan "Daima çocuklarla meşgul olarak ücrada görev yapan öğretmenlerin, mesleğindeki terakkiyatı takip etmesi için postayla ona her hafta kitap, risale gönderilmesini" savunmuş,[253] mesleki anlamda öğretmenlerin durağan kalmasını sakıncalı bulmuştur.

Meşrutiyet öncesi ve Meşrutiyette, okullarda her kurumdan öğretmenin olması, memurların öğretmenlik yapması, eğitimde seviye düşüklüğünün temel amillerinden biri olmuştur. Bu öğretmenler maaşları yetmediği için, ek işler de yapıyor bu yüzden de gerekli öğretim tam olarak gerçekleşemiyordu. "Yıllıkçı" ve "Seyyar muallimler" ile öğretmenlik, meslek olmaktan çok, geçici bir iş olarak görülmekteydi. Emrullah Efendi'nin düşüncesine göreyse, "öğretmenlik mesleğine yararı olmayıp, zarar veren üç öğretmen zümresi bulunmakta olup, bunlar: Öğretmen okulundan çıkmayan, öğretmenlik bilgisi olmadan öğretmenlik yapanlar, seyyar muallimler ile yıllıkçı öğretmenlerdi."[254] "Muallimlik bir meslektir"[255] fikrini savunduğundan, *"*Öğretmenlerin maaşını devletten alması gerektiğini*",* halkın para vererek tuttuğu "Yıllıkçı öğretmenlerle ilköğretimin gelişemeyeceğini" söylemiştir. Kaleme aldığı *Tedrisat-ı İptidaiye Kanun Layihasında* "Bizde adet olduğu üzere ekser kurada, ahalice seneliği bir ücretle muallim tutulur ve bu ücret köy halkı beyninde taksim edilmek suretiyle tesviye edilir. Bu tarik ile muktedir muallim tedariki kabil olmadığı gibi, yıllıkçı kabilinden sıklıkla muallimlerin tebeddülü ve bunların tayininde usulü mevzuasına riayet olunmamak mahzurlar mevcuttur ki; bu mahzurların başlıcası ve en mühimi mektep muallimliğinin bir mesleki mahsus

---

[251] Cavit Binbaşıoğlu, *Öğretmen Yetiştirme Açısından Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi Üzerine Bir Araştırma,* M.E.B., 1995, s. 47.

[252] *Sabah,* 13 Aralık1912, no: 8346, s.2.

[253] *MMZC,* 7 Haziran 1910 (25 Mayıs 1326), C.2, İnikad:107, s.90.

[254]Akyüz, "Emrullah Efendi'nin Öğretmen Sorunlarına İlişkin Başlıca Görüşleri ve Yaptıkları", *Emrullah Efendi Sempozyumu,* s. 150.

[255] *MMZC,* 9 Ocak 1911 (27 Kanunuevvel 1326), C.2, İnikad: s. 637.

olarak teşkil edilememesi ve muallimlerin tekaüt hakkı bulunmamasıdır." Diyerek "Memleketin, geleceği temin edilmiş öğretmenlere muhtaç olduğunu" ileri sürer.[256]

Bu sebeple çalışmalarını bu kişilerden ziyade meslekten öğretmen yetiştirme amacı üzerine bina etmiş, nazır olduğunda o zaman çok yaygın bir davranış şekli olan, muallimlikle memurluğu bir arada yürütenlere izin vermemiş; Memur olan kişilerin muallimlik yapamayacağını, bunun bir suiistimal olduğunu, kendisinin buna izin vermeyeceğini açıklamasını yapmıştır. [257]

Öğretmenlerin maaş ve sosyal hakları, bu dönemde ciddi bir biçimde ele alınan konulardandır. Kastamonu Mebusu İsmail Mahir Bey, mecliste yaptığı konuşmasında, öğretmenlerin bir önceki sene grev yapmaya kalktıklarını, öğretmenlere gereken zammın yapılması gerektiğini söylediğinde, Emrullah Efendi öğretmenlerinin maaşlarının, mahalli olarak illerin özel idareleri tarafından değil, devlet bütçesi tarafından verilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Böylece öğretmenler düzenli olarak maaşlarını alabilecekler, bazı mahalli güçlere boyun eğme durumunda kalmayacaklardır.[258] Emrullah Efendi'ye göre, halk sadece okul binalarının yapımına katkıda bulunmalı, muallimlerin maaşına karışmamalıdır. Muallimlerin maaşını devlet karşılamalıdır. Böylelikle, devletin muallimler üzerinde yetkisi ve denetimi de tam olacaktır.[259] Fakat onun bu çalışmalarının karşılığı 1948'de alınabilmiş; ilkokul öğretmenlerine devlet bütçesinden maaş verilmesi ancak bu tarihte mümkün olabilmiştir.[260]

Kendisinin 1910 yılında hazırladığı "Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun Layihası", öğretmenler arasında ayrımlara yol açan "evvel", "sani", "salis" gibi makamları ortadan kaldırmak ve "Muallim" ve "Muallim Halifesi" gibi görevler ihdas ederek,

---

[256] *MMZC,* Sene 1324-1325, Devre:1, İçtima Senesi: 1, s. 6.
[257] Emrullah Efendi'nin bu kararının bazı dostlarını kırdığı anlaşılıyor: "Sultan Hamid zamanında Avrupa'ya kaçan Emrullah Efendi'nin firarına (hükümetçe para aşırıp kaçma şekli) verilip kendisi geri alınmış ve uzun müddet açıkta bırakılarak şahsını ve ailesini iki yakın arkadaşının yardımıyla geçindirmek zorunda kalmış, ondan sonra da yıllarca mütevazı bir meclis maarif azası şeklinde yaşamıştır. Fakat Maarif Nezaretini ihraz eder etmez, pek vefakar bir refiki olan babamın Hukuk mektebinde uzun seneler devam eden hocalığına, memuriyetle muallimliğin devam edemeyeceğini bildirip son vermesi, Sırrı Bey'in pek ziyade gücüne gittiğinden bu haksızlığı veya müsavatsızlığı tekrar eder dururdu." Nahit Sırrı Örük, "Meşrutiyet Devrindeki Maarif Nazırları II", *Tanin,* 19 Nisan 1945, no: 588, s.5.
[258] *MMZC,* 11 Haziran 1910 (29 Mayıs 1326), C. 6, İnikad: 110, s. 180.
[259] *MMZC,* Sene 1324-1325, Devre:1, İçtima Senesi: 1, s.7.
[260]Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi,* s. 262.

modern anlamda stajyer öğretmenliği yerleştirme gayesi taşımaktadır. “Ehliyetname” usulü belli bir süre geçerli olacak, o süre zarfı sona erdiğinde sınav yapılarak; asil öğretmenliğe hak kazanılacaktı. Emrullah Efendi, bunun için, öğretmenlerin meslek içi eğitim görmeleri amacıyla İstanbul’da merkezi kurslar açmaya ve müfettişlerin, işbaşında eğitim yapmalarına çalışmıştır. [261] Mecliste geçen bir diyalogdan Emrullah Efendi’nin muallimler için yaptığı çalışmalardan bir örnek olarak, bir tedrisat gazetesi neşrettirdiğini de anlarız. [262]

Maarif bütçesi celsesinde, “Maarif, ziraata benzemez, bugün ektiğimiz yarın alınmaz, evvela ekmeli, biraz da beklemeli” benzetmesi yapan Emrullah Efendi, “Muhtaç olduğumuz muallimleri başka birtakım tedbirlerle yetiştiriyoruz” diyerek mektep muallimlerini celbettiklerini beyan etmiştir.[263]

Bu tedbirlerden bazıları; muallim maaşlarını yetersiz bulup, sadece çalışırken değil, emekli olduktan sonra da iyileştirmeler yapmaya çalışarak meclisteki ödeneği artırmaya çalışmak [264] (Gazetelerde bu iyileştirme girişimleri yer almıştır.[265]) Yeni açılacak mektepleri adeta bir proje okul haline getirerek, yeni programlar ihdas ederek, sadece talimle uğraşacak muallim maaşlarını iki katına çıkararak “Bütün efradı milletin seve seve devam edeceği mektepler” açmak,[266] şeklinde sayılabilir. Emekli olan muallimlerin bilgisinden yararlanmayı da savunduğundan, 1Aralık 1909 (18 Teşrisani 1326) tarihinde, mecliste bu konuya dair bir açıklama yapmıştır. Bu açıklamayı yaptığı esnada henüz Maarif Nazırı değildir, buna rağmen bu konuyu gündeme getirmiştir:[267]

---

[261] Ergün, “Emrullah Efendi Hayatı- Görüşleri- Çalışmaları” *A.Ü. Dergisi,* 1-2, 1982, s. 27.
[262] *MMZC,* 7 Haziran 1910 (25 Mayıs 1326), C.1, İnikad: 107, s.70.
[263] *MMZC*, 7 Haziran 1910 (25 Mayıs, 1326), C.1, İnikad: 107, s.62.
[264] Emrullah Efendi: “Ömrünü çocuklar içinde geçiren muallimine ahir ömründe muhtaç kaldığı zamanda bir şey yapamıyoruz. Onların ahir ömürleri de müsterihane geçer. Tekaüt maaşları bazen müddeti hizmete göre aldığı maaşı tecavüz eder. Vilayat bütçelerini tamim etmek için fakrü cehli ziyade olan yerlerde hükümet bütçesinden maaş vereceğiz. İşte şimdi bizim yapabileceğimiz şey budur.*”(MMZC,* 8 Temmuz 1910 (25 Mayıs 1326), C.1, İnikad: 107, s.63.)
[265] *Tanin,* 10 Haziran 1910 (28 Mayıs 1326) no: 637, s.3.
[266] *MMZC*, 12 Temmuz 1910 (27 Mayıs 1326), C.2, İnikad: 109, s.151.
[267]Emrullah Efendi: “Bütçe kanununda iki yerden maaş alınamaz. Çünkü Kanun-u Esasideki maddenin mazmunu iki memuriyetten ibarettir. Bütçe Kanunu ise senevi bir kanundur. Bunun için yapacağımız bu kanunda bunu nazarı itibara alamayız. Çünkü bugün, tekaüt nezareti muallimlerin tekaüt olduktan sonra mekteplerde ders veren hocaların maaşlarını kesmeye kalktı. Böyle bazı memurlar vardır ki; Erbab-ı ilimdendir. Senelerce tedriste

Ona göre, öğretmenlerin en önemli sorunlarından biri ekonomik sorunlardı. Gerçekten de, maaşlarının düşüklüğü nedeniyle öğretmenler taşraya gitmek istemiyor; İstanbul'da kalıyordu. Bu yüzden Anadolu'da öğretmen açığı fazlaydı. Gazetelere verilen ilanlarla Anadolu'daki okullara muallim aranmaktaydı. [268] Kendi bölgelerine okul isteyen mebuslara, daha büyük bir mesele olarak, okul binasından ziyade, yetişmiş öğretmen açığından bahsetmiştir. *"Mektep binalarını ne kadar mükemmel yaparsak, muallimler muktedir olmadıkça ıslahatı vücuda getiremeyiz."*[269] şeklindeki sözleri, Emrullah Efendi'nin bu konudaki görüşlerini yansıtır.

Bu dönemde, öğretmen kadrosu epey eksiktir, fakat buna rağmen Emrullah Efendi ve bürokratları, sert eleştirileri göze alıp, yaşı genç olanları tercih ederek öğretmen kadrosunu gençleştirme yoluna gitmiştir. Sadece çok yaşlıları değil, yaşı fazla genç olup öğretmenlik yapan kimseleri de azlederek, daha tecrübeli, liyakatli kişileri öğretmen tayin etmeye uğraşmışlardır. Emrullah Efendi'yi bu icraatlarını şu sözlerle müdafaa ederken görürüz: "Mekteplerimizde birtakım muallimler var ki, bunlar yaşlarını doldurmadığı ve ehliyeti olmadığı halde tayin edilmişler Bunlardan mektepler istifade etmiyor, bunlar azledilecek, bunların yerine Darülmuallimden ve mekatib-i sâireyi ilmiyeden yetişmiş kimseler atanacak."[270]

Nitekim bu doğrultudaki kararlarını, geniş bir muallim kıyımına yol açacağı endişesiyle tenkit eden mebusları, gerekli açıklamalar ile ikna ederek, söz konusu tasarının meclisten geçmesini sağlamıştır.[271] Bu durum, arşiv yazışmalarına da yansımıştır. 1 Mart 1910'da, İskeçe ve Edirne'den gönderilen yazılarda, diplomasız öğretmenlerin çalıştığı sadarete bildirilmiş, 9 Mart 1910 tarihli cevabi yazıda ise, diplomasız öğretmenlerin bir sınava tabi tutularak ehliyetname almaları,

---

bulunmuş, tekaüt olunduktan sonra yine ders vermesinde bir fazilet vardır. Muallim olursan maaş alamazsın desek olmaz" *MMZC*, 1 Aralık 1909 (18 Teşrinisani 1326), s.68.

[268] *Tanin*, 4 Nisan 1326 (17 Nisan 1910), no:583, s.2.

[269] *MAZC*, 27 Haziran 1910 (14 Haziran 1326), C.6, İnikad, 124, s.587.

[270] *MAZC*, 27 Haziran 1910 (14 Haziran 1326), C. 2, İnikad: 94, s.616.

[271] *MMZC*, 27 Haziran 1910 (14 Haziran 1326), C.2, İnikad: 124, s. 592.

ehliyetnamesiz öğretmenlerin kanun gereği haklarında işlem yapılması icap ettiği meclis kararı olarak belirtilmiştir. [272]

Emrullah Efendi'nin öğretmenliğe dönük çalışmalarını beğenmeyerek tenkit edenler de olmuş; öğretmenlere yüksek maaş verildiğini, yeterince iyi olmadıkları, eşitsizlik yapıldığı dillendirilmiştir. Öğretmen açığını dile getiren basındaki kimi yazılardan takip edebildiğimiz kadarıyla, bilhassa Anadolu'da ders veren hocaların yetersizliği bir gayrimüslim okulundaki öğrencilerden daha az bilgiye sahip oluşuna şahit olan muharririn anlattıkları, bu konuda delil olarak ileri sürülmüştür.[273]

Meşrutiyetle beraber kalkışılan eğitim seferberliğinde, Darülmuallimlere de büyük önem ve özen gösterilmiştir. "Maarif-i Umumiye Kanun Layihası" yürürlüğe giremediğinden, evvela ilk öğretimin iyileştirilmesini sağlamak amacıyla İstanbul Muallim Mektebinin (Darülmuallimin) ıslahına yönelinmiştir.[274] Emrullah Efendi'nin selefi Nail Bey, Mülkiye'den öğrencisi olan Satı Bey'i İstanbul Darülmuallimin okuluna müdür yapmış, geniş yetkilerle gelip inisiyatif alan Satı Bey de bu okulun çehresini tamamıyla değiştirmiştir. Okulu Fatih'ten Cağaloğlu'na taşıyan Satı Bey, mevcut öğrencileri bir sınava tabi tutarak, sadece 150 öğrenciyi seçmiş diğerlerini çıkarmış, öğretmen kadrosunu yenilemiş, kendisine geniş yetkiler verildiğinden, programları istediği gibi düzenlemiş, öğretmenleri istediği gibi seçmiş, vilayetlerden gelen okul müdürleri kurslar düzenlemiş ve bir tatbikat mektebi açarak Tevfik Fikret, Hamdullah Suphi, Ruşen Eşref gibi isimleri okul bünyesine katmıştır.[275]

Ayrıca pedagoji, eğitim tekniğine göre hareket ederek, müfredata el işleri, beden eğitimi, musiki gibi daha önce olmayan dersleri eklemiştir.[276] Emrullah Efendi de nezarete geldiğinde, bakanlığın çıkardığı *Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuasının* yönetimini Satı Bey'e vermiştir.[277] Burada yapılan ıslahatlarla İstanbul Erkek Muallim Mektebi, vilayetlerde sonradan açılan muallim mekteplerine örnek teşkil

---

[272] Betül Batır, "İkinci Meşrutiyetten Tevhit-i Tedrisat Türkiye'de İlköğretim (1908- 1924) İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul, 2007, s.56.
[273] *Tanin,* 25 Mart 1326 (7 Nisan 1910) no:518, s.1.
[274] Tekeli- İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim,* s. 86.
[275] Akyüz*, Türk Eğitim Tarihi,* s. 242.
[276] Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi*, İkinci Kitap, s. 39.
[277] Ergün, *Eğitim Hareketleri*, s.126.

etmiş, iptidai öğretimin de ilmi metotlara dair yürütülmesini sağlamış, pedagojik usullerle verilen terbiyenin yolunu açmıştır.[278]

Kendisi hakkında verilen istizah takririni cevaplarken, memalik-i mütemeddineye tahsile gönderilen öğretmenlerden bahseden Emrullah Efendi, 1910 yılı itibarıyla 30 öğrencinin daha Paris'in en meşhur Dar'ül Muallimin-i Aliye'sine kaydettirildiğini, öğretmenlik için uzak yerlere gitmek istemeyen öğretmenlerin durumuna bir çözüm bulmak amacıyla, Avrupa'ya gönderdiği talebenin büyük kısmını vilayetlerden celp ettiğini, muallim olmak üzere Almanya'nın sair illerindeki jimnaslarını tercih edip, merkezlerine göndermediğini, orada "Tahsil-i Fünun" ettiklerini, döndüklerinde muallim edeceklerini açıklamış,[279] "Bizim amacımız her yerde muallimlik yapabilecek muallimler yetiştirmektir." [280] Demiştir.

Kızlara yönelik eğitim kurumları için de tenkide uğrayan Emrullah Efendi, bütçenin yetersizliğinden ötürü ellerinden bir şey gelmediği açıklamalarında bulunmuştur. Abdülhamid devrinde ilköğretim siyaseti, okulların inşası ve genel eğitim konusunda önceliğinin Müslüman halkın yoğun yaşadığı yerlere verilmesi şeklinde gelişmiştir. Kızların okutulmasına konusuna büyük önem veren II. Abdülhamid, böylelikle kızların da eğitim alabileceğini planlamıştır.[281]

Bu dönemdeki uygulamalar, alınan kararlar Meşrutiyet Döneminde eğitimde temel teşkil etmiş,[282] İttihat ve Terakki'nin dördüncü kongresindeki programın 19. maddesi kızları okutmayı, kız çocuklarının eğitimini devletin sorumlulukları arasında göstermiştir. Meşrutiyet'in ilanından sonra Sultani Mektepleri içinde, erkek liselerinden farklı bir yapı içinde devre ayrımı olmayan yeni bir tip müessese olarak "İnas Sultanileri" kurma çabaları olmuştur. 1909'da hükümet, Galatasaray Lisesine benzer, çift öğretim dilli bir program tatbik edilmesi planlanan bir okulu, Kandilli Adile Sultan Yalısında hayata geçirmek istemiş, fakat bu teşebbüsler "Uzun zaman umumi efkarı oyalamaktan ileri gidememiştir." Bu konudaki ilk somut adım, 1911'de binası yanan gündüzlü bir Darülmuallimatın Sultanahmet civarında

[278] Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi*, İkinci Kitap, s. 26.
[279] *MMZC,* 9 0cak 1911 (27 Kanunuevvel 1326), C.2, İnikad: 23, s. 91.
[280] *MMZC,* 8 Haziran 1910 (26 Mayıs 1326), C.6, s.2113.
[281] Yasemin Tümer Erdem, *İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, Ankara: T.T.K, 2013, s. 100.
[282] Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 89.

açılmasıdır. Kiralık bir konakta Rüşdiye üstünde üç sınıflı bir "İnas İdadisi" halinde açılan okul, sonraları on yıllık bir lise haline getirilmiştir. Bununla beraber Cumhuriyet Devrine değin kız orta öğretimi neredeyse İstanbul'a mahsus kalmıştır.[283]

Mecliste, özellikle Doğudaki inas mektepleri için kendisinden muallimeler talebi olduğunda, Emrullah Efendi, Darülmuallimatdan çıkan kızların taşraya gitmeyi istemeyip, İstanbul'da kalmak istemelerinin ve evlendikten sonra öğretmenliği bırakmaları üzerine, yatılı bir kız öğretmen okulu açmaya karar vermiş, taşradaki maarif müdürlüklerine yazılar yazarak, yoksul kızları bu okul için toplamaya çalışmış, Rüşdiye okumuş 38 kız İstanbul'a getirilmiş, fakat okul açılamayınca geri gönderilemeyen kızlar için bir konak kiralanmıştır.[284] Bu okula dair yaşanan aksaklıklar, Hüseyin Cahit Yalçın'ın verdiği istizah takririnde epeyce yer tutmuştur.[285] Kız mektepleriyle ilgili Emrullah Efendi'yi mecliste sorularıyla terleten Hüseyin Cahit, başyazısını yazdığı *Tanin* gazetesinde de kız çocuklarının eğitimi için Maarif Nezaretinin yeterince okul açmadığını savunmuş, "Hangi evlat babasını görsem 'Kız çocuğumu nerede okutayım' endişesi içinde olduğunu söylemiştir.[286] Gene başka bir tarihli yazısında, kızını okutmak isteyen bir babadan söz etmiş, bu babanın, Beşiktaş civarında baktığı okulları sağlıksız, kitapları eski ve muallimleri yetersiz diye kızını istemeden "Alyans İsrail" isimli Yahudi okuluna vermek zorunda kaldığından, okulda terbiye-i Osmaniye verilmiyor olmasından üzüntü duyduğunu anlatmıştır. [287]

Emrullah Efendi, Hüseyin Cahit'e cevaben "En sıkıntı çektiğimiz şey, İnas mekteplerine muallim bulmaktır, bütçemizde Darülmuallimat için bir tahsisat olmadığından bir mektep teşkil edip hiç bir vakit ilan edemem." Diyerek tasavvurunun, mevcut leyli sanayi mektebine devam eden 1500'e yakın talebeden, şahadetname alabilen 103 tanesini muallime olarak göndermek, illerden celbedeceği fakir kızlara hocalık yaptırmak niyetinde olduğunu açıklamıştır. Geçen senenin

[283] Unat, *Tarihi Bir Bakış,* s.48.
[284] Ergün, *Eğitim Hareketler*i, s. 61.
[285] *MMZC,* 2 Ocak 1911 (20 Kanunuevvel 1326), C.2, s. 85.
[286] *Tanin,* 4 Kasım 1910 (22 Teşrinievvel 1326), no: 781, s.1.
[287] *Tanin,* 26 Ekim 1910 (13 Teşrinievvel 1326), no:722, s. 1.

bütçesi eline geç geçtiğinden, bu seneki bütçeye leyli bir darülmuallimat teklif edeceğini de kaydetmiştir.[288]

Bu okullardaki dil öğrenimi konusunu da es geçmeyen Emrullah Efendi, Darülmuallimlerde, Arapçanın iyi öğretilmesi için bir komisyon tertip ettiğini, bunun için Mısır'dan, Şam'dan, Beyrut'tan, Bağdat'tan hocalar getirteceğini, Darülmuallimine bir şube daha ilave ettiğini, meclisteki izahatında belirtmiş, bütçesini çıkartarak meclisten tatbikini istemiştir.[289]

Ayrıca müfredata, jimnastik dersi de koyan Emrullah Efendi, yurtdışında jimnastik öğrenimi gören Selim Sırrı Tarcan'ı 14 Temmuz 1910'da, Beden Eğitimi müfettişliğine atamıştır. "Galatasaray'dan başka hiçbir Sultani' de jimnastik dersi yok, neyi teftiş edeceğim" diye soran Selim Sırrı Tarcan'a, "Hem müfettiş, hem müessis olacaksın, erkek muallim mekteplerine haftada iki saat jimnastik dersi koyduk, kız okullarını da sonra düşünürüz" cevabını vermiş,[290] böylelikle, Darülmuallimin müfredat programlarına giren Terbiye-i Bedeniye dersi, diğer okulların müfredatında da yer almaya başlamıştır. Örneğin, 1910'da Sultanilerin birinci ve ikinci devrelerinde ders programı dışında bırakılmak kaydıyla işlenmiş, 1911'de beş ve yedi yıllık idadiler ve 1912'de Mekteb-i Sultaninin alt sınıfında terbiye-i bedeniye dersine haftada iki saat zaman ayrılmaya başlanmıştır.[291] Öğrencilerin okullarda askeri talim görmesini sağlamak gerektiğini söyleyip; mecliste yaptığı konuşmasında "Bugün Osmanlılar bir milleti müsellaha" olmalıdır diyerek Fransa'da bütün idadilerde askeri talimlerin görüldüğünü, hatta askeri talimler için talim kitapları yapıldığını belirtmiş; "Bunun için biz de Darülmuallimin programlarına askeri talimleri ithal ediyoruz" demiştir. Böylelikle, burada yetişen öğretmenlerin öğrencilerine bu talimleri göstereceğini savunmuştur.[292]

"Benim ümidim Darülmualliminlerdedir" diyen Emrullah Efendi, muallimlerin köye giderek yalnız çocukların değil, köyün de öğreticisi, velinimeti,

---

288 *MMZC,* 9 Ocak 1911 (27 Kanunuevvel 1326), C.2, İnikad:23, s.93.
289 *MMZC,* 11 Mayıs 1910 (29 Mayıs 1326), C.1, İnikad: 110. s.184.
290 Selim Sırrı Tarcan, *Canlı Tarihler Selim Sırrı Tarcan'ın Hatıraları,* İstanbul: Türkiye Yayıncısı, 1946. s.38.
291 Nalan Bilge, *Türkiye'de Beden Eğitim Öğretmeninin Yetiştirilmesi,* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989, s. 40.
292 *MMZC,* 7 Haziran 1910 (25 Mayıs 1326) C.1, İnikad: 107, s.69.

muallimelerin de yalnız çocukların mürebbisi değil, o köyün de birer mürebbisi olması gerektiğini, maarifin ancak böyle ilerleyeceğini düşünmektedir.[293]

Emrullah Efendi, tüm Darülmuallimleri nehari hale getirmeye çalışmıştır. Amacı burada yetişen öğretmenlerin her yerde görev yapmasını sağlamaktır. Bütçede bu nehari Darülmuallimler için ek ödenek isteyerek izahat vermiştir. 1911 senesi bütçesinde en büyük harcama grubu oluşturanlardan biri Darülmuallimler olmuştur.[294] Bu fasıl, Emrullah Efendi'nin beyanlarını ve mebusların verdiği karşılıkları göstermesi bakımından dikkat çekicidir; bu sebeple olduğu gibi almayı uygun gördük. *Emrullah Efendi: "*Efendim, geçenlerde arz ettim ki bu fasılda gördüğünüz tahsisatın bir kısmı nehari olan Darülmualliminlerindir. Bunların talebe-i mevcudesi bizim ihtiyacımıza kafi değil. Bu sene on tane leyli Darülmuallimin yapalım. Fakat, bunda arz edeceğim nokta, biz bunun için bu sene mekatip tahsisatına 50 000 lira zam ettik. Bunun 20 000 bin lirasını bu mekteplere vereceğiz. Sonra muktedir muallim lazım. Bunlar ihmal olunacak şeyler midir? Tabii değil". Emrullah Efendi (Devamla): "Sonra bu Darülmuallimini iptidaiyelerin inşaat tahsisatı var. Bunlardan Konya, Adana, Şam, Üsküp Darülmuallimini İptidaiyeleri, yine, paralarını sarf edemediler. İnşaata başladılar, mektepler yarım duruyor. Sene bitti, sarf edemediler. Bu paralar da kaldı. Başlanmış olanlar 1 2000000 kuruştur. Ya bunları alahalihi bırakırsınız mahvu harap olur veyahut buraya naklederiz." (Kabul sadaları)

Ahmet Mahir Efendi (Kastamonu): "Taşra Darülmuallimlerinin leyli olması esası pek muvafıkı maslahattır. Şu kadar ki, şimdiye kadar görülen tecarib üzerine, hiçbir vakitte talebe-i ulum Darüttahsilinde yatamaz. Yatacağı, yiyeceği, içeceği, okuyacağı yer başkadır. Nasıl ki cevamiüşşerife darültahsildir, fakat yatacakları yer medaristir. Yapılacak Darülmualliminler nasıl olacak? Bu calibi nazarı dikkat bir meseledir."

Emrullah Efendi: (Cevaben): "Biz tecrübe yaptık, bir netice hasıl olmadı. Her yerde 150-200 talebeyi istiap edecek medaris olsa pek güzel. Bilirsiniz ki, biz

---

293 *MMZC*, 9 Ocak 1910 (27 Kanunuevvel 1326), C.2, İnikad:23, s.71.
294 Ergün, *Eğitim Hareketler*i, s.168.

Darülmuallimini mektep olmayan ücra yerlerde açacağız ve yatmak için bunlara ayrıca bir daire yapacağız”.

Yorgo Boşo Efendi (Serfice): “Biz Darülmualliminin muallimlerini yetiştirmeden nasıl mektep açacağız?”

Emrullah Efendi (Devamla): “Canım sen de bizim maarifi o kadar fakir zannetme.”

Yorgo Boşo Efendi (Devamla): “Bendeniz az çok tahkik ettim. Taşrada tesis edilen mekteplere 200 kuruş maaşla bir Tahrirat katibi ve bir telgrafçı, bir de Darülmuallimine muallim gitti. Onlara sizin iktidarınız nedir diye sordular, ne yapalım zamlı maaş verdiler, gittik diyorlar. Başka hiç maharetleri yok. Bu muallimler usulü tedarisi bilmeliler. Medarisi usulü tedaris başkadır. Mekteplerde yine başkadır. Eğer biz maariften istifade etmek istiyorsak yeni usulü tedris takip etmeliyiz. Bu da Darülmualliminin tesisiyle olamaz. Çünkü bunlara öğretecek muallim yok. Binaenaleyh, beyhude yere mektep açıyorsunuz. Evvelemirde Darülmuallimin Darülmuallimini açmalıyız.”

Emrullah Efendi (Devamla): “Boşo Efendi maariften anlar gibi görünüyor, fakat maatteessüf hiç bir şey anlamıyor. Bu kerre külfet edip de Darülmuallimini göreydi, bu sene ben orada 50 tane muktedir talebe yetiştiriyorum ve o mektebin nizamatını görseydi, Avrupa’da bir mektep görmeyecekti, değil burada.”[295]

Emrullah Efendi mecliste verdiği bu izahattaki gibi, epeyce gayreti neticesinde, 1910-1911 öğretim yılının başında yatılı bir Darülmuallimin yüksek okulunu açmaya muvaffak olmuştur. Okul, ücretsiz ve yatılı olmak üzere üç kısımdan müteşekkildi: “İdadi”, ”Rüşdi” ve “İbtidai”. Her üç bölüme girebilmek için şartlar şunlardı:[296] Osmanlı tebaasından olmak, 18 yaşından küçük ve 25 yaşından büyük olmamak, iyi hal sahibi ve sıhhatli olduğuna dair belgeye sahip olmak. Onun gündüzlü okulları yatılı hale getirme politikası başarılı olmuş, 1914 yılına gelindiğinde sadece üç öğretmen okulu gündüzlü kalmıştır. [297]

---

[295] *MMZC,* 11 Haziran 1910 (29 Mayıs 1326) C.1, İnikad:110, s. 184.
[296] Salman, “Emrullah Efendi’nin İlk Nazırlığı”, *Emrullah Efendi Sempozyumu,* s.114.
[297] Ergün, *Eğitim Hareketleri,* s. 61.

Kaleme aldığı *Tedrisat-ı İptidaiye Kanun Muvakkatinde* öğretmen olmak için hangi şartların gerektiğini, atanmaları, ehliyetname imtihanlarını, öğretmenlerin sicilini soruşturmak gibi konulara değinmiş, 42- 48 ve 93. Maddelerde ayrıntılar verilmiştir.[298] Tüm bu reform çalışmalarına karşın, Maarif Nezaretinin öğretmenlere dönük kimi yeni uygulamaları benimsenmeyip, tenkit edilmiştir. Sözgelimi Genç Mebusu Muhiddin Efendi, Maarif Nezaretine verdiği takrirde, Bitlis'teki Maarif müdürünün, "Devri İstibdatta açılan mekatip muallimlerini ehliyetli ve ehliyetsiz olarak tefrik ederek değerliyi değersizi ayırt etmeden yalnız ehliyetname aradığı için, ceffelkalem hepsini tedristen menederek mektepleri kapatmasını eleştirmiştir". [299]

Gazeteci Ahmet Şerif ise, Ünye'deki bir rüştiyeye uğramış, önce bu okulun binasını beğense de yüz dört öğrencili üç sınıflı bu rüştiyenin sadece bir öğretmeni olduğunu görerek şu eleştiride bulunmuştur: "Üç sınıfa, her gün, dörder saat ders okutmayı bir adamın başaramayacağını, bunun hayal olduğunu, acaba Maarif Nezareti anlamıyor muydu? Anlıyorsa niçin, son zamanlarda diğer öğretmeni kaldırıyordu, Bereket versin ki okul öğretmeni, Maarif Nezareti kadar gayretsiz değil".[300]

2.8. ANA SINIFLARI İLE İLGİLİ ÇALIŞMALARI

Ana sınıfları, Osmanlı Toplumunda ilk önce gayrimüslim topluluklar arasında yaygınlaşmış, Meşrutiyetten önce bazı vilayetlerde Müslümanlar tarafından bazı özel okulların içinde "Çocuk bahçeleri" olarak ana mektepleri açılmış, ülke sathında resmi ana mektepleriyse, Balkan Savaşlarından sonra açılarak yaygınlaşmaya başlamıştır. Fakat ana okulları için yetişmiş kadın öğretmen olmadığından, bu anaokullarına Ermeni, Yahudi muallimler getirilerek, okullarla alakalı her adım, hatta buralardaki şarkı ve şiir yazımı dahi onların eline

---

[298] İpek, "Bir Eğitim Bakanı Olarak Emrullah Efendinin Eğitim Felsefesi Politikaları ve Uygulamaları, *Emrullah Efendi Sempozyumu*, s. 138.

[299] "Genç Mebusu Muhiddin Efendi'nin Maarif Nezaretinden Yapılmasını Talep Ettiği Maarif İhtiyaçlarına Dair Takriri", *MMZC*, 11 Haziran 1910 (29 Mayıs 1326) C.2, İnikad: 110, s. 202.

[300] Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanin* I. Cilt, haz: Mehmet Çetin Börekçi, Ankara: T.T.K.,1999, s. 282.

bırakılmıştır.[301] Emrullah Efendi, anaokullarını, 4-6 yaş arasındaki çocukların devam ettikleri Tedrisat-ı İbtidaiyenin birinci safhası olarak tavsif eder. [302]

Anaokullarıyla ilgili şu ifadeleri, bu okullara verdiği önemin göstergesidir. “Çocuğun ilk okulu, ana kucağıdır ve ilk öğretmeni annesidir. Üç yaşından sonra bu okulda duramaz. Bundan sonra çocuğu başı boş bırakmak zararlıdır, çocuğun zihni gelişimini kırar. Onu idrak kabiliyetinin yetmediği bir okula vermek de çok zararlıdır. Öyleyse ya özel mürebbi tutmalıdır ya da anaokulları kurulmalıdır”. Öğrenimin, kademe kademe olduğunu, tahsilin, mehdden başlayıp, lahde kadar devam ettiğini, fakat ilköğrenimin talebenin yaşı, algılama kabiliyetine göre 3 yaşından, 10 yaşına kadar farklı yaşlarda başladığını ifade ederek, diğer ülkelerde olan bu birinci derecede eğitimi bizim yapamadığımızı, bunun çok zaman alacağını açıklar. [303]

Onun nazırlığı zamanında, hazırlanan, 101 maddeden müteşekkil olan “Tedrisat-ı İptidaiye Kanun Layihasının” 2. Faslının, 17. maddesinde, ana mektepleriyle alakalı şu satırlara yer verilmiştir: “Bu mektepler, dört yaşından yedi yaşına kadar olan çocuklara te’sis edilir. Bunların teşkilat ve tanzimatına müteallik nizamname ve talimatlar Meclis-i Kebir-i Maarifte tezekkür edilerek ısdar olunur.”

Emrullah Efendi, ayrıca, okul öncesi eğitimin ehemmiyetini fark ettiğinden dolayı, bu konuya dair yazılar yazmış, nizamnameler hazırlamaya çalışmışsa da bu nizamnameler ancak kendi nazırlığından sonra yayınlanmış, Maarif Nezareti, 1913-14 yıllarına dek bu konuya resmen el atmamıştır. [304]Satı Bey, Emrullah Efendi’nin ikinci nazırlığı sırasında onunla üç yıl civarında çalıştıktan sonra, anlaşamayıp okul müdürlüğünden istifa ederek özel bir yuva açmıştır. Bu yuva ilk karma eğitim uygulayan yer olmuştur.[305]

2.9. GAYRİMÜSLİM OKULLARINDA YAPTIĞI DÜZENLEMELER

Çok uluslu ve kültürlü bir yapıya sahip Osmanlı Devletinde, 1856 senesinde Islahat Fermanının ilanıyla birlikte, azınlıklar kendi cemaatlerinin okullarını açmaya

---

301 Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi,* s. 230.
302 Emrullah Efendi, “Tedrisat-ı İptidaiye”*, Mülkiye*, 23 (1326) s.56.
303 *MMZC,* 7 Haziran 1910 (25 Mayıs 1326), C.1, İnikad: 107, s. 61.
304 Ergün, *Eğitim Hareketleri*, s. 49.
305 Binbaşıoğlu, *Türk Eğitim Düşüncesi Tarihi*, s.164.

hak kazandılar. Okulların öğretim biçimi, öğretmenlerinin seçimi padişahın tayin ettiği üyelerden müteşekkil, içinde azınlıklardan da üye bulunan bir maarif meclisinin nezaret ve teftişi dahilinde olacaktı.

Tanzimat fermanından sonra, Mekteb-i Tıbbiye ve diğer teknik okullar, azınlıkların çocuklarını öğrenci olarak kabul etmeye başladılar. Azınlıklar, bilhassa öğretim dilinin Fransızca olması ve hocalarının arasında gayrimüslim Avrupalıların bulunması, ve de mezunlarının toplum nezdinde itibarı ve gücü sebebiyle tıbbiyeyi çokça tercih ettiler. Her iki fermanın verdiği imtiyaz ve tanıdığı hürriyetle, azınlık okulları büyük gelişmeler göstererek yayıldılar. Fransızların açtıkları okullara Katolik, Latin Amerikan ve İngilizlerin açtıkları okullara ise Protestan okulları denmekteydi.[306]

Mutlakıyet döneminde, Devletin denetim ve kontrolü kağıt üzerinde kaldığından, azınlık ve yabancı okulları rahatça gelişim göstermişlerdir. Ülke çapında faaliyet gösteren Katolik ve Protestan okullar sadece sayıca artmakla kalmamış, denetim ve gözetim eksikliğinden faydalanarak birer propaganda merkezlerine dönüşmüşlerdi. [307] Maarif nazırı Zühtü Paşa, 20 Temmuz 1893'de Padişah II. Abdülhamid'e bir tezkere ve bu tezkereye ilişik bir defter sunarak, yabancı okulların haline dair, ayrıntılı raporlar sunmuş, söz konusu raporlarda okullara öncülük eden kuruluşların menşei, ders programları, denetimsizliğe bağlı gelişen menfi telkinat, okulların maarif nazırlığı tarafından öngörülen denetimlerine taş koyan yabancı devletlerin çabaları, ayrıntılı olarak yer almıştır. [308]

Meşrutiyete gelindiğinde, esen özgürlük rüzgarlarının ve mutlakıyete nispeten epey artan hak ve hürriyetlerin de etkisiyle, azınlık okulları, eğitim ve müfredatlarını denetlemeyi öngören her türlü girişimin önüne set koymaya başlamıştır. Geçmişten gelen bilinç ve kurumsallaşmaları sayesinde, yabancıların okulları hem sayıca hem kalite bakımından devlet okullarından çok daha üstün bir konumdaydı. Meşrutiyetin ilk senelerinde İstanbul'da 39 özel Türk Rüştiyesi, 64 Rum Ortaokulu, 44 de Ermeni Okulu bulunuyordu. Azınlık ve yabancı okullarında

[306] Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi,* s.153.
[307] Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi,* s.209.
[308] Yahya Akyüz, "Abdülhamit Devrinde Protestan Okulları İle İlgili Orijinal İki Belge", *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* Ankara, 1970, C.III, s.1-4.

tahsil gören çocukların toplam sayısı 500 bine yakındı. Sadece Anadolu'da 57 ayrı bölgedeki 813 Ermeni okulunda öğrenci sayısı 80 bindi.[309]

Serfice Mebusu Yorgo Boşo'nun maarif bütçesi celsesindeki şu sözleri bunu destekler mahiyettedir: "İnkar etmeyelim ki, bugün anasır-ı Müslime, anasır-ı Gayr-i müslimeye nispetle pek çok geri kalmıştır. Tabii bu mütaala maarif husussundadır. Eğer mümkünse, tahsisat, anasır-ı Gayr-i müslimeye verilmesin de sırf anasır-ı Müslimeye verilsin ki, onlar da maarifçe daha ziyade terakki etsinler".[310]

Aynı oturumda söz alan Hüseyin Cahit de benzer fikirlerdedir: "Bugün itiraf etmeliyiz ki resmi mekteplerin bu haline nazaran bir Ermeni, bir Rum çocuğu zor gelip bizim resmi mekteplerde okusun," diyen Cahit, çünkü Devr-i Sabıkın hatası sebebiyle Anadolu'da İlkokulların sefil, zavallı hallerine karşılık Rum ve Ermeni mekteplerinin, mükemmel olduğunu, kendilerinin de en birinci görevlerinin, Türk mekteplerinin azınlıkların da rağbet edeceği, mükemmel hale sokabilmek olduğunu dile getirmiştir.[311] Hüseyin Cahit, yalnızca Meclis-i Mebusanda değil, başyazısını yazdığı *Tanin* gazetesinde de azınlık okullarına nispetle geri vaziyetteki Türk Okullarının ahvalini dile getirmiştir. Taşralarda eğitimin olmadığını, maarif nezaretinin de bu duruma yeteri kadar çaba sarf etmediğini düşünen yazar, buralardaki hocaların Türkçeyi okuyup yazmaya dahi iktidarı olmadığını ileri sürer.[312]

Başka bir yazar, gazetede kaleme aldığı yazısında "Memleketimizde mektep adına mevcut olan Müessesat, ecnebi ellerinde, Gayr-i Müslim vatandaşlarımızın zir-i idarelerinde bulunan mekteplerdir" diyerek bu mekteplerle kendi mekteplerimizin mukayese edilmesi halinde derin bir teessür yaşanacağını ileri sürmektedir. [313]

Tanin'de yazan ünlü muharrir Fazıl Ahmet Aykaç, "Mekteplere Dair" isimli yazısında, okulların yalnızca sayısal olarak az olmasının mesele edildiğini, halihazırda var olan devlet okullarının fiziki şartlarının ve gösterilen müfredatının hiç konuşulmamasını eleştirir. [314]

---

309 Sakaoğlu, *Eğitim Tarihi*, s.139.
310 *MMZC*, 7 Haziran 1910 (25 Mayıs 1326), C.2, İnikad: 107, s. 75.
311 *MMZC*, 7 Haziran 1910 (25 Mayıs, 1326), C.2, İnikad: 107, s. 79.
312 *Tanin*, 7 Nisan 1910 (25 Mart 1326), no:573, s.1.
313 *Tanin*, 17 Haziran 1910 (4 Haziran 1326), no: 645, s. 1.
314 *Tanin*, 2 Mayıs 1910 (19 Nisan 1326), no:598, s.2.

Azınlık okulları, Meşrutiyet döneminin yaydığı özgürlük ruhuyla talep ve hakları konusunda daha cüretkar davranmaya başlamış, bu durumu kabullenmeyen Maarifle okul temsilcileri arasında birtakım sorunlar baş göstermiştir. Emrullah Efendi'nin selefi Nail Bey, nazır olduğunda, yabancı okullarıyla ilgili bir takım düzenlemelere kalkışmış, fakat Patrikhanenin ve yabancı kamuoyunun baskısıyla bu düzenlemelerden caymak zorunda kalmış, sonunda da sağlığını bahane ederek istifa etmiştir.[315]

1910 yılında Gayr-i Müslüm okulları, orta öğrenim seviyesindeydi. Maarif Nazırlığı, herhangi bir problem çıktığında, bu problemin cemaat reisi ile kabine arasında çözülmesi taraftarıydı. Ve her ecnebi okula bir tahsisat vermeyi de devlet, görev addetmekte, bu tahsisat, piskoposlar tarafından okullara dağıtılmaktaydı. Fakat Maarifin tüm bu iyi niyet gösterisine rağmen, yabancı okullar ile Maarif Nezareti arasındaki sorunlar mütemadiyen sürmüştür. Gayr-i Müslüm okulları da diğer tüm okullar gibi teftişe tabi olduğu halde, bu okullara giden müfettişlere zorluk çıkarılmış, evraklar ve öğretmenlerin diplomaları gösterilmemiştir. Bunun üzerine Maarif Nazırlığı, kanuna aykırı davranan okullara cezai işlem yapması için vilayet maarif müdürlüklerine yetkiler vermiştir.[316]

Nail Bey'in ardından Maarif Nazırı olduğunda, özel okulların yönetimi konusunda bir yasa tasarısı hazırlayıp, bu tasarıyı meclise sunmak isteyen Emrullah Efendi, buna şiddetle karşı çıkan Rum gazetelerinin, adeta hedefindeki kişi haline dönüşmüştür. Onun amacı, Patrikhanenin sorumluluğundaki mevkii, okul müdürlerine vermektir. Bu sayede okullardaki devlet denetimi güçlenecek, ve devlet nüfuzu artacaktır. Fakat çıkarılan gürültü ve patrikhanenin çabaları ile bu tasarı hazırlanamamıştır.[317] Meclis-i Mebusanda Boşo Efendi'nin çabalarıyla özel okullardan ayrı bir "Cemaat Mekatibi" grubunu kabul etmek zorunda kalan Emrullah Efendi'nin bir denetim mekanizması kurma çabaları da sonuçsuz kalmıştır.

Emrullah Efendi bu mesele epey yankı uyandırdığından, basının kendisine sorduğu sorulara, "Öğretmenlerin diplomalarının incelenmesi, Rum gençlerinin iyiliğinedir." Demiştir.[318] Onun nazırlığı esnasında, bu meseleye yaklaşımı şöyle

---

[315] *Sabah*, 27 Aralık 1909, no:7278, s.1
[316] Ergün, *Eğitim Hareketle*ri, s.64.
[317] Ergün, "Emrullah Efendi, Hayatı- Görüşleri- Çalışmaları", *A.Ü. Dergisi,* 1-2, 1982, s.29
[318] Salman, Emrullah Efendi'nin İlk Nazırlığı, s. 123.

özetlenebilir: Dini toplumların okulları, genel okullarla özel okullar arasında bulunmakta, özel okullardan ayrıldığı nokta, öğretmenlerinin ehliyetnamesinin onaylanması ve verilen diplomalardır. *Tedrisat-ı İbtidaiye Layihasında*, "Eğer okulun bulunduğu yerin çoğunluğu o okulu istiyorsa, o zaman okul genel okul haline gelir; bunun da devlete bağlanması gerekir."[319] demiştir.

Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'nın, kabinesinin icraatlarını anlatmak ve sorulara cevap vermek üzere Meclis-i Mebusanda toplanıldığı celsede, Sava Stonoyoviç Efendi, muallimlerin diplomalarının tasdik edilmemesini dile getirdiğinde Emrullah Efendi söz alarak, Maarif Nizamnamesinin tatbik edildiğini, muallimlerin teftişe giden müfettişlere şahadetnamelerini göstermek zorunda olduklarını belirtmiştir.[320] Ek olarak da doktora, mülazemet rüusu gibi ilmi rütbelerin dışında özel okulların diploma verebileceklerini, ancak bunların sınavsız bir üst okula giremeyeceklerini, devlette görev almalarının anca sınavdan geçirildiklerinde mümkün olabileceğini anlatmıştır.[321] Fakat Patrikhane, okullarındaki öğretmenlerinin diplomalarını kendisi onaylayıp, bu diplomaları Maarif Nezaretine kabul ettirme hakkını tekrar yürürlüğe sokup, kabul ettirmeyi başarmıştır. Bu sayede bakanlığın kabul ettiği bu öğretmenler askerlikten de muaf olmuş olacaktı.

Azınlık okullarının, her kademede görev yapabilen yabancı öğretmenler meselesine de bu dönemde bir sınırlama getirilmiş, Emrullah Efendi, gazeteye verdiği mülakatta, "Orta ve yüksek öğrenim kademesinde, bakanlığın onayı dahilinde yabancı öğretmenlerin ders verebileceğini, ama ilköğretim için bunun kabul edilemez olduğunu söylemiştir."[322] Hüseyin Cahit Başyazarı olduğu *Tanin'de* ilk sayfanın tamamını bu meseleye hasrederek; "Rum Cemaati Mektepleri" isimli bir yazı kaleme almıştır.[323] Yazıda, Maarif Nezareti ile Patrikhanenin karşı karşıya geliş sebeplerini anlatan Hüseyin Cahit, Rum Cemaatinin isteklerini sıralayarak, makul olup olmadığını irdelemiştir.

Yazıya göre istekler şunlardır: Patrikhane, Rum Mekteplerinin şahadetnamesinin resmi mektep şahadetnameleri gibi kabul görmesini, Nezaretten

---

[319] Emrullah Efendi "Tedrisat-ı İbtidaiye", *Mülkiye,* 24 (1326), s.49
[320] *MMZC*, 8 Aralık 1910 (25 Teşrinisani 1326) C.1, İnikad: 13, s.431.
[321] "Patrikhanenin Müstediyatı ve Tedrisat Meselesi" *Yeni Muhitu'l Maarif*, 20 Ağustos 1327, s.4.
[322] *Sabah,* 10 Ağustos 1910, no:7503, s.1
[323] *Tanin,* 8 Ocak 1911(26 Kanunuevvel 1326), no: 843, s.1.

azınlık okulları ve hususi mekteplere ayrılan bütçeyi istedikleri gibi yönetmek istemekteydi. Maarif müfettişleri, azınlık okulunu teftişe gittiklerinde muzır bir ders, şahadetnamesiz bir muallim görürlerse bu duruma hükümet değil; patrikhane müdahale ederek düzeltmede bulunacaktı. *İkdam* gazetesinden öğrendiğimiz bir habere göre Emrullah Efendi, Sivas Mebusu Nazaret Dagavaryan ile bir görüşme yapmış, "azınlık okulları mekteplerine verilecek meblağın piskoposlarca dağıtılacağını" beyan etmiştir.[324] Yazar, bu maddelerin kanunda yeri olmadığını, haksız istekler olduğunu belirtir. Çünkü kanunda, yalnızca teftiş meselesine dair bir madde yer almaktadır buna da hükümet zaten riayet etmektedir. Diğer iki mesele ise rica hükmündedir ve bu ricalara dair, Hüseyin Cahit uzun yazısını şu soru cümlesiyle bitirir: "Hükümetçe şayan-ı kabul görülmezse bu meselelerle ilgili kimin ne demeye hakkı var?

Azınlıkların, okullarının teftiş edilmesine şiddetle karşı çıkıp, kendi müfettişleri tarafından denetlenmek istemeleri, bu teftişlere engel olamayınca başka bir boyuta varmıştır: Denetimin olacağını Patrikhaneye ve okul müdürlüğüne haber verilmesini istemek. Fakat Emrullah Efendi bunu asla kabul etmemiş, "Patrikhanenin bu isteği kapitülasyonları andırıyor, yoksa gizli bir niyeti mi var" sorusunu sormuş, bu soruya karşılık da Zohrap Efendi mecliste, ".......ama bu terbiye-i Osmaniyenin altında ne var" sorusuyla karşılık vermiştir.[325] Bir başkası, Serfice Mebusu Yorgo Boşo Efendi, Emrullah Efendi'yi şu sözlerle itham etmiştir: "Maarif Nezareti Mekatib-i resmiyeyi düzeltmiş gibi cemaat mekteplerine müdahale ediyor."[326] Buna karşılık Emrullah Efendi de, mecliste yaptığı açıklamasında, Devletin başındakilerin her şeyi bilmeleri gerektiğini, bundan ötürü de müfettişlerin ülkenin birliği için ehemmiyetinin altını çizmiştir.[327]

Emrullah Efendi'yi nazırlığı boyunca bir çok konuda en fazla eleştiren kişilerden biri olan Hüseyin Cahit, bu konuda onun tarafını tutmuştur. Nezaretin meclise gönderdiği *Tedrisat-ı İptidaiye Layihasından* memnun olmayan Rumların, diğer azınlık mebuslarıyla ittifaka kalkışarak teftişe karşı olmalarını eleştirdiği köşe yazısında, Yunan Marşının sözlerini örnek göstererek, Türk Marşlarının hiç birinde

[324] *İkdam,* 5 Şubat 1910, no:5526, s.4.
[325] *MMZC,* 16 Ocak 1911(3 Kanunu-u Sani 1326), C.2, İnikad: 25, s.695.
[326] *MMZC,* 7 Aralık 1910 (24 Teşrinisani 1326), C.1, s. 354.
[327] *M.M.Z.C,* 9 Ocak 1911(27 Kanunuevvel 1326), C.2, İnikad: 23, s.633.

Hristiyanları hedef alan ifadeler yer almadığı halde, Türklere, Müslümanlara karşı nefret içeren güfteye sahip bu marşın, Selanik köylerine varıncaya dek neşredildiğini söylemiş, "Yunan Marşı demek acaba kandan, cinayetten, şekavetten zevk almak demek midir? sorusunu yöneltmiştir. "İnsaf edilsin, bugün hangi Türk mektebinde Hristiyanlar aleyhinde tedrisat yapılmaktadır" diyen yazar, azınlıkların teftişe izin vermesi gerektiğini belirtir.[328] Aynı şekilde Onu, ecnebi muallimler konusundaki yazısında da azınlıkların değil; hükümet kanadının yanında olduğunu görürüz. Mekteplerde çocuklara verilen ilk eğitimin çok önemli olduğunu düşünen yazar, azınlıkların çocukken "İttihat-i Osmani" fikriyle yetiştirilirse ilerde başkaları tarafından sevk ve idare edilemeyeceğini savunmuştur. [329]

Hikmet gazetesinde ise, Patrikhanenin istek ve fiilleri eleştirilerek "Biz zannederiz ki Patrikhanenin bu şekli tefekkürüne kapılan Rumlar artık azalmış ve hükümet de böyle nabeca müstediyata kulaklarını tıkamış" temennisi dile getirilmiştir. [330] "Mekteplerin Teftişi Meselesi" başlıklı imzasız bir yazıda da, azınlık temsilcilerinin okullarının teftişinde çıkardıkları zorluklar eleştiriliyor, dünyanın hiç bir medeni ülkesinde evrakları, resmi belgeleri olmayan muallimlerin görev yapmasına müsaade edilmeyeceği ifade ediliyordu.[331]

Mecliste, Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın da tartışmalara dahil olduğu ahz-ı asker kanunun görüşülmesinde, Yorgo Boşo Efendi ve İstanbul mebusu Konstantin Konstanidi Efendi'nin, tahsil görüp, yüksek okullardan mezun olan Müslüman öğrencilerin devlet hizmetlerinde istihdam edilip, askerlik hizmetlerinin tecil ettirileceği yönündeki kanunundan, azınlık okulları mektebi öğrencilerinin de yararlanması konusundaki teklif ve itirazlarına binaen, Emrullah Efendi'nin açıklaması şu minvalde olmuştur: "Mektepler açıktır. Devlet bunu deruhte etmiş. Müessesat-ı Aliye'ye mahsus olan müesseselerdeki talebeyi tecil ediyor, başka bir şey yapmıyor. Okumayı men etmiyoruz, yalnız bu gibi resmi mekteplere tecil hakkını, muafiyetini veriyoruz. İşte bu ciheti yalnız hükümet mekteplerine hasrediyoruz" Devlet yüksek okullarına, herkesin kabul edilmediğini, yalnızca Müslüman öğrencilerin seçildiğini ileri süren Selanik Mebusu Artas Yorgaki Efendi

---

[328] "Anasır Aleyhinde Tahrikat", *Tanin*, 6 Şubat 1911 (24 Kanunusani 1326), no: 872. s.1.
[329] *Tanin*, 9 Mayıs 1910 (26 Nisan 1326), no:605, s.1.
[330] Ergin, *Maarif Tarihi*, s.1224.
[331] *Tanin*, 2 Aralık 1910 (17 Kanunuevvel 1326), no: 834, s.3.

ile Manastır Mebusu Trayan Nali Efendi'ye cevaben, Meclis-i Mebusanda bir açıklama yapan Emrullah Efendi'nin ifadeleri, durumun gerçekte böyle olmadığını gösterir. Açıklamasında mekteplerin kapısının sade imtiyazlı kimselere değil; herkese açık olduğunu, bütün unsurların hukukunu düşündüklerini, adaletle davrandıklarını, Dişçi Eczacı mektebinin mevcudunun 621 olduğu halde, 320 Gayr-i Müslim talebesi olduğunu söylemiştir.[332]

Rum Patrikhanesi'nin "Sen Situd ve Azaları" imzasıyla kaleme aldığı "Bir Tahrirat-ı Umumiye" başlıklı yazısı, meclisteki diyaloglar, azınlıkların gazetelerine çıkan yazılar, Emrullah Efendi'nin, görevdeyken içinde bulunduğu zamanların ne derece sıkıntılı olduğunu anlamamızı sağlar. [333]

Emrullah Efendi'nin ilk nazırlığından istifa etmesiyle sonuçlanan süreçte, tıpkı selefi Nail Efendi'nin istifasında olduğu gibi, bu meselenin ve mesele etrafında dönen tepkilerin büyük rolü olmuştur. "Maarif-i Umumiye Kanunu" tasarısının çıkmamasının sebeplerinden biri de, azınlık ve yabancıların eğitimi meselesinde Patrikhane ve sefarethanelerinin nezarete yaptığı baskıdır.[334] Özellikle mecliste bu konuda yoğun tartışmalar yaşanmış, Rum Mebusları, Mecliste kendi okullarının Osmanlı Hükümeti tarafından teftişine izin vermeyeceklerini, Patrikhaneler, Hükümete karşı sorumlu olsa bile, "Tarihi hukukumuzu her şeye ve herkese karşı müdafaa edeceğiz" demişlerdir. Emrullah Efendi, tüm okulları devletin himayesi altına alarak, hususi mektepleri, cemaat okullarını Maarif Nezaretinin çatısı altında birleştirmeye, böylelikle de denetim altına almaya çalışmışsa da bu konuda karşılaştığı itirazlar ve muhalif seslerin baskısı karşısında başarısız olmuştur. [335]

Osman Ergin, azınlık cemaatleri ileri gelenlerinin, azınlık gazetelerinin ve Patrikhanenin yoğun baskısı ve tazyiki altında hükümetin etki altında kaldığını ileri sürmüş, Emrullah Efendi'nin, *Tedrisat-ı İptidaiye Layihasını* meclise tevdi ederken yazdığı *Esbab-ı Mucibede*, hususi mektepler hakkındaki uzun açıklamalarından, verilen imtiyazlardan yola çıkarak, "Emrullah Efendi gibi bir Maarif Nazırının

---

[332] *MMZC*, 11 Ocak 1911 (29 Kanunuevvel 1326), C.2, İnikad: 24, s. 128,131,132.
[333] *Tanin*, 9 Ağustos 1910 (27 Temmuz 1326), no: 696, s.1.
[334] Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu,* s.210.
[335] Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi,* s. 319.

imzası altında çıkan şu mütaala azınlıkların kopardıkları yaygaraların hükümete ne derece tesir etmiş olduğunu göstermez mi" sorusunu sormuştur.[336]

2.10. TEFTİŞ MEKANİZMASI KURMA ÇABALARI

İkinci Meşrutiyetten evvel, Maarif Nezaretine bağlı 60 civarında Maarif Müfettişi olup, bu müfettişler yararlı faaliyet göstermekten uzaktı. Emrullah Efendi'nin selefi Mustafa Nail Bey, Satı Bey'i İstanbul Darülmualliminin başına getirdikten başka, on beş de Maarif Müfettişi görevlendirmiş, bu sayının otuza çıkarılması planlanmaktayken, tensikattan sonra Bakanlığın elinde on dört müfettiş kalmıştı. [337]

Emrullah Efendi, nazırlığa geldiği ilk günden itibaren teftiş sistemine müthiş önem vermiş, müfettiş sayısını artırmaya çalışmış, ülke topraklarının her yerinde bir denetim ağı oluşturmaya uğraşmış, iki bakanlığı süresince müfettişlik sistemine büyük önem atfetmiş, her vilayet merkezinde bir maarif müfettişi, her liva merkezinde iptida-i mektep müfettişi istihdamı fikriyle, vilayet merkezindekileri nezaretin; livadakileri de valiliğin atayacağını bildirmiş, bu kararı da 1910 (1326) bütçesinden geçirmiştir.[338] Onun kendi ifadesiyle, Maarif Nezaretinin idaresinde üç türlü müfettişlik bulunmaktadır; Maarifin doğrudan doğruya taht-ı idaresinde bulunan müfettişler, Maarif Müdürlerinin tahtı idaresinde bulunan müfettişler, ve Tedrisat-ı İptidaiye Müfettişleri.[339] Bu konuda "Maarif Memurları Telgrafnameleri" adlı bir gazete haberi Nezaretin bu konuyu ne denli ciddiye aldığının göstergesidir. Yazıda, "Tıp Fakültesi Reisi ve müdürleriyle Maarif Müdürlerinin, ve bu kişilerin yokluğunda vekillerinin, Maarif Müfettişlerinin, İdadi müdürlerinin, Maarif Müdür Müfettişleriyle telgrafla haberleşmeye yetkili oldukları Maliye Nezaretinden Posta Telgraf ve Telefon Müdüriyetine tebliğ edilmiştir."[340] Denmektedir.

Mecliste müfettişler hakkındaki itirazları "Müfettişler maarifi idare edecek memurlar, bunun için şimdiden başlarsak, 20 sene sonra mükemmel bir hale gelir, bu

[336] Ergin, *Maarif Tarihi,* C. IV, s.1219.
[337] Ergün, *Eğitim Hareketleri*, s.163.
[338] "Umur-u Maarif, *Sabah,* 29 Haziran 1910, no:7462, s.3.
[339] *MMZC,* 8 Haziran 1910 (26 Mayıs 1326) C.6, İnikad: 108, s.107.
[340] *Tanin,* 2 Şubat 1910 (20 Kânunusani 1325) no:509, s.2.

yüzden müfettişler kalmalı" diyen Emrullah Efendi,[341] bütçe görüşmelerinde, müfettişler için ayrılan tahsisat üzerine ayrıntılı izahat vererek, vilayetlerde "seyyar müfettişlik" yapacak muallimlerin, uzun süre görev yapmış, tecrübeli emekli muallimlerden seçileceğini, ifade etmiştir.[342]

Okullardaki eğitim, öğretim birliğinin temelinin teftiş sistemine dayandığını ileri sürerek, Anadolu'ya gönderdiği müfettişlerin hepsinden ayrıntılı rapor istemiş, bu raporların da bölge valisi tarafından değerlendirilmesini beklemiştir. Onun için teftiş sisteminin iki büyük amacı vardır: İlköğretimi yaymak ve geliştirmek, azınlık okullarını gözetim ve denetim altında tutmak.[343] Bu amaçla, göreve geldiğinde, teftiş sisteminde müfettişlerin nelere dikkat etmesi gerektiğini bir genelge ile duyurmuştur. Maddeler, okul binası, okulda öğrenimin nasıl yürüdüğü, ders kitaplarının muhteviyatı, öğrenci adedi, öğretmenlerin diplomaları gibi konuları araştırmaya dairdir. Müfettişler "Seyyar memurdur" ve Maarif Nezaretinin taşradaki gözü kulağıdır. Taşradaki çoğu yere maarif müfettişi tayin ederek, bu müfettişlerden, o mıntıkadaki mekteplerin, talebelerin, muallim sayısının ve eğitim kalitesinin seviyesine dair ayrıntılı raporlar istemiş, bu raporlar azınlık okullarının faaliyetlerini de denetlemeyi öngördüğünden, sorunlara yol açmıştır.

Emrullah Efendinin, 2000 kuruş maaşla görevlendirerek, Adana Maarif Müfettişliğine tayin ettiği A.F.Hurşit Günday'ın kitabında anlattıkları, bize bu konuda çok dikkat verici bilgiler sunmaktadır. A.F. Hurşit Günday, hatıratında Adana Ceyhan'da Kadirli adındaki ilçeye teftiş için gittiğinde, bir İspanyol Katolik papazın, izinsiz olarak okul ve kilise kulesi yaptırdığını görünce ruhsatının olup olmadığını tahkik ettirerek, durumu Adana valisine rapor ettiğini kaydetmektedir. İnşaat durdurulur, çünkü yazarın kendi ifadesiyle, o devirde bu tarz ecnebi kilise ve mektep binaları, hükümetin müsaadesiyle ve Padişahın bu müsaadeyi teyit eden fermanıyla yapılabilmektedir.[344]

Başka bir örnekten de, bu müfettişlerinin ne gibi önemli işler gördüklerini anlarız. Maarif Nezareti 20 Ağustos 1910 (7 Ağustos 1326) da Erzurum Vilayetine

---

[341] *MMZC*, 8 Haziran 1910 (26 Mayıs 1326),C.6, İnikad: 108, s.110.
[342] *MMZC*, 7 Haziran 1910 (25 Mayıs 1326), C.6, İnikad: 107, s. 62.
[343] Ergün, *Eğitim Hareketleri*, s. 65.
[344] Günday, *Hayatım ve Hatıratım*, s.31.

bir telgraf çekerek, derhal mekatib-i İbtidaiye müfettişlerinin görevlendirilerek mevcut rüştiye binaları ile nerelerde rüştiye açılması gerektiği hususunda bilgi verilmesini emretmiş, bunun üzerine, bölgedeki Maarif Müdürlüğü tarafından Kiğı kazasına Müfettiş Ferid Abdürrahim gönderilmiştir.

Bölgeyi teftiş eden Ferid Abdürrahim, ayrıntılı bir rapor hazırlamıştır. Raporda, kazaya bağlı beş ibtidai okulunun doğru düzgün binası bulunmamakta olduğu, muallimi olan köylerin de eğitimi kışın ahırlarda, ilkbaharda ise, köylünün uygun gördüğü ağıla benzeyen rutubetli ve küçük yerlerde sürdürmekte, buna karşın Gayr-i Müslimlerin hükümetten hiç destek almadıkları halde kusursuz okul binaları yaptıkları, fakat Müslüman ahalinin sadece bu hususta değil, diğer hususlarda da her şeyi devletten bekledikleri anlatılmaktadır. Buna örnek olarak "Kızılçubuk" Köyünü göstererek; mezkur köyde yirmi Müslüman, on gayr-i Müslüm hanenin yaşadığını, Müslümanların bir ibadethaneleri olmadığı halde, Gayr-i Müslimlerin ufak da olsa bir kilise ile muntazam okullarının bulunduğunu anlatır. Müslüman halkın eğitim konusundaki gayretsizliğini ve geriliğini fakirlik ve vergilerin fazlalığına bağlar. [345]

Müfettişlerin dile getirdikleri, gazetelerde de işlenmektedir. *Tanin'de* yazan Muhittin, vatandaşların, Gayr-i Müslümlerdeki gibi bir araya gelerek okul inşa etmemelerinden, eğitimi önemsememelerinden, her şeyi Maarif Nezaretinden beklemelerinden şikayet ederek, şiddetli eleştirilerde bulunmuştur. Yazar, herkesin nargilesini, sigarasını, çubuğunu alarak siyaset konuşup, "Mektep yok" "Okul yok" dediğini belirtir, şunları sorar: "Acaba iki seneden beri Meşrutiyet'le idare olunan bir millet efradından en mühim, en mübrem ihtiyacını teskin için beş on kişi bir araya gelerek bir mektep yaptırmış mı? Bir müessese meydana getirmiş midir? Sözlerinin devamında da, maarif meselesini yeterince umursamayan bir millet olduğumuzu, aslında mektep yapma teşebbüsünde bulunan herhangi bir yerdeki vatanperver ve hayırsever kişilere Maarif Nezaretinin muavenette bulunmaya hazır olduğunu ileri sürmüştür. [346]

Emrullah Efendi, Maarif Müfettişlerinden gelen bu raporları titizlikle okuyup değerlendirmiştir. Bunu mecliste geçen bir diyalogdan anlayabiliriz. Söz

[345]Mustafa Gençoğlu, "Erzurum Vilayeti Maarif Teftişleri 1910", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* Yıl 8, S.16 (Güz 2012). s.38.
[346] Muhittin, "Mektepler" *Tanin,* 18 Haziran 1910 (5 Haziran 1326), no:645, s.1.

konusu diyalogda Kengırı Mebusu Mehmet Tevfik Efendi, "Emrullah Efendi'nin evvelce muallim bulamıyoruz dediğini, sonra kırk müfettiş bulduğunu halbuki müfettişin muallimden daha alim adam olması gerektiğini" söyleyerek uzun uzadıya tenkitlerde bulunmuş, "Vilayet müfettişleri neye yarar ne var ki, neyi teftiş edecekler, bunlar katiyen mektep tesis edemezler, mektepleri mebuslar tesis edecektir, her mebus kendi seçim bölgesini zaten geziyor" demiştir. Emrullah Efendi kendisine "Onların bir tanesinin verdiği raporu görseniz, siz yazamazsınız" cevabını vermiştir.[347]

Teftiş sistemine ve müfettişlere büyük önem atfetmesine, mütemadiyen izah vermesine rağmen, Emrullah Efendi'nin, bu sebeple adeta yaylım ateşine tutulduğunu görürüz. Okulu olmayan yerlere müfettiş gönderilmesinin fuzuli, israf olduğunu düşünen birçok mebus, Maarif bütçesini tanzim celsesinde, Emrullah Efendi'nin müfettişlik sistemine şiddetle karşı çıkmışlardır. O ise mebuslara verdiği cevaplarla, bu konuyu ne derece önemsediğini gösterir: Kengırı (Çankırı) mebusu Mehmet Tevfik Efendi, Emrullah Efendiyi eleştirerek, "Önce mekteplerin yapılması gerektiğini, daha sonra müfettişlerin vazife yapması gerektiğini aksi takdirde paraya yazık olacağını" söylemiş, Erzurum Mebusu Hacı Ziya Efendi, "Mekatib-i iptidaiye yok, neyi teftiş edecek" diye sormuş, Kengırı Mebusu Behçet Bey, "Müfettişlerin lağvıyla, bazı yerlerde mekatib-i idadiye için darülmuallimlerin yapımının daha kolay olacağını" ileri sürmüştür. Kastamonu Mebusu Mahir Bey ise, "Maarif müfettişlerini "Lüzumsuz" addeder. İptidai mektepler için bütçenin yeterli olmadığını, bu nedenle müfettişlere tahsis edilen paranın fuzuli olduğunu ileri sürerek, kaldırılmasını teklif eden İzmit Mebusu Ahmet Müfit Bey'e Emrullah Efendi, "Memlekette maarifi istediğimiz için neşredebilmemiz için önce neşredecek memurları tayin etmeliyiz" karşılığını vererek, şahsi teşebbüsün çok az olduğunu, mektepleri mutlaka hükümetin yapacağını, bu müfettişlerin her birinin Vilayet Maarif İdaresinin en büyük memuru olduğunu söylemiştir. [348]

Onun, okul olmayan yerlere müfettiş gönderdiğini düşünenlerden biri olan Mahmut Şevket Paşa günlüğüne şunları yazmıştır: "Henüz mektepler yok iken her vilayete Emrullah Efendi tarafından tayin olunan müfettişlerin harcırahı bütçeden

---

[347] *MMZC*, 8 Haziran 1910 (26 Mayıs 1326), C.6, İnikad: 108, s. 109.
[348] *MMZC*, 8 Haziran 1910 (26 Mayıs 1326) C.6, İnikad: 108, s. 113.

çıkarılmış olduğu cihetle, bu müfettişlerin lağvı teklif olunarak bunlara harcırah itası da ileri sürülüyor idi."[349]

Emrullah Efendi, meclisteki tüm bu muhalif görüş sahiplerine tek tek cevap vererek şu açıklamayı yapmıştır: "Bunların iki vazifesi var: birisi mektepleri teftiş, usulü dersiyeyi ıslah etmek, diğer cihetten, maarif müdürü vazifesiyle mektep tesisine nezaret etmek. Şimdi bir mahallede bir mektep yapılacak. Bu mektebin yapılmasına kim nezaret edecek? O köy ahalisi yapmazsa, hükümete haber verecek, hükümet de orada bir mektep inşa edecektir. Bugün maarif müdürleri merkezde oturur. Kabil değil bunları göremez. Onun için maarif müfettişlikleri gezecek. Yalnız maarifi teftiş değil, mektep de yaptıracaktır. Bunlar seyyar maarif memurudur."

Ayrıca, okul sayısı konusundaki net bir bilgiye sahip olamayışını, yeteri kadar müfettiş olmamasına bağlayarak, tekmil Memalik-i Osmaniye'deki mekteplerin toplamımın 15.132 ettiğini, fakat bu rakamın kesin olmadığını, çünkü muntazam istatistiklerin alınmadığını, muallimlere sorulup alınan cevapların yeterince sahih bilgi sağlamadığını, bu sebeple Maarif Nezaretinin her sancağa müfettiş tayin ettiğini, bu müfettişlerin de 90-95 kişi ettiğini, her müfettişe 150 mektep düştüğünü, vilayetlerde olup livalarda olmayan maarif memurları yerine, bu müfettişlerin seyyar maarif memuru hükmünde olduğunu anlatmıştır.

Sözlerinin devamında "Şimdi, mektep var mı, yok mu onu tetkik edelim" diyen Emrullah Efendi, şu bilgileri paylaşır: İstanbul Vilayetinde 550 mekatib-i iptidaiyye vardır (ki bunların çoğu vakıf mektepleridir) 494 Mekteb-i Hususiye, 36 rüştiye, 6 İdadi olmak üzere 1086 mektep vardır, Edirne'de 432 Mekatib-i Hususiye, 226 İptidaiye, 31 rüşdiye, 6 İdadi, toplam 695 mektep, Erzurum'da 25 Mekatib-i Hususiye, 93 iptidaiye, 23 Rüşdiye, 2 İdadi, toplam 143 mektep, İşkodra'da 23 Mekatib-i Hususiye, 144 iptidaiye, 7 Rüşdiye, 6 İdadi, toplam 176 mektep, Adana'da 74 Mekatib-i Hususiye, 43 iptidaiye, 19 Rüştiye, 2 İdadi, toplam 137 mektep, Ankara'da 125 Mekatib-i Hususiye, 296 İptidaiye, 26 Rüştiye, 5 İdadi, toplam 452 mektep, Aydın'da 434 Mekatib-i Hususiye,1284 iptidaiye, 26 Rüştiye, 5 İdadi, topla 1774 mektep, Halep'te 143 mekatib-i hususiye, 116 iptidaiye, 26 rüşdiye, 2 İdadi,

[349]*Mahmut Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü,* haz: Murat Bardakçı, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2014, s.298.

toplam 387 mektep, Halep'te 143 mekatib-i hususiye, 116 iptidaiye, 26 rüştiye, 2 idadi, toplam 387 mektep, Halep'te 143 mekatib-i hususiye, 116 iptidaiye, 26 rüşdiye, 2 idadi, toplam 387 mektep, Selanik'te 920, Suriye'de 297, Sivas'ta 549, Trablusgarp'ta 57, Kastamonu'da1038, Kosova'da 888, Konya'da 356, Mamüretülaziz'de 287, Manastır'da 1377, Musul'da 99, Van'da 92, Yanya'da 967, Yemen'de 144 mektep vardır. Tüm Gayr-i Müslim mektep adedi ise; 6816'dır. [350]

Bir mebusun mecliste "Şimdiye kadar müfettişlerden kaç rapor aldınız?" sorusuna cevap veren Emrullah Efendi'nin açıklamalarından da müfettişlerin görevlendirildiği bölgeler ve rapor sayılarını görebiliriz. Buna göre; Dedeağaç'tan, Kırkkilise ve Gümülcine'den;9, Erzurum'dan:5, İşkodra'dan:3, Adana'dan; 12, Ankara'dan 5, Aydın'dan 9, Suriye'den 4, Selanik'ten 9, Sivas'tan 8, Bağdat'tan 1, Beyrut'tan 3, Cezairibahrisefid 26, Halep; 2, Manastır, 3, Trablus, 8, Yanya'dan 4 rapor olmak üzere sair illerle beraber toplam yüzü aşkın rapor gelmiştir.

Emrullah Efendi'ye verdiği izahatların ardından Ebuzziya Tevfik gibi mebuslar "Bugün azametine hayran olduğumuz Amerika'yı Maarif Müfettişleri vücuda getirmiştir" sözleriyle destek verirken, Hacı Ziya, Ahmet Hamdi, İsmail Mahir gibi mebuslar da teftiş olunacak bölgelerde mekatib-i idadiye bulunmadığını ileri sürerek, "Müfettişlerin olmayan bir şeyi teftiş edemeyeceğini, yolsuz, binasız, kalacak yeri olmayan yerlere harcanacak teftiş tahsisatının lağvedilerek, parasının mekatib-i idadiyeye devredilmesi gerektiğini" savunmaktaydılar.[351] Kastamonu Mebusu Ahmet Mahir Efendi ise Mekatib-i İptidaiye Müfettişlerinin lüzumlu, fakat Maarif Müfettişlerinin lüzumsuz olduğunu düşünmektedir. Maarif Müdürlerinin vazifesinin, nezarete karşı muhatap olmak, valinin daima tesir ve nüfuzu altında bulunmak ve hangi mektebe gideceğini bilememekten ibaret olduğunu iddia ederek hatta Kastamonu Maarif Müdürlerinden birisini tanıdığını, Tahrirat-ı Resmiye muallimliğine tayin olduğu halde bu kişinin imla bilmediğini belirtmiştir.

Emrullah Efendi için, teftiş sisteminin önemli bir gayesi de devletin okulları gözetim altında tutmasını sağlayacak verileri sağlaması idi. Kendisi hakkında verilen soru önergesinde, okul olmayan yerlere gereksiz yere müfettiş gönderilmesi tenkit

350 *MMZC*, 9 Ocak 1911 (27 Kanunuevvel 1326), C.2, İnikad: 23, s. 94.
351 *MMZC*, 8 Haziran 1910 (26 Mayıs 1326), C.1, İnikad; 108, s. 110, 112.

edilmiş, müfettişlere verilen paranın israf olduğu ileri sürülmüşse de nezaret müfettişlerini cansiperane savunarak; geçen sene aynı meselenin bütçe münasebetiyle kabul edilmediğini, o vakit kendisinin ısrar ederek, müfettişsiz maarif nezaretini idare edemem dediğini hatırlatarak; sözlerini şöyle sürdürmüştür:

"Bu müfettişlerin vazifesi nedir? Sebeb-i tayini nedir? Esasen biliyorsunuz ki Kanun-u Esasi mucibince bilcümle mektepler, devletin tahtı nezaretindedir. Kanuni Esasi terbiyesi Osmaniyenin bir siyaset üzere olmasını amirdir. Bu da Kanun-u Esasinin tekeffülü tahtındadır. Pekala, hükümetin bilumum mektepler üzerinde eli olmazsa, cemaat mekteplerini de teftiş etmezse, tedrisat, hükümetin gözü önünde nasıl olur? Bu mümkün müdür? Hükümet, madem ki maarifte alakadardır ve hatta mürebii millettir dedim. Devlet siyaseti de bunu icap eder, bizim memleketimizde ne cereyan ediyor bilmezsek, ihtiyacatımızı anlamazsak, nasıl idare ederiz?" [352]

Sözlerinin devamında, "Bu meselede memlekete hizmet etmek istediğini söyleyerek bu müfettişler tayin edilmezse Memlekette Maarifi idare edemeyeceğini, gerekirse kendisini görevden affetmelerini" rica etmiştir. Uzun tartışmaların nihayetinde Meclis Başkanı Ahmet Rıza, konuyu, "Bazı mebuslar müfettişliğin lağvını teklif ediyor, bazıları sadece mekatib-i iptidaiye müfettişleri kalsın diyor, Maarif Nazırı, müfettişliğin lağvını muvafık bulmayarak aksi takdirde istifa edeceğini beyan ediyor" sözleriyle hülasa ederek noktalamıştır. [353]

Emrullah Efendi'nin kendisi de, bizzat Kosova'da yeni yapılan okulları teftiş etmeyi planlamış fakat bu seyahati gerçekleşememiştir. Gazeteden öğrendiğimiz bir habere göre, Ramazan ortasında gidilmesi düşünülen bölgede karışıklıkların çıkması bu seyahate engel olmuştur.[354] Aynı gazetenin başka bir haberinde, bir muharrir Emrullah Efendi'ye bu gezi hakkında bazı sualler yöneltmiştir. Emrullah Efendi, bu mülakatta Kosova'daki isyanı maarifsizliğe bağlayarak; bölgede on beş gün kalma niyetinde olduğunu, okulların işleyişini ve

[352] *MMZC,* 9 Ocak 1910 (27 Kanunuevvel 1326), C.2, İnikad:23, s.117.
[353] *MMZC,* 8 Haziran 1910 (26 Mayıs 1326), C.6, İnikad: 108, s.114.
[354] *İkdam,* 20 Ağustos 1910, no:159, s.3.

durumlarını öğrenmek amaçla gideceğini meclisten bu yolculuk için bütçe çıkmasını beklediğini ifade etmiştir. [355]

2.11. RASATHANE KURMA ÇABALARI

Osmanlılarda, bir rasathane kurma çabası için farklı zamanlarda çeşitli teşebbüste bulunulmuştur. İlk Rasathaneyi, III. Murat Döneminde, 1578'de Müneccimbaşı Takiyeddin Efendi kurmuştur. Tophane Bayırı üzerinde, yapımı üç yıl süren her türlü araçla donatılan bu rasathane, iki yıl sonra Ocak 1580'de, Şeyhülislamın "Uğursuz" olduğunu söylemesiyle, Padişah buyruğuyla yıktırılmıştır. İkinci Rasathane, Sultan Abdülaziz'in emriyle 1868'de Beyoğlu Cadde-i Kebir'de kuruldu. Gözlemler, Pera Tepesinde yapılmaktaydı. Daha sonra Maçka'ya Topçu Okulunun karşısına taşınan bu merkezde, deprem ölçümleri, hava tahminleri yapıyor, namaz vakitleri, güneş ve ay tutulmaları hesaplanıyordu. 31 Martta bu Rasathane binası, gösteriler sırasında yakılmış, ölçüm yapan aletler de zarar görmüştür.[356]

Meşrutiyetten sonra, rasathanenin durumu tekrar ele alınarak yeni bir düzenleme yapılmak hedeflenmiştir. "Rasathanede ne yapıyoruz? Bizde rasathane yok, bütçede maaş duruyor" diyenlere, Emrullah Efendi, "Bir müessese lazımdır, rüzgar ne cihetle esiyordu? Bilmem diyoruz ve bunu bilmek lazım, mahkemelerden soruyorlar, bunun için rasathane yapıyoruz" diyerek, bütçe istemiş, Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın kendilerine İcadiye mevkiini gösterdiğini, o bölgenin bu iş için mükemmel olduğunu belirtmiştir. Ezeli muarızı Hüseyin Cahit Bey, Emrullah Efendi'nin bu açıklamalarına itiraz ederek, rasathane için öngörülen bu bütçeyle hiçbir şey olmayacağını, söz konusu rasathanenin kamilen kaldırılarak ileride mükemmel bir rasathanenin vücuda getirilmesini teklif etmiştir.[357]

Antalya Mebusu Hamdi Efendi, 11 Haziran 1910 (29 Mayıs 1326) Meclis bütçe oturumunda rasathanelerin bizdeki geçmişine ve önemine dair konuşma yaparak, Devr-i Sabıkta bir cev (hortum) rasathanesi olduğunu, az da olsa biraz tetkikat yapılabildiğini, muhaberatta bulunabilindiğini, fakat sonra bunun dikkat celbetmesi üzerine muhaberattan men edildiğinden bahsetmiştir.

---

[355] *İkdam*, 10 Mayıs 1910, no:58, s.2.
[356] Alpay Kabacalı, *Geçmişten Günümüze İstanbul*, İstanbul: Denizbank, 2003, s. 219.
[357] *MMZC*, 7 Haziran 1910 (25 Mayıs 1326), C.2, İnikad: 107, s. 82.

Bunun üzerine, Emrullah Efendi, bir rasathane tesisi kurma çalışması içinde olduklarını, hazır bir bina bulacaklarını, fakat bunun çok masraflı olmasından dolayı Avrupa'dan yollanan bilgilerle hareket ettiklerini, bununla beraber bilgi almanın her zaman mümkün olmadığını, bu yüzden İdadilerdeki hikmet muallimlerini rasatta bulunmak üzere vazifelendireceklerini, yurtdışından birtakım aletler getirteceklerini, bu şekilde havaya dair değişimleri öğrenmeyi umduklarını anlatmış, Bunun için de bütçeden beş yüz lira talep ettiğini beyan etmiştir. Mebusların çoğu bu teklifi olumlu karşılamış, Serfice Mebusu Yorgo Boşo ise; "Rasathanenin dürbünlerini bir kere de kürre-i arza çevirelim. Burnumuzun dibinde bulunan ahval-i hazıra-i memleketi görelim de ıslah edelim de sonra başka tarafa geçelim, Ecram-ı Semaviyye ile uğraşmayalım" diyerek olumsuz fikir beyan etmiştir.

Emrullah Efendi, meclisteki bu vaadini yerine getirerek, 21 Haziran 1910'da Rasathane-i Amire'yi ihya etmek üzere Fatin Gökmen'i müdür tayin etmiş, Böylelikle Kandilli Rasathanesi kurulmuştur. Fatin Hoca, incelemeler yaparak İcadiye tepesini rasathane yeri olarak belirlemiş, Emrullah Efendi'nin verdiği 500 altınla, Fransa'ya meteoroloji istasyonu için gerekli alet edevat siparişi vermiş, gelen bu aletlerle de, 1 Temmuz 1911'den başlayarak meteoroloji ölçümlerine ve kayda başlamıştır.[358] Rasathane müdürlüğü görevini 1943 yılında emekli olana dek sürdüren Fatin Gökmen, Bu dönemde altyapısını kurduğu Kandilli Rasathanesinin esas atılımı, Cumhuriyet Döneminde gerçekleştirecektir.[359]

Emrullah Efendi'nin ilk nazırlığında, rasathane kurma çabalarının yanında bir de saat uygulamasına dair bir rolü olmuştur. Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Meclis-i Ayanda zevali saat hakkında bir takrir vererek; halkın vasati ve gurubi olmak üzere iki türlü saat kullandığını, camilerin yanındaki muvakkithanelerin gurubi saati gösterdiğini insanların bu saate göre saatlerini ayarladıklarını, fakat gün geçtikçe vasati saat kullananların arttığını, onlar için de bir miyar olması gerektiğini bu sebeple muvakkithanelerin yanına bir de vasati saat miyarı yapılması teklifinde bulunmuştur. Söz alan Emrullah Efendi, bu uygulamanın sadece İstanbul'a münhasır kılınmayıp, İzmir, Selanik gibi şimendifer güzergahı olan ve vasati saatin çok

---

[358]"Süheyl Ünver, "İstanbul Rasathanesi", *Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Rasathaneleri,* İstanbul: Kandilli Rasathanesi Yayını, 1973, s.2.

[359] Emre Dölen, *İstanbul Darülfünunu'nda Alman Müderrisler (*1915-1918), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 220.

kullanıldığı şehirlerde de yapılması gerektiğini belirtmiştir. Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya, meselenin Maarif Nezaretiyle rasathane münasebetiyle ilgisi olduğunu açıklayarak, halkın alışması için lazım gelen yerlere, köprü başlarına, umumi mahallelere saat konulmasını, kuvve-i icraiyyeye ait olduğundan bu işi ona terk ederlerse de Maarif Nezaretinin kendisine ait olan ciheti icra edeceğini anlatmıştır.[360]

2.12. DARÜLFÜNUN İLE İLGİLİ FAALİYETLERİ

Osmanlı'da bir Üniversite tesis etme fikri, Tanzimat'la beraber artan batılılaşma hamleleri neticesinde ortaya çıkmış, medreselerden farklı bir kurum açma çabaları 1845'te başlamıştır.[361] Tesis edilen bu kuruma "Darülfünun" adının verilmesi "Fen" kelimesinin çoğulu olan "Fünun" dan gelmekteydi. O zamana dek "Ulum" ve Fünun kelimeleri bir arada kullanılırken, "Ulum" kelimesini bu terkipten çıkarmak, bu kurumun, medreselerden farklı olarak, Batı tarzı görmeye ve ispata dayalı bilim dallarına dayalı olacağının göstergesiydi.[362]

Padişah II. Abdülhamid'e dek Darülfünun, bir açılıp bir kapanan müessese olup, 1900 yılına dek süreklilik gösteren öğretim kurumu haline gelememiştir. 1900'de II. Abdülhamid'in 25. Tahta çıkış yıldönümünün şerefine kurulan "Darülfünunu Şahane" üniversite kurma çabalarının dördüncüsüydü.[363]

Bu kuruluşta Sadrazam Küçük Sait Paşa'nın büyük etkisi vardır. Zira Küçük Sait Paşa, padişaha bir ariza sunarak, Avrupa ve Amerika'daki üniversiteler benzeri bir yüksek eğitim kurumu ile, Avrupa'da gelişip, kendine taraftar bulan Jöntürk hareketinin bu sayede engellenebileceğini ifade etmiştir. Bu dönemde yurt dışındaki yönetim aleyhinde temayüz eden kişilerin arttığından, Avrupa'ya siyasetle uğraşmamaları için öğrenci gönderilmesine son verilmiştir. Hatıratında "Bir milletin mesudu'l - hal olması hürriyet adalet ve maarifle hasıl olur"[364] diyen Sait Paşa, II. Abdülhamid'e ülkede bir darülfünun tesis edilirse dışarıya öğrenci gitmesine gerek kalmayacağını ifade ederek, üniversite kurulması gerektiğini belirtmiştir.[365]

---

360 *MAZC,* 29 Mart 1910 (16 Mart 1326), C.1, İnikad: 46, s. 443-444.
361 Arslan, *Darülfünundan Üniversiteye,* s.23.
362 Ekmeleddin İhsanoğlu "Darülfünun", *DİA*, s.521.
363 Ergün, *Eğitim Hareketleri*, s. 259.
364 *Sait Paşa'nın Hatıratı*, Dersaadet: Sabah Matbaası, 1328, s.218.
365 Ayni, *Darülfünun Tarihi*, s.32.

Böylece 1900 senesinde, aralarında hukuk fakültesinin de olduğu fakültelere sahip *Darülfünun-ı Şahane* kurulmuştur. Bu defa önceki Darülfünun teşebbüslerden farklı olarak "Münevver memur" yetiştirmek gayesi," yerini "Meslek adamı" yetiştirmek amacına bırakmıştır.[366]

Mutlakıyet döneminde, birçok eksiklikler giderilmiş olsa da sınırlı sayıda öğrenci kabulü, derslerin teorik safhada kalması, yoğun sansür ve denetimler yüzünden, Darülfünun istenilen düzeye erişememiştir. Bilhassa Maarif Nezaretine bağlı çalışan Encümen-i Teftiş ve Muayene Kurulunun, Tıbbiye, Mülkiye ve Hukuk kitaplarının bile muhtevasını kontrol etmeleri denetimin ne derecelere vardığının göstergesidir.[367] Kimi derslerin nazari işlenişi, olması gereken alet ve edevattan mahrumiyeti, örneğin, "Tabiiyat kısmındaki mahdut maden koleksiyonları hariç, en küçük labaratuarın bile olmayışı, o sıralarda renkli basılan nebatat, hayvanat teşrih ve emsali kitapların hatta hayvanat ve nebatat bahçesinin bile bulunmayışından ötürü" derslerden yeterince istifade edilmesi imkansızdır.[368]

Hatıratında, "O zamanın Darülfünunu; aletleri, laboratuvarları olan bir ilim yurdu değildir" diyen İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, buranın, her şeyden özellikle yoksun bırakılmış gibi olduğunu, yabancılar ziyarete geldiğinde idare memurunun "Ne göreceksiniz, burada gösterecek bir şey yoktur" dediğini hatırladığını kaydeder.[369] *Darülfünun Tarihi*'ni kaleme alan Mehmet Ali Ayni de, bu açılışın Abdülhamid'in bir nümayişinden ibaret olduğunu ileri sürerek, "Bu dördüncü Darülfünun girişiminde Edebiyat Fakültesinde Manastırlı İsmail Hakkı Efendi, Abdurrahman Şeref Efendi, Âta Bey, Emrullah Efendi, Mösyö Mordtman gibi mümtaz şahsiyetlerin olduğunu ne var ki Abdülhamid'in siyaset-i müstebidânesi, bu müderrislerin ağızlarını kitlemiş olduğundan Darülfününun isminden başka hiç bir şeyi olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz"[370] demiştir.

Meşrutiyetin ilanını müteakip, Darülfünunu Şahanenin adı Darülfünunu-ı Osmanî olarak değiştirilmiş, 21Ağustos 1909'da ikamet ettiği Mülkiye binasından,

---

366 Kenan Olgun, "İkinci Meşrutiyet Osmanlı Basınında Bir Eğitim Kurumu Olarak Darülfünun 1908-1912", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 2013, s.187.
367 Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım,* s. 47.
368 Ergin, *Maarif Tarihi*, s.1223-1224.
369 Baltacıoğlu, *Hayatım,* s. 68.
370 Ayni, *Darülfünun Tarihi*, s. 35.

Zeynep Kamil Hanım'ın, Veznecilerdeki konağına taşınmış, öğrenci, sayısındaki sınırlandırma da ortadan kaldırılmıştır. Böylelikle Darülfünuna çok sayıda öğrenci başvurmuştur. [371] Bu yoğunluğu Mehmet Ali Ayni, şu satırla anlatır: "Bu inkılabın Darülfünunun bütün şubeleri, bilhassa Hukuk Fakültesi için hayırlı ve feyizli olmasına, fakültelere yazılmak için vuku bulan her müracaatın herhangi bir şart aranmadan kabul olunması ve medreselerin vazifelerini yapmaması engel olmuş, Hatta o tuğyan-ı efkar ve hissiyat arasında mekteplerde meydana gelen bazı vakaları yatıştırmak üzere askeri kuvvete başvurulmuştur".[372]

Bilhassa 31 Mart Vakasından sonra, Darülfünuna gösterilen ihtimam daha da artmış, Darülfünun giderleri için Maarif Nezaretince, meclisten tahsisat talebinde bulunulmuştur.[373]Bu dönemdeki reformlara dair İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, İttihatçıların asri bir Darülfünun istediğini, milletin onsuz olamayacağına inandığını Emrullah Efendi ve Gökalp başta olmak üzere Merkez-i Umuminin bu düşüncede olduğu fikrindedir.[374]

Meşrutiyet Döneminde iyileşmeler gösteren Darülfünun için en kökten değişiklikse, Emrullah Efendi'nin nazırlığında gerçekleşmiştir. Kendisinin Maarif Nezaretinde bulunduğu zaman sathında, eğitimin her safhasında yenilik yapılmış olsa da, Emrullah Efendi için, bünyesinde eğitimci olarak görev ifa ettiği Darülfünun büyük önem arz edip, en çok üzerinde durulan eğitim kurumuydu. Memleketteki nitelikli insan açığının giderilmesi için "Darülfünunun mükemmel olması gerektiğini" çünkü ancak "Darülfünunları mükemmel olan memleketlerin tali ve iptidai mektepleri de o nispetle mükemmel olur."[375] Şeklinde düşündüğünden, nazırlığa geldiği andan itibaren Darülfünunun iyileştirilmesine büyük önem vermiştir. Gazeteye verdiği mülakatta, Darülfünunda sadece sözlü anlatımla ders anlatılmasının yetersiz olduğunu, Darülfünun bünyesinde, hikmethane, kimya labaratuar, rasathane, ve botanik bahçe, amfiteatrlar ihtiva eden bir Darülfünun

[371] Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi 1,* s.295.
[372] Ayni, *Darülfünun Tarihi*, s.35.
[373] *Sabah*, 2 0cak 1910, no: 7284, s.3.
[374] Baltacıoğlu, *Hayatım*, s.126.
[375] Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi*, s.66 .

tasarladığını anlatmıştır. Ayrıca yazıdan, Darülfünun için bir inşaat planı çizildiğini fakat Emrullah Efendi'nin bu planı beğenmediğini anlarız.[376]

Daha sonraki açıklamalarında, Fünun şubesinde bir çok ıslahat yaptığını, Yıldız Sarayındaki hayvan ve bitki koleksiyonlarını bir araya toplayarak bir düzene soktuklarını, Tıp Fakültesi laboratuvarları tesis ettiklerini belirtmiştir.[377] "Biz hala zannediyoruz ki, efendiler, Mekâtib-i Aliyye memur mektebidir. Hayır, bu fikri evvelâ tashih edelim. Mekâtib-i Aliyye, Darülfünun memur mektebi değildir, ilim mektebidir "[378] serzenişinde bulunan Emrullah Efendi, bu sebeple Darülfününun üstün niteliklere haiz olması gerektiğini düşünmektedir.

Nazırlığa gelişinden kısa bir süre sonra, 24 Ocak 1910 (11 Kânunusani 1325)'te Meclis olarak kullanılan Çırağan Sarayı yanmıştır. Sarayın, yangın sebebiyle kullanılamaz hale gelmesiyle, yer arayışına girilmiş, bazı mebuslar, merkezi bir yerde olması hasebiyle Zeynep Kamil Hanım'ın Konağında bulunan Darülfünun binasının Meclis-i Mebusana tahsisini teklif etmişler, Emrullah Efendi bu meyanda ileri sürülen fikirlere karşı çıkmış, Darülfünun olan binanın el değiştirmesine muvafakat etmediğini, başka bir yer bulunabileceğini şu sözlerle ifade etmiştir. "Darülfünun olan binanın Meclis-i Mebusana ittihazına hakikaten muvafakat etmedim; çünkü bugün bu binada Mekteb-i Hukuk, Mekteb-i Mülkiye, Darülfünun Şuabat sairesi var, burası da milletin içtimagâhıdır."[379] Daha sonra, 1910 yılı başlarında yeni bir Darülfünun binası yaptırmak için Maarif Nezareti meclise bir layiha göndererek tahsisat talebinde bulunmuştur. [380] Gene aynı celsede Emrullah Efendi'nin "Darülfününda harik tehlikesinin önünü almak için bir itfaiye heyeti getirdik, keşfettirdik. Bunların içinde üç binden ziyade talebe vardı. Bunun için heyeti itfaiye bize 36.400 kuruşluk keşif yaptı. Bu lüzumlu bir şeydir efendim." Açıklamalarından Darülfününda olası bir yangına karşı da önlem aldığını öğrenmekteyiz. [381]

---

[376] "Emrah Efendi'nin Beyanatı", *İkdam*, 27 Ocak 1910, no:5517, s. 2.
[377] *MMZC*, 9 Ocak 1910 (27 Kanunuevvel 1326), C.2, İnikad: 23, s.97.
[378] *MMZC*, 15 Kasım 1911 (2 Teşrinisani1327), C.2, İnikad:16, s. 449.
[379] *MMZC*, 24 Ocak 1910 (11 Kânunusani 1325) C.1, İnikad 29,s.608.
[380] "Maarifin Tahsisat Manzumesi", *Sabah*, 2 Ocak 1910, no: 7284, s.3.
[381] *MMZC*, 9 Haziran 1910 (27 Mayıs 1326), C.1, İnikad: 109, s.135.

Emrullah Efendi, 1910 Şubat ayında Darülfünuna Elsine şubesini açmıştır.[382] Gazetede, Fransızcanın zaten okutulduğunu fakat "Ecnebi lisanına olan ihtiyacattan dolayı" ilave olarak İngilizce, Almanca, İtalyanca, Rusça dillerinin de konulduğunu, bütçeye bunun için tahsisat konulduğu yazmaktadır. Onun bu konudaki görüşlerini bize göstermesi açısından, meclisteki konuşması önem arz eder. Burada, Darülfünun Edebiyat şubesine bir lisan muallimi şubesi ilave ettiğini, buraya dil bilen muallim tayin ederek, diğer muallim adaylarına, Darülfünun ve Darülmuallimin öğrencilerine nasıl dil eğitimi vereceklerine dair metot öğretimini amaçladığını, Fransızca lisanının her mektepte olduğunu, fakat Rusya'nın komşumuz olması hasebiyle Rusçanın önemli olduğunu, ayrıca İngilizce ve Almanca dil sınıflarını açtıklarını açıklayarak, dil öğrenmenin, o dili konuşabilip, yazabilmek olduğunu söyleyen Emrullah Efendi, bu zamana dek dile dair tedrisattan yeteri kadar verim alınamadığını, diğer dilleri, en ziyade lazım olan Arapçayı da öğretemediklerini, bu sebeple, kendilerinin farklı bir yöntemle dil öğretimi seçtiklerini ifade eder. [383]

Kendisi hakkında verilen istizah takririni cevaplarken de onun yabancı dil öğretimine dair yaptıklarını öğreniriz. "Mekatib-i Aliye için bir lisan şubesini açtığını, bu derslere katip ve öğrenci bin civarında kişinin takip ettiğini açıklayıp, "Çünkü benim fikrimce bizim terakkiyatı-ı fenniye ve sınaiye ve ticariyemiz, Avrupa lisanlarına vukuf ile olacaktır" demiştir. Bursa mebusu Mehmet Tahir Bey'in, Arapça öğretilirken, konuşma esasları nazara alınacak mı sorusuna, Emrullah Efendi; "Alınacak efendim, muallimlerini öyle seçtik" cevabını vermiştir.[384]

Basında çıkan haberlerden, dil şubelerinin büyük rağbet gördüğü anlaşılmaktadır. Sadece Darülfünun öğrencileri değil, çok sayıda katip ve devlet memuru da bu derslere iştirak etmiştir. Ders saatleri, sabahları 08.00-09.00 arası memur ve katipler için, öğrenciler içinse 14.45-15.45 arası olmak üzere belirlenmişti. Dersler akşamları da tekrar ediliyordu.[385]

---

382 *Sabah*, 23 Şubat 1910, no:7336, s.3.
383 *MMZC*, 7 Haziran 1910 (25 Mayıs 1326), C.1, İnikad: 107, s. 67.
384 *MMZC*, 9 Ocak 1910 (27 Kanunuevvel 1326), C.2, İnikad: 23, s.111.
385 *İkdam,* 6 Kasım 1910, no: 234, s.5.

4 Mart 1910'da, Darülfününda bir kütüphane tesis eden Emrullah Efendi, açılışta, kütüphane ve laboratuvarların fevaidinden bahseden bir konuşma yapmıştır. Gazetelerdeki haberlerden, kütüphaneye bağışlanan kitapların isimlerinden de haberdar oluruz. Buna göre on iki ciltlik Buhari şerhi, otuz ciltlik tefsir, bazı elyazmaları kütüphane defterine kayıt düşülerek bağışlanmıştır. Bağışçılar arasında, Kostaki Paşa, merhum Feridun Bey, Sisam Bey'in aileleri vardır. Kütüphanedeki toplam kitap "Elyevm 1900 cilttir" denmiştir. [386]

Emrullah Efendi, Zeynep Hanım Konağının yanında kapalı bir konferans salonu yaptırarak, toplantılar için bir yer teminine de gitmiş, ayrıca üniversiteye amfiteatrlar inşa ettirmiş, projeksiyonlar, alet edevat satın almış, [387] fiziki şartları modernleştirmeye çalışmıştır. Darülfünunun akademik yapısı hakkında bir düzenlemeye de giderek, daha önceki 'Heyet-i muallimin yerine, her fakültede birer "Meclis-i Muallimin" oluşturmuştur. Bu konuya dair yazılmış talimata göre, muallimler meclisi her şubede, o şubenin muallimlerinden oluşacaktı. Görevleriyse, ders programlarını hazırlayıp, düzenlemek, yeni dersler ihdas etmek, hoca seçmek, derslerin boş geçmemesi için vekil hoca tayin etmek, imtihan heyetlerini seçmek, kütüphaneye alınacak kitaplar ile laboratuvara gerekli alet edevatı belirlemek, hoca ve talebe arasındaki anlaşmazlıkları çözmek, disiplin suçlarında karar vermek, öğrencilerin diplomalarını onaylamak, ve ilmi ve fenni terminolojinin tevhidine çalışmaktı.[388] Bu talimatla 21 Aralık 1911 (8 Kanunuevvel 1327) de Ulum-u Şer' iye ve Ulum-u Edebiyye müderrisleri toplanarak, Hamdullah Suphi Beyi katipliğe, Mehmet Akif Beyi ikinci sınıf edebiyat muallimliğine, Faik Reşat Beyi, üçüncü sınıf edebiyat muallimliğine seçmişlerdir. [389]

Mayıs ayında meclis oturumunda, "Hakikat, bizim Mekatibi Aliye ve Darülfünunumuz ıslaha muhtaç haldedir" diyen Emrullah Efendi, sene ortasında olduklarından bir şey yapamayacaklarını, senenin sonunu beklemeleri gerektiğini ifade ederek; en mühim noktanın, Darülfününa daha ziyade bir muhtariyet vermek olduğunu söyler. Diğer ülkelerde bu müesseselerin hususi bütçeleri olduğunu da

---

[386] *İkdam,* 4 Mart 1910, no: 5553, s.3; *Tasvir-i Efkar*; 4 Mart 1910, no:273, s.2.; *Sabah,* 4 Mart 1910, no: 7345, s.3

[387] *MMZC,* 9 Ocak 1910 (27 Kanunuevvel 1326), C.2: İnikad: 23, s. 97.

[388] İhsanoğlu*, Darülfünun,* C.1, s. 234.

[389] Ayni, *Darülfünun Tarihi*, s.37.

söyleyerek, bu fikrini encümene açtığını seneye meclise bu teklifi sunacağını beyan etmiştir. Tüm eksikliklerine rağmen Darülfünunun eskisinden daha iyi bir hale geldiği görüşündedir. [390]

Mecliste üzerinde tartışılan bir diğer husus yüksek öğrenim öğrencilerinin gündüzlü mü yatılı mı olması gerektiğine dairdir. Mekteb-i Aliye'nin leyli olması konusunda Emrullah Efendi, tıpkı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, bu tarz okulların gündüzlü olması gerektiğini savunmuş," Yatılı yüksek okul olmaz demiştir." Meclisteki bütçe görüşmelerinde mecliste bu konu gündeme geldiğinde, bazı mebuslar Emrullah Efendi'nin bu fikrine itirazda bulunmuştur.

Aynı siyasi cemiyetten olmalarına karşın Talat Bey bu fikre karşı çıkarak, Emrullah Efendi'nin hiç bir yerde mekteplerin leyli olamayacağını söylese de Avrupa'nın bizimle denk olamayacağını, oradaki sosyal hayatın bizdekine tatbik edilemeyeceğin, Terbiye-i Osmaniyenin farklı olduğunu Anadolu'dan gelen gençlerin İstanbulda otelde kalması gerektiğinden, sefahate ve kötü alışkanlıklara kapılabileceğinden, devletin verdiği 25 lira ile geçinemeyeceğinden bahsederek Mekatib-i Aliye'nin leyli olmazsa bir çok mahzurlar doğuracağını ileri sürmüş, nezaretin, tahsil-i aliyi İstanbul ahalisine tahsis ettiğini, taşra ahalisini mahrum ettiğini ileri sürerek, bu hususta bir takriri olduğunu, "Mekteb-i Mülkiye'nin leyliye tahviliyle, tahsili âlinin yalnız ağniyaya ve İstanbul ahalisine tahsis edilmemesini temenni ettiğini" açıklamıştır. [391]

Talat Beyin bu itirazına karşı, Emrullah Efendi, aynı oturumda, şöyle bir teklifte bulunmuştur: "Umum talebeyi salim bir surette yetiştirmek için bir darültullab yapacak olursak, bu mahzurların önü alınır. Yalnız bir mektebi düşünmeyelim, eğer kabul ederseniz, bunun için bu sene bütçeye 5000 lira koyalım, bir de mektebi mülkiyede yeni usul üzere şubeler tesis için iktiza eden 500 lirayı kabul ediyorsanız, bu sene başlayalım".[392] Nitekim, bu karar ve açıklamadan sonra Maarif Nazırlığı, Şehremanetinin de yardımını alarak arsa ve para bularak yatılı

[390] *MMZC,* 8 Haziran 1910 (26 Mayıs 1326), C.6, İnikad: 108, s.116.
[391] *M.M.Z.C,* 9 Haziran 1910 (27 Mayıs 1326), C.1, İnikad: 109, s. 141.
[392] *MMZC,* 8 Haziran 1910 (26 Mayıs 1326), C.6, İnikad: 108, s.117.

öğrenci binası yaptırmaya girişmiştir. Fakat bu çabalar sonuçsuz kalıp, nihayete erememiştir.[393]

Emrullah Efendi'ye, Mülkiye Mektebinde uygulamaya koyduğu bazı yenilikler sebebiyle de muhalefette bulunulmuştur. Bazı mebuslar Mekteb-i Hukuk ile Mekteb-i Mülkiyenin birleştirilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Emrullah Efendi, devam mecburiyeti, imtihan usullerine dair olan bu itirazları kabul etmeyerek, "Mekteb-i Mülkiye ile Darülfünunun diğer şubelerini kıyas etmemeli. Bizim ittihaz ettiğimiz usule göre devam edecekler. Mekteb-i Mülkiye, hükümete memur yetiştirmek için bir mektep olduğundan, bunun talebesi, devama mecburdur. Hatta senenin yarısında gelmezse imtihana kabul edilmez. Bu efendilerin Meşrutiyetteki bütün ahvali ahlakiyesi tahtı zapta geçecektir. Çünkü ileride memur arayacağımız zaman bu dosyalara müracaat edeceğiz. Hatta başka memleketlerde bu usul, idadilerden başlar. Bir adamın 20-30 sene sonra başına bir vaka gelirse, tahtı muhakemeye alınırsa, o vakit bunlara müracaat edilir; mektepte nasıl vakit geçirmiş? bu, pek mühim bir meseledir*".[394]* Cevabını vermişse de nazırlıktan ayrılışının akabinde, siyasi, mali ve mülki olarak üç bölüm halinde düzenleyip, Darülfünunun bir bölümü haline getirdiği Mekteb-i Mülkiye, Darülfünundan ayrılmış ve tekrar yatılı haline geri dönmüştür. [395]

Onun bu dönemde açılan İhtiyat Zabitleri Mektebinde de imzası olmuştur. Meşrutiyetin ilanıyla "müsavat" ilkesi gözetilerek Gayrimüslimlerin, İstanbulda yaşayanların ve yüksek tahsil yapmış gençlerin de askerlik yapmasına dair karar alınmıştır. Bu durum adı geçen zümrelerde hoşnutsuzluk yarattığından, hükümet, 28 Nisan 1910 (15 Nisan 1326) tarihinde bir kanun neşrederek, ihtiyat zabiti yetiştireceğini ilan etmiştir. 2 Ağustos 1910'da, Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa ve Emrullah Efendi, gençleri bu okula özendirmek amacıyla Darülfünuna giderek bir konuşma yapmış gençleri askeriyeye girmesi için teşvik etmiş, bu konuşmadan etkilenen 200 genç, İhtiyat Zabitleri Mektebine kaydolmuştur.[396] İlk etapta Mekteb-i Harbiye'nin süvari kısmında başlayan tedrisat, Beylerbeyi'nde eski bir hastane

---

[393] *Yeni Tasvir-i Efkar*, 5 Nisan 1910, tarihli gazeteden nakleden Ergün, *Eğitim Hareketleri,* s. 58.
[394] *MMZC,* 9 Haziran 1910 (27 Mayıs 1326), C.1, İnikad: 109, s. 143.
[395] Dölen, *Darülfünun Tarihi*, s.324.
[396] "Darülfünun Mezunlarının Zabitliği", *Sabah,* 3 Ağustos 1910, no:7496, s.2.

binasının tamir ve tadilatının yapılmasının ardından, 12 Temmuz 1326'da bu binaya taşınmıştır. [397]

2.12.1 Hukuk Mektebindeki Düzenlemeler

Meşrutiyetin getirdiği özgürlük havasıyla, bu dönemde öğrenci hareketleri, ve dernekleri çoğalmıştır. Hükümetin kimi icraatlarından rahatsız olan öğrencilerin protestolarının arttığına şahit oluruz.[398] Sözgelimi Hukuk Fakültesi öğrencileri Maarif Nezaretinin içişlerine katılmasından rahatsızlık duyarak, özerk olmak istediklerini ilan etmiş, buna dair taleplerde bulunmuşlardır.

Bu konuyu gündeme getiren Kastamonu mebusu İsmail Mahir Bey, "Geçen yıl Cemiyet-i Hususiye adıyla bir cemiyet kurulduğunu, bu cemiyetin bir program neşrederek, bundan böyle Maarif Nezareti karışmasın diyerek Mekteb-i Hukukta bir muhtariyet idaresi ilan ettiğini söyleyerek, O devam ediyor mu? Etmiyor mu?" Diyerek sormuş, Emrullah Efendi bu soruya "Öyle bir şeyden malumatım yoktur, Mekteb-i Hukuk, Maarifin mektebidir, cemiyetler mucibince hükümetin vezaifine müdahale edecek cemiyetler yoktur, zaten devlet nizamına muhalif olarak hiç bir şey olamaz, olsa olsa temenni olur", karşılığını vermiştir. Hukuk Fakültesindeki şubelerin birleştirilmesini uygulamaya konmasına da; dünyanın hiç bir yerinde Mekatib-i Aliyede iki şube olmadığını, çünkü yüksek tahsile gelenlerin ilim yapmayı amaçladıklarından, kayda tabi olmayacaklarını, öğrencilerin sade sınıflarda değil, bir taraftan da kütüphanede çalışacaklarını bu yüzden geniş amfiteatr gerekeceği sözleriyle karşı çıkmıştır. [399]

Hukuk Fakültesine dair bir diğer gürültü koparan uygulama, doktora imtihanlarının kaldırılması olmuştur. Emrullah Efendi, hukuk öğrencilerinin dört sene okuduğu derslerden tekrar imtihan olmaması gerektiğini söyleyerek, imtihanların kaldırılmasına karar vermiş, bunun yerine tüm derslerin sınavlarını verenlere "Mülazemet Rüusu", dört senelik derslerin hepsini verenlere de "Müderrislik Rüusu" verilmesini getirmiştir.

[397] Ergin, *Maarif Tarihi*, C.4, s. 1163.
[398] *Tanin*, 20 Mart 1910 (7 Mart 1326) no:555, s.3.
[399] *MMZC*, 8 Haziran 1910 (26 Mayıs 1326), C.6, İnikad: 108, s.121.

Bu karar, mecliste pek çok mebusun tepkisiyle karşılaşmıştır. Alaycı bir dille, “Birtakım nazari, felsefi esaslar vazetmiş Emrullah Efendiyi mazur gördüğünü, fakat onu Hukuk Mektebinde okumadığından, hukuk tahsilinin ne olduğunu bilmemekle” itham eden Kırşehir Mebusu Mahmut Mahir Efendi, bu kişilerden birisidir.[400] İsmail Sıtkı Bey, “Bu sınavın kaldırılması yanlış olmuştur, hakim olacak talebeler, yalnız sınıf imtihanıyla terfi olunmakla iktifa olunabilir mi?” diye sormakta, bir başkası, Kayseri Mebusu Ali Galip Efendi ise, “Bu uygulamanın Mekteb-i hukuku kökünden mahvetmiş olduğu” fikrindedir. Emrullah Efendi’den sonra göreve gelen halefleri Abdurrahman Şeref Bey ile Babanzâde İsmail Hakkı da uygulamanın devam etmesini savunmuşlar bu durum nezaret ile öğrencileri ve mebusları karşıya karşıya getirmiştir. [401]

Sınavların tekrar konması öğrencileri adeta ayağa kaldırmış, basında pek çok yazı çıkmıştır.[402] Mesela birinde, “Devr-i Sabıkta Mekteb-i Hukuk mezunlarının tabi tutuldukları doktora imtihanın bir faidesi olmadığının tahkik olunması üzerine, iki seneden beri ilga olunduğu malumdur” denerek, Maarif Nezaretinin eski sisteme dönmesini haber alan hukuk talebelerinin protestolara başlayarak, meclise ve yetkili makamlara başvurdukları, nümayiş yaptıkları, Selanik Mekteb-i Hukuktan bazı efendilerin, vekillere bu bapta bir layiha hazırlayıp sundukları anlatılmıştır.[403]

Bu dönemde önemli bir itiraz konusu da azınlık cemaatlerine mensup mebusların, kendi yüksek öğrenim kurumlarını açma ve bu kurumlardan mezun olan öğrencilerin de askerlikten muafiyet isteklerine dair vuku bulmuştur. Ahz-ı Asker kanununda yüksek öğrenim görenlerin askerlik mevzusunun görüşülmesi esnasında Serfice Mebusu Yorgo Boşo, sadece devlet okullarında okuyanların bu hakka sahip olmasını “Bir adamı zorla Osmanlı yapmak” olarak nitelendirerek, “Bir adamın niyeti Osmanlı olmaksa, bu Mekteb-i Ali’de olmaz, bu ta validesinden alacağı terbiyeyle başlar” cümlelerini sarf etmiş, Emrullah Efendi bu sözlere karşı çıkarak “Tedrisatı Aliyye için kim Müessesat-ı Hukukiye açarsa bir Türk, bir Müslüman kim olursa olsun hepsinden bu şeraiti arıyoruz. Nasıl oluyor da bunda bir hissiyatı Osmaniyye meselesi meydana getiriliyor? Eğer biz cemaat-ı Gayrı Müslimeye

---

[400] *MMZC,* 9 Haziran 1910 (27 Mayıs 1326), C.6, İnikad: 109, s.132.
[401] Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi 1*, s.323.
[402] *Yeni İkdam*, 26 Mart 1911 (13 Mart 1327), no: 374, s.5.
[403] *Sabah*, 7 Nisan 1911, no:7738, s.2.

mensup olanlar mekâtib-i Aliyeyi tesis edemez, bunların tesis ettiği mekteplerde tahsil edenler tecil edilemez dese idik siz bizi ayırıyorsunuz diyebilirdi. Fakat biz bu hakkı bütün ahaliden nez ediyoruz." Cevabını vermiştir.[404]

2.13. TIBBİYE'DE YAPTIĞI ÇALIŞMALAR VE DİŞ FAKÜLTESİNİN KURULMASI

Osmanlı Devletinde, Tıp eğitimi, bilhassa II. Mahmut zamanında ilerlemiş ve gelişme göstermiştir. Mekteb-i Tıbbiyenin, Galata Sarayı'nda küşat merasiminde hazır bulunan Padişah bir de önemli bir nutuk irad etmiştir. Konuşmasında, Tıp okulunun kendi gözündeki yerinin müstesna olduğunu, derslerin şimdilik Fransızca anlatılsa da talebelerin say ve gayretiyle Türkçe tedrisata dönüleceğini ümit ettiğini belirtmiştir.

II. Abdülhamid'e gelene dek gelişen Tıbbiye, mutlakıyet döneminde, yönetim karşıtı siyasi düşüncelerin yeşerip büyüdüğü bir merkez haline gelmiştir. İttihat ve Terakki Hareketinin önde gelen kurucularından İbrahim Temo, "Dahili ve harici vatanda inkılap ve ilm-i irfan için çalışan tıbbiyelilere" ithafta bulunduğu hatıratında, okuldaki yıllarını anlatırken şöyle söyler: "üç sene zarfında fikirler hayli uyandı ve Hamidiye İdaresine karşı dehşetli bir fikri hareket ve zemin hazırlandı."[405]

Temo'nun da belirttiği gibi tıbbiyedeki bu hareket, büyüyerek büyük kitlelere temas etmiş, Padişah Abdülhamid'in buna dair aldığı hiç bir önlem işe yaramamıştır. Bir başka yazar Tıbbiyelilerin Abdülhamid karşıtlığını, "Tıbbiyeliler Osmanlı İmparatorluğu'nun son padişahlarının gerici ve müstebit idaresine karşı daima isyancı bir durum almışlardı. Bunun içindir ki, II. Abdülhamid Tıbbiyelileri sevmez, onlardan korkar, çekinir ve onlara karşı şiddetli baskı yapardı." cümleleriyle anlatmaktadır. [406]

Meşrutiyetin ilanından sonra Tıp Fakültesi Maarif Nezaretine bağlanmıştır. *Tanin* gazetesinde çıkan bir haberden, Tıp Fakültesinin Maarif Nezaretine bağlandığı tarihi öğrenmekteyiz, "Tıp Fakültesi" adlı haberde, Operatör Cemil Paşa (Topuzlu) Tıp Fakültesinden istifa etmiş ve fakültenin idaresi doğrudan doğruya Maarif

---

[404] *MMZC,* 11 Ocak 1911(29 Kanunuevvel 1326), C.2, İnikad:24, s.129.
[405] İbrahim Temo, *İttihat ve Terakki Anılarım*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2013, s.23.
[406] Tevfik Sağlam, *Nasıl Okudum*?, İstanbul: Nehir Yayınları, 3. Basım, 1991, s.75.

Nezaretine rabıta kılınmıştır" denmektedir.[407] Bir diğer önemli olay sivil ve askeri birleştirilerek, askeri tıp okulunun kaldırılmasıdır. Askeri öğrencilerin sivil tıp fakültesinde okuyacakları bu uygulama, 12 Eylül 1980'e değin sürmüştür. İki okulun birleştirilmesiyle tensikat gerekmiş, büyük sorunlara yol açan bu uygulamayı Maarif Nazırı Nail Bey çözememiş, arkasından gelen Emrullah Efendi 27 muallime yeni okulda çalışmak üzere görev vermiş, 120-130 muallim ise açıkta kalarak itirazlara ve sorunlara yol açmıştır.[408]

Bu dönemde fakültenin yeri de tartışmalara neden olmuştur. Tıp Fakültesi'nin Kadırgadaki ahşap konaktan Haydarpaşa'ya taşınma mevzusu gündeme gelmiş ve 1909-1910 ders yılında Haydarpaşa'da tedrisata başlanmıştır. Fakat Tıbbiyenin bu yeri uzun müddet anlaşmazlık konusu olmuş; kimi mebuslar bu durumun uygunsuz olduğunu ileri sürmüşlerdir. Örneğin Dr. Rıza Nur, "inkılabı müteakip Kadırga'da bulunan Tıbbiye-i Mülkiye ile Askeri Tıbbiyenin birleştirildiğini, böylelikle büyük bir masraftan kurtulunduğunu, fakat yeni hastanenin pek çok eksiği olduğunu, talebenin bölümler ayrı yerlerde olduğundan ulaşımda zorluk yaşadığını" belirtmiştir.[409] Aynı celsede söz alan Nazaret Dagavaryan ise "hekimlik hastanelerde öğrenilir. Biz hastaneleri dağlar başında yaptık. Merkezde olan tıp fakültelerimizi bırakıp gittik" yorumunda bulunur.

Basında da bu değişiklik tenkit edilmiş, Tıbbiyedeki uygulamaların pek çoğunu tenkit eden bir yazı kaleme almıştır. Haydarpaşa'daki okulun programlarının karmaşık olmasını, hocalara verilen yüksek maaşı, gereksiz harcamaları bahis konusu olmuş, son üç sınıfın derslerini hastanelerde görmesi gerektiğini fakat bu hastanelerin her birinin farklı bölgelerde olduğundan talebenin sıkıntı yaşadığı ileri sürülmüştür.[410]

Bu mevzuda bir diğer haber, "Tıp Fakültesi" başlığıyla *Tanin* gazetesinde çıkmıştır. Tıp Fakültesinin acil verilen bir kararla İstanbul'dan Haydarpaşa'ya nakledildiğini ifade eden yazıda, vesait ve gidip gelmekte kolaylık olmadığından,

---

[407] *Tanin,* 12 Mart 1911 (27 Şubat 1326), no: 906, s.2.
[408] M. Tahir Hatiboğlu, *Türkiye Üniversite Tarihi 1845- 1997,* Ankara: Selvi Yayınevi, 1998, s.50.
[409] *MMZC,* 9 Haziran 1910 (27 Mayıs 1326), C.6, İnikad: 109, s.147.
[410] *Muahede*, 20 Ekim 1910 (7 Teşrinievvel 1326) no:3, s.1

hastanedeki yatakların boş kaldığından, polikliniklere hasta gelmediğinden bahsedilmektedir.[411]

Emrullah Efendi Mecliste, Mekteb-i Tıbbiye ile ilgili bir rapor sunarak kendi zamanındaki icraatlar hakkında bilgi vermiştir: Tıbbiyede hem müşahede yapıldığını, hem de ders okunduğunu söyleyerek, tıp talebesinin tecrübesini hasta muayene ederek kazandığını, bu yüzden dershanesinin, laboratuvarının, her bölümün ayrı şefi olması gerektiğini, fakat bütçe yeterli olmadığından kendilerinin bu şartların hepsinin sağlayamadıklarını anlatmıştır. Daha sonra Paris'teki Tıp Fakültesindeki doktor sayısıyla bizdeki doktor, muavin, şef sayısını kıyaslayarak, halihazırdaki elemanların da donanımlı olmadığını söyler. Buna göre Paris Tıp Fakültesinde 60 tane muavin varken, kendilerinde hiç olmadığını, orada 39 muallime karşılık buradaki mevcut 27 muallimin maaşlarının az olduğunu, labaratuarsız, kliniksiz mektep olmayacağını ifade eder.[412]

Emrullah Efendi'nin sağlık eğitimiyle ilgili yaptığı çalışmalardan birisi de Diş Hekimliği'nin kurulmasıdır. Ünlü hekimlerimizden Cemil Topuzlu, hatıratında Emrullah Efendi'nin biraz da emrivaki ile Dişçilik Fakültesini kurduğunu anlatmaktadır. İlerde tenkit edilmemek için sorumluluğu Emrullah Efendinin almasını isteyen Cemil Topuzlu, Emrullah Efendi'den şu cevabı almıştır:

"Paşa, dişçilik sanatının memleketimizde ne kadar geri olduğunu, dişçiliğin halihazırda kimlerin -berberlerin- elinde bulunduğunu biliyorsun. Sen merak etme, bütün mesuliyet benimdir." Cemil Topuzlu, hakikaten de Emrullah Efendi'nin sözünü tutarak sorumluluğu üstlendiğini kaydeder.[413] Bu kararla, Dişçi Mektebi 29 Eylül 1909 (16 Eylül 1325) tarihinde resmen kurulmuş; Kadırga'da Mekteb-i Tıbbiyeden boşalan binada, Tıp Fakültesine bağlı olarak üç yıllık bir eğitim vermeye başlamıştır. [414]

---

[411] *Tanin*, 7 Nisan 1910 (25 Mart 1326), no:573, s.3.
[412] *MMZC*, 9 Haziran 1910 (27 Mayıs 1326),C.1, İnikad: 109, s.148.
[413] Dr. Cemil Topuzlu, *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, Haz: Hüsrev Hatemi- Aykut Kazancıgil, 6. Basım, İstanbul: İşaret Yayınları, 2017, s.120.
[414] Ergin, *Maarif Tarihi*, C: 4, s.1250.

2.14. KÜTÜPHANELER İLE İLGİLİ FAALİYETLER

Emrullah Efendi, nazır olduktan hemen sonra, kütüphanelerde bulunan nüshası az olan eserleri basmaya karar verip, bu iş için Meclis-i Maarif azası Hacı Zihni Efendi[415] reisliğinde bir heyet kurmuştur. Heyetin vazifesi, nadir kitapları ve kaynak eserleri seçip, çoğaltmaktır.[416] Bu girişimden basında sitayişle bahsedildiğini görmekteyiz. Haberde, istibdat devrinde kapalı tutulduğu için, kitapların harap olduğu, Maarif Nezaretince kütüphanelerin tamiratına başlandığını, bu sebeple kitapların tamirat esnasında zarar görmemeleri için başka kütüphanelere naklolduğunu belirtilerek hangi kütüphanenin nereye taşındığı bilgileri verilmiştir.[417]

Emrullah Efendi'nin Meclisteki konuşmalarından, kütüphaneler için beş müfettişin görevlendirildiğini, bu müfettişlerin ve ulemadan 2 bin kuruş maaşlı bir zatın yönetimi altındaki bir kaç efendinin, İstanbul'da bulunan kütüphaneleri teftiş ettiğini öğrenmekteyiz. Söz konusu heyet, o kütüphanelerde bulunan kitapların fihristini yazacak, onları teftiş edecek, müfettiş de nezaret icap eden umurda kullanacaktı.

Aynı celsede Emrullah Efendi, kütüphaneler için ek tahsisat talebinde bulunmuş, İstanbul'daki kütüphanelerdeki kitapları yazıp, tasnif etmek için bir kaç kişiyi buraya memur tayin ettiğini, bu memurların görevinin, tüm bu kütüphanelerdeki kitapların kaydını tutmak, kütüphanelerde yeniden defter oluşturmak olduğunu açıklamıştır. Onun bu celsedeki izahatına binaen, kütüphane memurlarının maaşına zam yapılması kabul edilmiştir. [418]

9 Haziran 1910 (27 Mayıs 1326) tarihli maarif bütçesi celsesinde, Karesi (Balıkesir) mebusu Ali Galip Bey'in "Bugün Ayvalık'ın bir mektebinde 4000 cilt kitap var. Acaba Darülfünunlarda bu kadar kitap var mı" şeklindeki sorusuna

---

[415] Mehmet Zihni Efendi (1846-1913) Son devir Osmanlı alimi, müderris. İstanbul'da doğdu. "Zihni" mahlası çok zeki olması hasebiyle hocası tarafından verildi. Ciddi bir öğrenim gördü, medresede müderrislik yaptı, Matbaa-i Amire Takvim-i Vekayi katiplik ve musahhihliği görevi verildi. Burada on yıl çalışarak, birçok dini ve edebi eserin hatasız biçimde basılmasını sağladı. Uzun yıllar Meclis-i Kebir –i Maarif üyeliğinde bulundu. Bu görevindeyken vefat etti. Birkaç dile, edebiyatlarıyla vakıf olan Mehmet Zihni Efendi'nin ülke içinde ve dışında ilmi yetkinliği dolayısıyla aldığı madalyaları vardır. *DİA*, Hulusi Kılıç, C.28, s.543.

[416] Salman, "Emrullah Efendi'nin İlk Nazırlığı", *Emrullah Efendi Sempozyumu,* s.118.

[417] *İkdam,* 17 Ocak 1910, no: 5507, s. 3.

[418] *MMZC,* 8 Haziran 1910 (26 Mayıs 1326), C.1, İnikad; 108, s.109.

Emrullah Efendi "Darülfünunda daha ziyade, geçen hafta 3000 cilt satın aldık." Cevabını vermiştir. Emrullah Efendi'nin nazırlığı sırasında, Anadolu ve sair yerlere de kitap gönderildiğini bazı zabıtlardan anlamaktayız örneğin; 11 Haziran 1910 (29 Mayıs 1326) da Riyaset-i Celile'ye bir takrir sunan Yemen mebuslarının talebi üzerine Emrullah Efendi, bir açıklama yaparak söz konusu yere gönderdiği kitapları saymıştır.

Mecliste yaptığı bütçe görüşmeleri sırasında, ayrıntılı olarak verdiği masraf kalemleri içinde hafız-ı kütüplere bağlanılan maaşlardan, Padişah Abdülhamid'den tevarüs Yıldız sarayında bir kütüphane bulduklarını, bu kütüphanenin yüksek öğrenim için önemli fevkalade kitaplar barındırdığını bahseden Emrullah Efendi, kütüphane memurları için bütçeye senelik 1000 lira koyduğunu da sözlerine ekler. Ohannes Varteks Efendi'nin "Vilayetlerde kütüphaneler olmayacak mı" sorusuna Emrullah Efendi, "Bugün Londra'dan Fatih Kütüphanesinde tetkikat icrası için geliyorlar" cevabını vermiştir.[419]

Emrullah Efendi'nin kitaplara dair emeğinin olduğu başka bir nokta da, hakkı telif kanununun çıkarılmasıdır. Bu kanunla yazarların yazdıkları kitapları telifinin hak ve kayıt altına alarak, ölümlerinden sonra varislerinde devredilmesi hususları Ayan ve Mebusan meclislerinde üzerinde yoğun müzakereler yapılarak kararlaştırılmıştır. Maarif Nazırı olarak Meclis-i Ayanda bir konuşma yapmış, hakkı telifin mülk olarak addolunabileceğine dair kanun yoktur, madem ki matbuat terakki ediyor, bir çok müellif ve muharrir yetişmiştir, bunların hukukunun korunmasının zamanı ihmal edilmiştir diyerek, telif hakkı kabul edildiğinde Maarifin ilerleyeceğini ileri sürmüştür. Sözlerinin devamında, "Müelliflerin hukukunu temin ediniz ki onlar da milletin hukukunu kâfil olacak, milletin efkarını tenvir edecek asar meydana getirsinler" diyen Emrullah Efendi'ye göre kanun olmadığından mahkemelerde pek çok dava birikmiştir. Onun fikrine göre "Aynı şekilde tercüme eserleri de bu kanun çerçevesinde değerlendirmek gerekir." [420]

---

[419] *MMZC*, 7 Haziran 1910 (25 Mayıs 1326), C.1, İnikad: 107, s.67.
[420] *MAZC,* 1 Nisan 1910 (19 Mart 1326) C.1, İnikad: 47, s.49.

2.15. HAFRİYATLAR VE MÜZECİLİĞE DAİR FAALİYETLERİ

Eski eserler ve müzecilik, bilhassa Abdülhamid zamanında değeri anlaşılıp; önemsenmiştir. Osman Hamdi Bey'in gayretleriyle ülke içindeki kıymetli eserlerin korunup gözetilmesine dair bilincin de bu dönemde nüvelendiğini görmekteyiz. Meşrutiyet Döneminde de hafriyatlar, asar-ı atika ve müzecilik faaliyetleri gelişerek yol kat etmiştir.

Emrullah Efendi, her iki nazırlığı sırasında da bu hususta önemli işlere imza atmıştır. Mecliste yaptığı konuşmalardan ve arşiv yazışmalarından, bunların izini sürebilmekteyiz. Örneğin, maarif bütçe oturumunda müzelere dair yaptığı konuşmayla, bu kurumlarla nasıl ilgilendiklerini anlatmış, Meclisi Mebusandan, müzelere dair öngördüğü bütçenin olduğu gibi kabul edilmesini rica etmiştir.[421]

Abdülaziz Mecdi Efendi, 9 Haziran 1910 (27 Mayıs 1326) tarihli meclis oturumunda, asar-ı atika müzesinin maaşını fazla bularak itiraz etmiş, bazı mebuslar bu görüşe katılmış, bazıları katılmamış, Emrullah Efendi ise kıymetli asar hakkında malumat vererek, ek ödenek talebinde bulunmuştur. Avrupa'ya kaçırılan asar-ı atika hakkında kendisine yöneltilen soruyu, *"Asar-ı atika için nizamnamemiz vardır. Şimdi harice hiçbir şey çıkmaz"* diyerek cevaplamıştır. Konya'daki kıymetli eski eserler hakkında sorular soran Rıza Nur'a da cevap veren Emrullah Efendi, *"Hazine-i Hümayundaki asar mahfuzdur. Muntazam defterleri vardır. Vaktiyle Yıldız'a alınanların da defterleri olduğundan, o defter mucibince iade olundu. Hükümet, âsarı atikanın ihracı için lüzum gördükçe bu hakkı başkasına verir. Fakat ne çıkarırsa hepsi Hükümetindir ve bunun için de daha ziyade takayyüdat icra eder. Bu nizam mevcut oldukça ahar tarafından hafriyat gayr-i kabildir ve bununla beraber kayba meydan verilmemek için daha ziyade dikkat ederiz. Bundan emin olunuz"* [422] diyerek itimat telkin etmiştir.

Bir gazete haberi bize, lise ve Darülmualliminlerin müze gezileri yaptıklarını, Müzecilik ve eski eserlere dair bilincin öğrencilere verilmesini anlatmaktadır. Mezkur habere göre, Darülmuallimin öğrencileri, Müze-i

---

[421] *MMZC,* 7 Haziran 1910 (25 Mayıs 1326), C.2, İnikad:107, s.67.
[422] *MMZC,* 9 Haziran 1910 (27 Mayıs 1326), C.2, İnikad:164.

Osmaniye'yi ziyaret etmişler, burada tarih öğretmeni İhsan Bey'den asar-ı atika hakkında izahat dinlemişlerdir.[423]

2.16. İDADİLERİN SULTANİLERE ÇEVRİLMESİ

İdadiler, orta öğrenim düzeyindeki okullar olup, İstanbul'da ilk idadi, 1874'te açılmıştır.[424] II. Abdülhamid döneminde, idadiler tüm ülkede yaygınlaşmıştır. İkinci Meşrutiyet döneminin başında bütün ortaöğretim okullarına "İdadi" deniyor, tüm öğrencilerinden ücret alınıyordu.[425] Nehari ve leyli olarak ayrılan bu idadilerin öğretmenleri, okuttukları derslere göre farklı maaş almakta, bu durum da karışıklığa yol açmaktaydı. Tensikat uygulamalarıyla bu karışıklık iyice artmıştır. Nazırlığı sırasında, "İdadilerdeki eğitimi kifayetsiz ve programlarını yeknesak" bulan Emrullah Efendi, bu okulların eğitim seviyesinin Avrupa'daki ilkokullar seviyesinde olduğunu düşünmekteydi.[426]

Tüm bu sebeplerden ötürü, İdadileri daha donanımlı hale getirmeye, yeni düzenlemeler yapmaya karar vermiştir. Emrullah Efendi'nin orta öğrenim tasarısı, ilki, ziraat, ticaret, sanayi şubeleri olan beş senelik liva idadileri, ikincisi de yedi senelik modern lise ayarında idadiler olup Sultaniler, bu ikinci tip idadilerin yerine kurulacaktı.[427] İdadileri, "Ameli bir surette" yapacağını açıklayarak, her yerde aynı idadi programının uygulanmayacağını, kimi derslerin ortak olması gerekirken, kimi derslerinse mekteplerin yer aldığı mahallere göre farklılık arz etmesi gerektiğini, İdadi mekteplerinin programlarının bulundukları okula göre şekillenmesi lüzumunda olduğunu, bu yolda adım atacağını şu sözlerle beyan etmiştir: "Ziraat memleketi olan yerlerde umur-u ziraiyeye ait dersler olsun, isteriz ki her köyün bir bahçesi olsun, muallimi o bahçede onlara ziraat ettirsin, ziraata müteallık dersleri bil'amel göstersin, ticareti gelişmiş bölgelerde de ticarete yönelik derslere önem verilecek bir öğrenim müfredatı uygulansın."[428]

---

[423] "Darülmuallimin Talebesi", *Tanin*, 2 Mayıs 1910 (19 Nisan 1326) no:598, s.2.
[424] Nevzat Ayas, *Türkiye Cumhuriyet Milli Eğitimi: Kuruluşlar ve Tarihçeler*, I. Basım, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1948, s. 383.
[425] Ergün, *Eğitim Hareketleri*, s. 222.
[426] *MAZC,* 2 Mart 1910 (17 Şubat 1325), s.129.
[427] Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu,* s.198.
[428] *MMZC,*7 Haziran 1910 (25 Mayıs 1326), C.6, İnikad: 107, s.64.

İbrahim Hakkı Baltacıoğlu, Emrullah Efendi'nin orta öğretime dair bu çabalarını "Türk maarif tarihinde bir Emrullah Efendi devri vardır. Orta tedrisata Avrupai ve insani karakterini veren kişi" sözleriyle değerlendirmiştir.

Kendisinin, orta öğretimi taşraya yayma çabaları, bu konuya verdiği ehemmiyet, hem söylemlerinden hem de icraatlarından takip edilebilir. Göreve ilk geldiğinde gazeteye verdiği mülakatta, şimdilik 1800 öğrencili 23 leyli idadi mektebi bulunduğunu, hedefinin taşrada 10 leyli idadi açarak her birine 150 talebe kabul etmek olduğunu, nehari idadilerinin 70 kadar olduğunu söyleyen Emrullah Efendi, bu okullardaki son sınıf öğrencilerinin Ulum-ı Tabiiyye ve Riyaziye derslerini Fransızca tedris edeceğini, bu sebeple yabancı ülkelerden muallimler celbedeceğini de açıklamıştır.[429] Emrullah Efendi'nin bütçede taksim yaparken, taşradaki okulları daha fazla gözettiğini kendi sözlerinden anlamaktayız. Bütçe oturumunda "Bendeniz buraya geldiğim günden beri bu paraların kısmı azamını taşraya verdim. Evvelce bu para tamamen İstanbul'a veriliyordu"[430] "Emin olunuz ki, Maarif Nezareti, taşrayı herhalde İstanbul'a tercihan düşünüyor"[431] demiştir. Vefatından sonra kaleme alınan bir yazıda "Sultanilere dair Merhum Emrullah Efendi'nin Sultanileri ilk tesisinde düşünülen maksatla yaşatılmış olsa idi taşralarda olan zeki öğrencilerin büyükşehirlerdekiler kadar ilimde yükseleceği" yorumu ileri sürülmüştür.[432]

Onun amacı İdadileri salt sayısal olarak arttırmak ve buralardan memur yetiştirmek değildir. Meşrutiyet öncesi, II. Abdülhamid Döneminde, memur alınan kişi sayısı gereken sayının çok üzerinde olup; İdadilerden mezun olanlar, ağırlıklı olarak memur oluyordu. Meşrutiyetin ilanıyla bütçeye ağır yük getiren bu kadroların hafifletilmesi amaçlanarak, memur tasfiyesine gidilmek üzere bir komisyon kurulmuştur. Nazırlığından evvel, tensikat komisyonunda görev alan Emrullah Efendi "Biz intisap ile terakkiyi kaldırmalıyız. O fikri nasıl kaldıracağız? Nazırlar, amirler, memurlar da bu kanuna, bu kaideye yani memuriyette terakki etmenin yegane vasıtası, istikamet ve ehliyettir kaidesine tatbiki hareket etmektir." Herkes memur olmak için Mekteb-i İdadiye giriyor"[433] diyen Emrullah Efendi'nin amacı,

---

[429] *Sabah,* 28 Şubat 1910 (15 Şubat 1235), no:7341, s.1.
[430] *MMZC,* 9 Haziran 1910 (27 Mayıs 1326), C.6, İnikad: 107, s.155.
[431] *MMZC,* 11 Haziran 1910 (29 Mayıs 1326), C.6, İnikad:110, s.180.
[432] *Muallim Mecmuası*, 15 Mart 1918 (15 Mart 1334) yıl:2, S.20, s.701.
[433] *MMZC,* 8 Haziran 1910 (26 Mayıs 1326), C.6, İnikad: 108, s. 116.

idadilerin, Avrupa'daki muadillerine denk bir eğitim verecek şekilde düzenlenmesidir. 9 Haziran 1910 (27 Mayıs 1326)'da Bütçe görüşmelerinde, Emrullah Efendi, idadilerden mezun olup Darülfünuna girmek isteyen öğrenciler için, memleket genelindeki idadilerin ahvalini beğenmediğini "Esasen Mekteb-i İdadiden mezun olmak yolsuzdur*"* sözleriyle dile getirmiştir. [434]

İdadilerdeki öğretmenlerin nitelikli olmadığını gördüğünden, çoğunluğunun Mekatib-i Aliyeden bir imtihanla geçtiğini, "Çıktığı mektebe muallim olan efendilerle, zannederim bir mektep idare olunamaz" demiş, idadiler hakkındaki teşebbüsünün Sultani Mektebi sisteminde 10 idadi mektebi açmak, yahut vilayet idadilerinden on tanesini bu hale ifrağdan ibaret olduğunu belirterek; bunun sebebinin o kadar külfeti ihtiyar ettikleri halde, talebenin lisan öğrenememesi olduğunu söylemiştir. Bir lisanın öğrenilebilmesi için bir iki dersin o lisandan öğrenilmesi gerektiğini ileri süren Emrullah Efendi, idadileri yavaş yavaş ıslah edeceklerini, Fransızcanın ticaret ve Fünun için elzem olduğundan, bu idadilere Fransızca ders anlatabilecek bir lisan muallimi bir müdür-i sani getirerek okulda hem dil hocası görevi yapsın hem de kimi dersleri Fransızca okutsun mantığını güttüklerini, böyle on mektebin 196 mektepten hayırlı olacağını söyler. [435]

Bu konuda Emrullah Efendi'den farklı düşünen Erzurum Mebusu Ohannes Varteks, Darülfünunların, Darülmuallimlerin, idadilerin, İptidai mekteplerin ve muallimlerinin iyilerinin şehirlerde olduğunu, 61 kuruş vergi veren köylülerin maariften istifade edemediğini, okuyanların hep şehirli çocuklar olduğunu dile getirerek; yarın gene bu çocukların köylülerin başına amir olarak maaş alacaklarını, köylere, kasabalara hiç bir vakit iyi, her şeye vakıf muallim gönderilmediğini, buralara "Nuh zamanından kalma" muallimlerin gönderildiğini iddia etmiştir.[436]

Nazırlık yaptığı dönemdeki idadi sayısını bizzat kendisi mecliste açıklamıştır: buna göre Mayıs 1326'da 22 si leyli, 72 si nehari olmak üzere Vilayat-i Osmani 'de toplam 92 idadi bulunmaktaydı. Gene kendi ifadesiyle bu idadilerin süresi Sancak idadilerinde 5 sene, Vilayat idadilerinde 7 senedir. Bütün idadilerdeki

[434] *MMZC,* 9 Haziran 1910 (27 Mayıs 1326, C.1, İnikad: 109, s. 132.
[435] *MMZC,* 7 Haziran 1910 (25 Mayıs 1326), C.6, İnikad: 107, s. 66.
[436] *MMZC,* 8 Mart 1911 (23 Şubat 1326) C.2, İnikad:54, s.72.

talebenin adedi de on bindir. Daimi muallimlerinin adedini müdür ve muavinlerle birlikte 395 tir. 20 muallim de seyyar ders verip gitmektedir.

Emrullah Efendi'nin açıklamalarının ardından, Kastamonu Mebusu İsmail Mahir Bey'in, "Seyyar muallimler daima seyri seyahatte mı olacaklar" şeklindeki sorusuna cevap veren Emrullah Efendi, idadilerde istihdam olunan muallimlerin adedinin 842 olduğunu, vekaleten ifa edilen muallimliklerinin adedinin 186 olduğunu izah ederek" "muallim yok ki gönderelim 1028 muallim var, bunların içinden Mekatib-i Aliye mezunlarının adedi 248, askeri okuldan mezun olup orta öğretimde hizmet edenlerin 105, Tıbbiye mektebinden mezun olan 15, imtihanla ehliyetlerine karar verilerek, muallim sınıfına dahil edilenler de 82 kişi olmakla idadilerdeki toplam muallim adedinin 1478 kişiden ibaret" demiştir.[437]

Leyli İdadi Talebesinin adedini ise şöyle açıklamıştır:

	Rüştiye Kısmı	İdadi Kısmı
Manastır İdadisi	30	87
Edirne İdadisi	145	94
Selanik İdadisi	84	28
Yanya İdadisi	30	12
Bursa İdadisi	37	80
Üsküp İdadisi	70	111
Kastamonu İdadisi	5	34
Konya İdadisi	25	47

437 *MMZC*, 7 Haziran 1910 (25 Mayıs 1326), C.6, İnikad: 107, s. 65.

Trabzon İdadisi	10	56
Ankara İdadisi	49	36
Erzurum İdadisi	10	17
İzmir İdadisi	56	141
Beyrut İdadisi	50	56
Şam İdadisi	50	47
Halep İdadisi	42	50
Mamure' tül Aziz İdadisi	11	29

Emrullah Efendi'nin idadilere dair icraatları epey yankı uyandırmış, bir kesim bu icraatları onaylarken, diğer bir kesim kıyasıya tenkit etmiştir. Sözgelimi, Kırkkilise mebusu Mustafa Arif Bey, idadi sayısını azaltıp, nitelik açısından daha iyi idadi tesis edeceğini belirten Emrullah Efendi'ye karşı çıkarak, "10 mektebi ıslah edeceklerine, mevcut 20 mektebi ıslah etsinler de bunların adedini 10'a tenkis buyurmasınlar ve hatta idadisi olmayan yerlerde de küşat ederek 30'a iblağ etsinler." demiş, Emrullah Efendi ise bu sözlere, istenilen bu okulların para ile yapılabileceğini, Maarif Bütçesinin ayırdığı bütçe ile kendi planladığı sayıdaki okul yapımının imkansız olduğunu, idadilerin sadece para ile de ıslah edilemeyeceğini çünkü uygun muallim bulamadıklarını, bu sebeple "Nakıs surette tahsil görmüş, derme çatma 22 idadi yerine muntazam 10 idadi yapmayı teklif ederek, ilerleyen senelerde bu okul sayısını arttırırız" sözleriyle karşılık vermiştir.[438]

Hazirandaki bütçe oturumunda, söz alan Hama Mebusu Halit El- Berazi, Hama Sancağına Maarif Hissesi olarak 12 bin lira verildiğini, fakat hala bir İdadi Mektep binası olmadığını, öğrencilerin okul olarak kira evlerinde oturduğunu,

[438] *MMZC,* 7 Haziran 1910 (25 Mayıs 1326), C.6, İnikad: 107, s.76.

velilerin bu rutubetli okuldan çocuklarını çıkarttığını anlatarak; orada mevkii güzel bir arsa bulunduğunu, hükümetin burayı almak için para topladığını, fakat bu parayla mektep yapılamadığından bina işinin ahaliye kalacağını, Nazır Beyin bütçedeki tamirat ve inşaat namına ayrılan paradan, Hama için tahsiste bulunup bulunmadığı sorusunu yöneltmiştir. Cevap veren Emrullah Efendi, Hama, Lazkiye, Yanya ve daha bir çok mektepler için inşaat teklifi olduğunu, bütçeden yirmi bin lira koyduklarını fakat kabul edilmediğini söylemiştir.[439] İpek Mebusu İbrahim Efendi ise, Maarif Nezaretinin Kosova'da üç tane idadi açmayı planladığını, fakat Kosovalıların idadi mektepleri yerine ameli ziraat mektepleri olsun istediklerini beyan etmiştir. [440]

Emrullah Efendi'nin nazırlığından altı yıl sonra, Maarif Nezaretinin 1334 (1918) de yayınladığı 1328-1329 ders yılına dair istatistik kitabında toplamda 69 idadi olduğunu, bu idadilerden yedisinin İstanbulda olduğunu görmekteyiz. İstanbul'daki idadilerin isimleri şöyledir: İstanbul İnas, Mercan, Vefa, Kabataş, Gelenbevi, Üsküdar, Davutpaşa.[441] İsmail Mahir Efendi, idadilere dair ilk fikri Emrullah Efendi'nin attığını, bunun büyük bir dedikoduya yol açtığını, bu meseleye anlayanın da anlamayanın da yorum yaptığını, programları bozuk, tarih ve dil dersleri yetersiz bu okulları hakkıyla düzelttiği için Emrullah Efendi'ye teşekkür etmek gerektiğini söylemiştir.[442]

2.16.1. İdadi Ücretleri

Fakir Mekatib-i Aliye ve idadi öğrencilerinden sınıflarını geçmeleri şartıyla ücret alınmamasına dair bir düzenleme yapılmaya çalışılmış, Emrullah Efendi bu oturumda bazı açıklamalar yapmıştır. Yatılı okuyan fakir öğrencilerden ücret alınmadığını, gündüzlü öğrencilerden ise bütçenin yeterli olmaması nedeniyle alındığını belirterek, burs sisteminin başka ülkelerde yaygın olduğu halde bizde tam anlamıyla ihdas olmadığını, sadece zeki öğrencilere burs verilmesinin teklif ederek, orta dereceli tahsilin bir nevi fazla tahsil olduğunu, herkesin kendi parasıyla yapması gerektiğini ileri sürenler olduğunu, fakat bunun eğitimin genelleşip, nitelik açısından üstün memleketlerde söylenebilecekken bizdeki gibi idadileri ilköğretim düzeyindeki

---

[439] *M.M..Z.C.*, 11Haziran 1910 (29 Mayıs 1326), C.6, İnikad:110, s.180.
[440] *MMZC*, 5 Haziran 1910 (23 Mayıs 1326), C.6, İnikad: 105, s.87.
[441] Ergin, *Maarif Tarihi*, C.4, s.1188.
[442] *MMZC*, 14 Temmuz 1914 (Temmuz 1330) C.3, İnikad: 337.

okullar için söylenemeyeceğini kaydetmiştir. [443] 2 Mart 1910 (17 Şubat 1325) tarihli Meclis-i Mebusan oturumunda, "Mekatib-i İdadiye ve Aliye Talebelerinden, fakrü zarureti kesin olanların, terfii sınıf etmeleri kaydıyla ücretten istisnalarına dair madde–i münferide-i kanuniye hakkında Maarif Encümeni mazbatası" görüşülmüş, Emrullah Efendi bu madde üzerinde bazı mütalaalarını serdetmiştir.

Mekatib-i İdadiye, nehari ve leyli olmak üzere bizde iki türlüdür diyerek, bu muafiyetin sadece nehari idadisine değil, leyli idadi talebesine de uygulanması gerektiğini belirterek, tahsil-i saninin mecburi olmadığını, parası olanların okuması gerektiğini iddia edenlerin bu fikrine karşı çıkmış, gelişmiş ülkelerdeki eğitim seviyesini kıyaslayarak, "Bizim İdadiyemiz zannolunmasın ki Avrupa'daki İdadiye derecesindedir, oranın rüştiyeleri derecesindedir, iptidai tahsil derecesindedir" demiştir. Avrupa'da idadi derecesindeki okullardan ücret alınmasını müfredatlarının niteliği dolayısıyla haklı bulduğunu, fakat bizim memleketimizde en ziyade tevsii maarife ihtiyaç duyulduğundan, ücret alınmasının doğru olmadığını söylemiş, suiistimallere meydan vermemek adına ücret alınmayacak talebelerin tahkikatına Maarif Memurlarının bakmasını uygun gördüğünü açıklamıştır.[444] Okullara müracaat eden birtakım fakir halka "sizin evladınızı okutamayız, çünkü para vermiyorsunuz nasıl deriz, Maarif Nazırı sıfatıyla ben diyemem, zaten bütçeye yeni bir yük olmuyor, mektep ve muallim de mevcut" izahatı yapmış, bu maddelerin Meclis-i Mebusanda kabul edildiğini Meclis-i Ayanda da kabul edilmesi istirhamında bulunmuştur. [445]

İdadilerdeki ücret alımına dair, Meclisi Ayanda kendisine bazı itirazlar yöneltilmiştir: "Bu mekteplerden mesela nehari olanları niçin ücretli yapıyoruz? Madem ki ahalimizin kısmı azamı fukaradır ve neşr-i maarifte iltizam olunuyor. Niçin ücretli yapıyoruz" diyen Sami Paşaya Meclis-i Mebusanda açıkladığı minval üzere aynı açıklamaları yaparak; "Biz bir tariki mutavassıt (orta yol) kabul ediyoruz" cevabını veren Emrullah Efendi, Tahsil-i saninin kimin parası varsa o yapsın diyenlerin bulunduğunu, kimilerinin de tamamen meccanen olsun fikrini

[443] *MAZC,* 15 Mart 1910 (2 Mart 1326), C.1, İnikad: 43, s.402.
[444] *MMZC*, 2 Mart 1910 (17 Şubat 1325), C.1, İnikad: 49, s. 580.
[445] "İdadi Okulları Gündüzlü Öğrencisiyle Yüksekokullar Öğrencilerinden Yoksullukları Belgelenenlerden Ücret Alınmamasına Dair Kanun," *Düstur*, 2. s.159, 18 Mart 1910 (5 Mart 1326).

savunduğunu, kendilerinin ise ailesinin durumu müsaitse öğrenciden ücret alınsın, değilse alınmasın şeklinde hareket ettiklerini açıklamıştır.

Azaryan Efendi, "Kanunda dersten dönen öğrenciler için hakkında bir izahat yoktur, bunlara nasıl muamele edilecek? " diye sormuş, Emrullah Efendi cevap olarak "Mektepte bunun nizamı vardır, zengin bir çocuk sınıfta kalsa dahi okuldan men edilmediği halde fakir olan niçin men ediliyor." diyerek, öğrencilerin zihninin ilk seneden sonra inkişaf edeceğini söylemiştir. [446] Bu tartışma, Meclis-i Mebusanda da cereyan etmiş, Canik Mebusu Mehmet Ali Bey, gayret etmeyen zengin ve fakir iki talebeden sınıfını geçemeyen zengin öğrencinin kaydının silinmezken aynı durumdaki fakir olanının silinmesinin doğru olmadığını, çünkü bunun bir sadaka değil millete ait bir hizmet olduğunu, zengin ve fakire aynı muamele yapılması gerektiğini ileri sürmüştür. [447]

2.16.2. İdadilerdeki Düzenlemelere Yöneltilen Eleştiriler

Emrullah Efendi'nin, liselere dair yapmaya çalıştığı değişiklikler esnasında bir takım aksaklıklar çıkmış, yolunda gitmeyen bazı uygulamalar sebebiyle nezaret, mecliste ve basında sert eleştirilerin hedefi haline gelmiştir.

Basında çıkan yazılardan biri olan ve imzasız neşredilen "Maarif Nezaretinin İcraatından Lise Teşkilatı" isimli iki gün devam eden hacimli yazı, bunlardan eleştiri dozunun en yüksek olduğu yazıdır. Bu uzun yazıda, liselerin programsız, sistemsiz, müfredata uygun hareket etmeden, ders saatlerinin rastgele seçilerek değiştirildiği ileri sürülmüş, Fransa'dan örnek alınan bu düzenlemenin oradakinin aksine, belli bir metot gütmeden tayin edildiği ileri sürülmüştür. İsmi belli olmayan muharrir, bu okulların halinin ağlanacak şekle düştüğünü, eylül ortasına gelene dek değil taşra okulları, İstanbulda bile program olmadığını yazarak "Böyle bir programın, kahkaha ve ıslıktan başka bir şeye layık olmadığını" söylemektedir. [448]

Tanin gazetesinde Hüseyin Cahit'in kaleme aldığı "Maarife Ne Lüzum Var" başlıklı yazıda, Fransa'dan gelen bir gazeteciyle Meşrutiyetten sonra ülkede

---

[446] *MAZC*, 15 Mart 1910 (2Mart 1326), C.1, İnikad: 43, s. 402.
[447] *MMZC*, 2 Mart 1910 (17 Şubat 1325), C.1, İnikad: 49, s. 584.
[448] *Tanin*, 26 Ekim 1910 (15 Teşrinisani 1326), no:805, s.1.; *Tanin*, 28 Ekim 1910 (17 Teşrinisani 1326) no: 807, s.2.

gerçekleşen olumlu gelişmeleri konuşurken, gazetecinin, kendilerine Maarifte yapılan icraatları sorması üzerine konuyu geçiştirdiklerini, onun bu cevaptan tatmin olarak mı sustuğunu, yoksa daha fazla sıkıştırmamak için mi konuyu daha fazla açmadığını bilmediğini anlatan yazar, esasında memleketin her yerinden "Maarif, maarif" feryadı yükseldiğini, bozuk uygulamaları görmek için fazla uzağa gitmelerine gerek olmadığını, Maarif Nezaretince matbaalarının karşısına bir Sultani açılacağı ilan edilip, öğrenci kaydı yapılıp ücret alındığı halde; muallim tayin edilmediği için öğrencilere, bir müddet sonra gelmeleri söylendiğini, velilerin şikayetlerini yazdıklarını, fakat Maarifin hemen bir tekzip yayınlayarak, mektebin teşrinievvel başında açılacağını belirttiğini, fakat hala mektepte muallim olmadığını söyleyen yazar, bu öğrencilerin her gün kendilerine gelip "Bizim halimiz ne olacak, bari yatırdığımız ücreti iade etsinler de okumak için Ecnebi mekteplerine kaydolalım" dediklerini aktararak "İşte tekzip işte hakikat" demiştir. [449]

Tanin gazetesinde Emrullah Efendi'nin lise reformu devamlı ele alınıp eksikleri tenkit edilmiştir. Bu yazılardan birinde, Matbuatın liseler tesisi tasavvur edilmekte olduğunu daha geçen sene şubatından itibaren haber vermeye başladığını, Emrullah Efendi'nin nezaretinin daha ilk ayında, ne yapmak tasavvurunda olduğunu soran gazetecilere büyük idadiler açacağını, bunlarda Fransızca tedrisata ehemmiyet vereceğini, bazı dersleri Fransızca okutacağını, bu idadiler için Avrupa'dan ikinci müdürler celbedeceğini söylemiş olduğu hatırlatılıyor, Halbuki mekteplerin eylül başında açılması lazım geldiği halde liseler teşkilatının neden ibaret olacağını eylül ortalarına kadar İstanbulda bile çoğu kimsenin anlayamamış, hatta muallimlerinin bir çoğunun tayin dahi edilememiş olduğu ileri sürülüyordu. [450]

II. Abdülhamit Devrinde, Vefa ve Mercan İdadilerinde Türkçe ve Fransızca öğretmenliği yapan Hüseyin Cahit,[451] bu okulları yakından bilmekteydi. Bu deneyimiyle, Osman Ergin'in "bir fırka manevrası olabileceğini"[452] söylediği yazılarında, Emrullah Efendinin lise politikasını kıyasıya eleştirmektedir. Maarifte

---

[449] *Tanin*, 24 Ekim 1910 (13 Teşrinievvel 1326), no: 772, s.1.
[450] Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi*, s. 82.
[451] Basında, Hüseyin Cahit'in Nail Bey'in istifasından sonra Maarif Nazırlığına geleceği hakkında haber çıkması onun, eğitimle ne kadar hemhal olduğunun işaretidir. *Tanin*, 22 Temmuz 1909, no:7121, s. 1.
[452] Ergin, *Maarif Tarihi* ,s. 1194.

çalışmanın, yazıp çizmenin eksik olmadığını, fakat nasıl bir musiki ile adi bir patırtı arasında fark varsa plansız programsız çalışma ile bir sistem dahilindeki çalışmanın da aynı olamayacağını, Maarif Nezaretinde, kimsenin birbirinden haberi olmadan bir takım iş gördüğünü söyler ve eleştirisinin dozajını ilerleyen satırlarda daha da arttırır. Ona göre, Maarif Nezaretinde Emrullah Efendi gibi hakikaten muhterem, fazıl ve memlekette emsali nadir bir nazır bulunduğu halde, maarifin genel durumu bu derce müşevveş, yani belirsizdir. "Hatta durum, eski zamanın elifbayı ezberden okuyacak kadar dirayet gösteren nazırlarını aratacak surettedir."[453] Hüseyin Cahit, Maarif Nezaretinin yapmak mecburiyetinde olup, en evvel düşünmesi icap ettiği halde yapmadığı şeyler olduğunu, Meclis-i Mebusanın lise teşkilatı için tahsisat verdiğini, Emrullah Efendi'nin ittihat-ı anasırı sağlamak gayesiyle müşterek bir terbiye vererek, azınlıkların dahi rağbet edeceği okullar açmak tasavvuruyla hareket ettiğini söyleyerek, Emrullah Efendi'yi tasavvurlarından dolayı tenkit etmenin caiz olmadığını fakat bunları hayata tatbik edemediğini, çünkü icraatların hepsine birden başladığını, hiç birisini başa çıkaramadığını ileri sürmüştür.

Sayılan bu misallerle "Maarif Nezaretinin idare-i dahiliyesinde ne büyük bir tezebzüb eseri mevcut bulunup, tezebzüb eseri devam ettikçe de hiç bir muvaffakiyet ihtimali olamayacağını gösterdiğini" söyleyen Hüseyin Cahit Bey, Emrullah Efendi'yi yapamayacağı birçok icraatı vadetmesinden ötürü suçlayarak "Lise açacağız diyerek eldeki eski idadileri bile elden kaçırdık, bu sebeple Mekatib-i İdadide tahsil büsbütün gevşedi" sözleriyle yermiştir. Ona göre, dört seneden ibaret olan idadiler 6 seneye çıkarılarak, üçer sene olarak iki devreye ayrılmış, bu da lise tahsilini memlekette iki devreden ibaret kılmıştır. Bu dersler de birbirinin tekrarı olmaktan öteye geçememektedir.

Kendisi de bir eğitimci olan İsmail Mahir Efendi ile, Emrullah Efendi arasında geçen bir diyalog da, idadilere dair verileri bize göstermesi açısından dikkat çekicidir: İsmail Mahir Efendi, "İstanbul'da 6.5 idadi mektebi var. Bu kadar paralar verildi, sonra Vilayatta 90'ı mütecaviz idadi mektebine de 6. 500 küsur para verildi. Buçuğu da Davutpaşa'daki idadi ile Makrıköyü'ndeki idadi. Sonra, taşradaki idadilerim muallimlerine ders başına 100 para düşüyor. Geçen sene muallimler grev

[453] Hüseyin Cahit, "Maarifin Derdi" *Tanin*, 23 Kasım 1910 (10 Teşrinisani 1326), no:800, s.1.

yapacaklar idi. Fakat Nail Beyefendinin mesayihi üzerine vazgeçtiler. Bu seneye intizar ettiler. Sonra, hala, zannederim 100 tane muallimlik açıktır. Kimse gitmedi. Şimdi mektepler münhaldir, dersler kalmıştır" diyerek Emrullah Efendi'ye Taşradaki İdadi sayısını, muallimlerinin maaşının ne kadar olacağını sormuş, taşradaki muallim maaşlarıyla İstanbul'daki muallim maaşlarının denk olması gerektiğini, İdadilerin son sınıfında, talebe hangi alanda yüksek okula devam edecekse de o alana yönelik hazırlık dersleri talim verilsin ricasında bulunmuştur.

Emrullah Efendi: İsmail Mahir Efendi'ye cevaben, İstanbul idadilerinde 500 talebe, sonra taşra idadilerinde maatteessüf ancak 70, hatta leyli olarak 40'ı geçmeyen talebe mevcudu olduğunu söyleyerek, Maarif Nezaretinin aldığı tertibatlarla taşrayı İstanbul'dan daha fazla düşündüğünü söylemiştir.[454]

Başka bir ünlü eğitimci Ethem Nejat da: "Bir Avrupalı bize sordu: "Ne için liseleri açıyorsunuz? Liseler memleket için mi açılıyor? Yoksa lisemiz var demek için mi? Bilemiyorduk ki cevap verelim. Memleket için açılmak istenseydi, istediğimiz derecede faal muallim, müdür ve idare memurları geçtikçe açar ve işte sultaniler açtık diye iftihar ederdik. Sultaniler yine gençlere hayat-ı sefalet irade edecek, onlar bu şeraiti pek fena mektepten cılız, çürük, miskin hayata karşı muhabbeti olmayan gençler olarak çıkacaklardır. Bugün senevi yedi bin, sekiz bin lira masarifle idare olunan bir sultani senede ancak nihayet yedi tane cılız, ihtiyarlamış, korkak, endişeli genç yetiştirecektir" diyerek, Emrullah Efendi'nin lise politikasını eleştirmiştir.[455]

2.17. MEKTEB-İ SULTANİ HADİSESİ

Osmanlı Modernleşmesinde önemli bir rol oynayan Mekteb-i Sultani Tevfik Fikret'in ifadesiyle "Doğu'nun batı ufkuna açılan ilk penceresiydi."[456] Emrullah Efendi de daha önce burada çok kısa sürse de müdürlük yapmıştır.[457]

---

[454] *MMZC*, 5 Haziran 1910 (29 Mayıs 1326), İnikad:110, s. 180.
[455] Ethem Nejat, "Sultaniye Programı, "Yeni Fikir, C.II, S.17, Kasım 1913, s. 550. Nakleden: Mehmet Salih Erkek, *Bir Meşrutiyet Aydını Ethem Nejat*., İstanbul, Kitap Yayınevi, 2012, s.265.
[456] Sakaoğlu, *Eğitim Tarihi*, s. 84-85.
[457] Tevfik Fikret ile yaşanan hadiseden sonra, Emrullah Efendi'ye öfke duyan İsmail Hikmet Ertaylan, onun Mekteb-i Sultani' deki müdürlüğünü şu sözlerle anlatmıştır: Üç haftalık müdürlüğü zamanında «Mekteb-i Sultanî» yi bir tımarhane haline sokan kabiliyetine

Emrullah Efendi Maarif Nezaretine geldiğinde, okulun halihazırdaki müdürü, dört senedir okulda Edebiyat öğretmenliği görevini sürdürmekte olan ünlü şair ve düşünce adamı Tevfik Fikret'tir. Mekteb-i Sultani Müdürlüğüne 6 Ocak 1909'da başlamış, bu görevi ise o zamanki Maarif Nazırı Abdurrahman Şeref Bey'den "mektep idaresinin bütün mesuliyeti kendisine bırakılmak ve işine karışılmamak şartıyla" şartıyla kabul etmiştir.

Tevfik Fikret, bu kabul ile, Abdurrahman Şeref Bey ve de ondan sonraki Maarif Nazırı Nail Bey zamanında, okulun iç ve dış tüm işlerinde inisiyatifi eline alarak idarede tüm yetkileri eline almış, okulda pek çok yenilik yaparak, modern eğitim usullerini uygulayarak, çocukların sevgisini kazanmayı başarmıştır.

Emrullah Efendi 18 Ocak 1910 (5 Kânunusani 1325) tarihinde çıkardığı bir talimatname ile Tevfik Fikret'in tepkisini çekmiştir. Buna göre, Mekteb-i Sultani öğretmenleri "aylıklı" ve "ücretli" olarak iki kısma ayrılacak, okulda kadrolu olarak çalışmaya devam eden öğretmenler "aylıklı" asıl görevi başka yerde olup Mekteb-i Sultanide de ders veren öğretmenler "ücretli" olarak, belirlenecekti. Bu karar *Takvim-i Vakayi'* de yayınlanmış, tamim olarak da Mekteb-i Sultani Müdüriyetine tebliğ edilmiştir. Tevfik Fikret bu kararı haksız ve ayrımcı bulduğundan, Emrullah Efendi'ye yazarak, bu kararın değişmesini istemiş, fakat bu istek kabul edilmemiş ve bunun üzerine on dört aydır okulda görev yapan Tevfik Fikret 9 Nisan 1910 günü istifa etmiştir.

Emrullah Efendi, istifanın resmi değil, özel bir mektupla yazıldığını ileri sürerek, kabul etmek istemeyip, Tevfik Fikret'e görevine devam etmesini nasihat etmişse de Tevfik Fikret, bu tavsiyeye ağır bir karşılık vererek istifasından dönmemiş, Bir mektup göndererek, müdürlüğü hiçbir müdahale edilmemesi şartıyla kabul ettiğini hatırlatarak; bu kararın hem haksız hem de kendisine karşı yapılmış bir hareket olduğunu yazmıştır. Bu suçlayıcı yazı üzerine Emrullah Efendi, Tevfik Fikret'in istifasını kabul edip, ondan boşalan müdürlük koltuğuna, Darülfünun

---

mükâfat olarak Maarif Nezareti pâyesiyle taltif edilen bir mecnun hakimin, çocukları bile güldüren karakuşî kararlarında ısrarını görünce, Fikret istifa etmiştir. Bugünkü enkaz o günkü vedadan sonra kırıla döküle bu hale sokulan bakiyedir. «Şair yerine getirilen âlimlerin eser-i ilim ve faziletidir! Ertaylan, *Tevfik Fikret,* s. 81.

müderrisi Salih Zeki Bey'i vekaleten getirmiş, [458] 10 Nisan 1910 (28 Mart 1326)'da bazı gazetelere bir tezkere gönderen Maarif Nezareti de, Tevfik Fikret'in istifa haberini vermiştir.

Bu tezkereyi, üslubundan dolayı yerden yere vurarak, içerdiği, "Şairin yerine alim geldi" ibaresini Tevfik Fikret'e hakaret olarak yorumlayan Hüseyin Cahit, 11 Nisan 1910'da "Şairin Yerine Alim" başlıklı başyazısında, Emrullah Efendi'yi sert bir dille suçlayıp, bu hareketini "insan kadri bilmemek", ve "hafiflik" olarak nitelemiştir. Ona göre Tevfik Fikret gibi bir şairi, bir memleket çok nadir yetiştirirdi, yapmış olduğu bu hareketse Maarif Nezaretinin kadrini düşürmüştür. [459]

Nezaret, gelen tepkiler üzerine, ikinci bir tezkere göndererek, ifadenin yanlış anlaşıldığını, şair ve alim sıfatlarının olumsuz manalarda kullanılmadığını açıklamış, Emrullah Efendi, işlerin şahıslarla değil, prensip idare ve düsturlarla yürütülmesi gerektiğini ifade etmiştir. Buna rağmen tepkiler dinmemiştir.

Olayın büyümesiyle Maarif Nezaretine hak verip, onun tarafını tutan gazetelerle, Tevfik Fikret'e haksızlık yapıldığını düşünen gazeteler arasında, tartışma başlamıştır. En fazla tepki, Tevfik Fikret'in yakın arkadaşı Hüseyin Cahit'in gazetesi *Tanin*'den gelmiş, gazetede art arda bu konuya dair pek çok yazı yayınlanmıştır. Hüseyin Cahit, durumu sert dille eleştiren bir dille Tevfik Fikret'in haksızlığa ve hakarete uğradığını, Maarif Nezaretinin çok yanlış bir tutum içinde olduğunu ileri sürmüştür. 15 Mart 1910 (2 Mart 1326)'da tarihinde "Mekteb-i Sultani 'de bir vaka" başlığıyla başlayan haberler, 13 Mart 1910 (31 Mart 1326)'da Tevfik Fikret'in Hüseyin Cahit'e teşekkür eden mektubu ve "Mektebi Sultani Hadisesi – İdaresizliğin Netaic-i Müessifesi" yazılarıyla, 14 Nisan 1910 (1Nisan 1326) tarihinde "Mekteb-i Sultani Hadisesi", 2 Nisan'da Salih Keramet / Mektup, 14 Nisan 1910 (3 Nisan 1326) tarihinde, "Mekteb-i Sultani Hakkında", 15 Nisan 1910 (4 Nisan 1326) tarihinde "Mekteb-i Sultani Hadisesi- Çocuklar Ne Olacak?" ve "Tevfik Fikret – Salih Zeki Hadisesi" isimli iki yazıyla, gene 5 ve 8 Nisan'da "Mekteb-i Sultani Hadisesi" 9 Nisanda "Mekteb-i Sultani Müdürü" başlıklarıyla devam ederek, konunun üzerinde devamlı durmuştur.

---

[458] Oya Dağlar, "Emrullah Efendi – Tevfik Fikret Anlaşmazlığı, (Mekteb-i Sultani Hadisesi)" *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Aralık 2006 C: 8 s.229.
[459] *Tanin*, 11 Nisan 1910 (29 Mart 1326) no:577, s.1.

Olay, gazetelerden sonra mizah gazetelerinin de konusu olup Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'nın dikkati çekmiş, durumdan üzüntü duyan öğrencilerin, okulu boykot kararıyla da işin rengi iyice değişmiştir. Öğrenciler sadrazama bir telgraf çekerek, derslere girmeyeceklerini bildirerek; "baba" olarak tanımladıkları Tevfik Fikret okula geri dönene dek kendilerinin de dönmeyeceklerini ilan etmişlerdir.[460]

Boykot eden öğrencilerin arasında, Veliaht Abdülmecid Efendi'nin oğlu Şehzade Ömer Faruk Efendi'nin de olması olayın boyutlarını büyütüp; İttihat ve Terakki Cemiyetini endişeye sevk etmiştir. Şehzade Ömer Faruk, bu olayların neticesinde, Abdülmecid Efendi tarafından okuldan alınmıştır. Sonrasında, Veliaht Abdülmecid, durumu padişaha ve Sadrazama, ardından da Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza'ya bildirince sorun, devletin en üst kademelerine ulaşmıştır. İttihat ve Terakki, bir takrir göndererek, Emrullah Efendi'den olayı açıklamasını istemiş, Emrullah Efendi, grup toplantısında olayları anlatarak durumu izah edince, kendisine hak verilmiştir. İttihat ve Terakki Partisi, bir değerlendirme yaparak, 18 Nisan 1910 tarihli *İkdam* gazetesine bir açıklama göndermiş, Tevfik Fikret ve ona destek için istifa eden öğretmenler tenkit edilmiş, istifa eden öğretmenlerin göreve, boykot yapıp okula girmeyen öğrencilerin de okula dönmesini istenmiştir. Olay yavaş yavaş küllenmeye başlasa da yaşananlar, Emrullah Efendi'nin nazırlığını etkileyip, itibarına gölge düşürmüştür.[461]

23 Nisan 1910 (10 Nisan 1326) tarihli bütçe oturumunda, Maliye Nazırı Mehmet Cavit Bey'in Maarif bütçesine dair açıklamaları sırasında bir mebus; "Mekteb-i Sultani kapandıktan sonra Maarife ne denir?" şeklinde bir soru yöneltmiş, Mehmet Cavit Bey ise bu soruya: "Mekteb-i Sultani kapanırsa başka mektep açılır" cevabını vermiştir."[462] Bu diyalog Mekteb-i Sultani hadisesinin mecliste yaptığı yankıyı göstermesi açısından dikkat çekicidir. Aynı partide yer almalarına rağmen, *Tanin* gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın, arkadaşı Tevfik Fikret'e yapılan bu muameleden dolayı, Emrullah Efendi'ye bir çok konuda muhalefet etmiş, verdiği

---

[460] Ergin, *Mekteb-i Sultani*, s. 180.
[461] Oya Dağlar, "Emrullah Efendi – Tevfik Fikret Anlaşmazlığı (Mekteb-i Sultani Hadisesi)" *Emrullah Efendi Sempozyumu*, s.179.
[462] *MMZC*, 23 Nisan 1910 (10 Nisan 1326), C.1, İnikad: 77, s.310.

istizah takririyle Emrullah Efendi'nin Maarif Nezaretindeki koltuğunu adeta sallamıştır. [463]

Sadece *Tanin*'de değil, *Tanıdıklarım* adlı kitabında da bu olaya değinen yazar, onun hakkında yürüttüğü tüm olumsuz kampanyayı itiraf eder fakat bununla beraber çok saygıdeğer olduğunu düşündüğü Emrullah Efendi'yi, vefatından sonra takdir dolu cümlelerle anarak, taltif eder. Emrullah Efendi'ye, Maarif Nezaretinde bulunduğu müddetçe bir muhalif vaziyetinde kaldığını söyleyen Hüseyin Cahit, buna rağmen onun ahlakına, ilmine ve faziletine duyduğu hürmetin, aralarındaki arkadaşlık bağının, kendisine kanaatini ihmal ettirmeyip, vazifesini unutturamadığını belirtir. Telakkilerdeki bu ayrılıkların aralarını açamadığını bu Onun davranışının da, temiz ahlakına ve geniş müsaadekarlığına delil olduğunu söyler.*"*[464]

Tevfik Fikret'in yakın dostu, ünlü eğitimci Satı Bey de istifa ile alakalı konuda Emrullah Efendi'yi suçlamıştır. *"*.....Fikret, Nail Bey'in nezareti zamanında serbestçe iş görebildi; Emrullah Efendi'nin nezareti zamanında da bidayeten o yolda işe devama imkan buldu. Fakat sonra nazırın mektebe karşı muamelelerinde bir tahavvül gördü. Nazır, mektep idaresi tarafından hazırlanmış olan bütçeyi, müdürle istişare etmeden ve ona haber bile vermeden değiştirmişti. İdare tarafından tertip olunan nizamnameyi de bir istizah ve müzakereye lüzum görmeden tadil etmişti. Bu, Fikret'in Nail Bey'den aldığı geniş salahiyete münafi olduğu gibi, idari işlerinin icabat-ı mantıkiyesine bile muhalifti.".....Fakat her şeye rağmen Emrullah Efendi nezarette kaldı. Fikret, müdüriyetten ebediyyen gitti...[465]

Bu olaya yer veren Efdaleddin Efendi'nin[466] *Maarif Nazırı Emrullah Efendiden Şikayetim* adlı mektubu da bize ilginç bilgiler vermektedir. Söz konusu

---

[463] Yıllar sonra bu olaya dair şu sözleri kaleme almıştır: "Maarif Nazırı Emrullah Efendi, öteden beri temiz ahlakı, vukuf ve ihatası ile aramızda hürmet ve muhabbet kazanmıştı. Bu kıymetinden dolayı da Maarif Nezaretine getirilmişti. Fakat iyi bir ilim adamı ve temiz ahlaklı bir insan olan Emrullah Efendi, iyi bir idare adamı meziyetini haiz değil gibi görünüyordu. Tevfik Fikret'in nazını çekememiş ve onunla içimizde kendisine karşı iğbirar husule getirmişti. Mekteb-i Sultani müdürlüğünden istifasını kabul etmesinden dolayı *Tanin*'de Emrullah Efendi aleyhinde neşriyatta bulunmaya başlamıştık", Çankaya, *Mülkiye Tarihi*, III. Cilt, s.101.

[464] Yalçın, *Tanıdıklarım*, s.162.

[465] Acar *Eğitimde bir Üstad Satı Bey'i Tanımak*, s. -268.

[466] Efdaleddin Tekiner: (1868-1957) Osmanlı Tarihçisi ve muallim. Mekteb-i Sultani 'de, Mekteb-i Mülkiye'nin idadi kısmında, Mercan İdadisinde, Darülfünun 'da, Mekteb-i Mülkiye'de ve Mekteb-i Hukukta muallimlik yaptı. Amedi Kalemi halifeliği, Dahiliye Nezareti Muhaberat –ı Umumiye İdaresi müdürlüğü görevlerini ifa etti. Tarih-i Osmani

mektupta Efdaleddin Efendi'ye göre: "Başta, en namuskar bir sima olan Fikret Bey ile beraber, memlekette nadir yetişen yirmi muallim feda edilmiş, vatana, atide istinat edebilecek bir hayli genç heder olmuştur. Mektep, daimi maneviyatını gaip edip, yuvarlanmıştır. Hala o gidiş gitmektedir."[467]

Mekteb-i Sultani hadisesiyle ilgili oldukça sert ve hakaretamiz kelimelerle Emrullah Efendi'yi eleştiren İsmail Hikmet Ertaylan, Emrullah Efendi'nin okula müdürlük yaptığı zamana da atıf yaparak; onun çok kısa bir zaman içinde ortalığı anarşiye çevirdiğini, işleri arapsaçına döndürdüğünü ve talebelerin kazan kaldırdığını, Fikret'in ise müdürlüğünde vaziyeti tekrar yoluna koyduğunu anlatarak, "Ne gariptir ki o garip Emrullah merhum, âdeta memleketin irfaniyle istihza etmek isteniliyormuş, terbiye ve tahsile en küçük bir kıymet dahi reva görülmek arzu edilmiyormuş gibi «Maarif Nezaret-I Celilesine Nazır!!» Olarak getirildi. Düşünülsün maarifin hali" demiş; Emrullah Efendi'nin getirdiği düzenleme sebebiyle istifa eden Tevfik Fikret'in "bu matufhane ve eblehane hareketi böyle karşılamasının doğal olduğunu" ileri sürmüştür.[468]

Mekteb-i Sultani' deki bu hadise, o denli büyük yankı yapmıştır ki basında günlerce yer almış, nezarette ve mecliste kimin haklı olduğuyla ilgili bin bir türlü yorum yapılmış, edebiyata bile bu olayın izleri yansımıştır. [469] Emrullah Efendi'ye dair tenkitler de bu olaydan sonra artmış; hakkında âdeta bir karalama kampanyası başlatılmıştır.

2.18. AVRUPA'YA ÖĞRENCİ GÖNDERMESİ

II. Mahmut zamanında, Fransa'ya askeri tahsil görmeleri için başlayan Avrupa'ya öğrenci gönderme akımı, Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabalarının en somut örneklerinden biridir.[470] "Memalik-i Mütemeddine" olarak addedilen ülkelerde eğitim görme iştiyakı sadece bu dönemle kalmamış, Tanzimat'la beraber

---

Encümeni ve Meclis-i Kebir–i Maarif üyeliklerinde bulundu. (Abdülkadir Özcan, "Efdaleddin Tekiner", *DİA,* C.40, s.358.)

[467] Efdaleddin Efendi, *Maarif Nazırı Emrullah Efendi'den Şikayetim*, Dersaadet:1329.

[468] Ertaylan, *Tevfik Fikret*, s. 50.

[469] Ömer Seyfettin, "Foyadan" adlı yarım kalan romanında, bu olaya değinir ve Emrullah Efendi'nin adını zikrederek gazetelerin hayli gürültü yaptığından bahseder. Ömer Seyfettin, *Bütün Hikayeleri*, haz: Nazım Hikmet Polat, İstanbul: Y.K.Y, 2015, s.1410.

[470] Adnan Şişman, *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876),* 2004, Ankara: T.T.K., s.10.

gönderilen öğrenci sayısı da artmıştır. II. Meşrutiyetin ilanından sonra da Avrupa'ya öğrenci gönderilmeye devam edilmiştir. Emrullah Efendi de Avrupa'ya öğrenci gönderme hadisesine çok ehemmiyet vermiş, giden öğrencilerden, en çok orta ve yüksek derecedeki okullara öğretmen yetiştirmeyi amaçlamış, bu kişiler döndüğünde Sultanilerde öğretmenliğe, Darülfünun ya da yüksek okullarda öğrenci yardımcılığına atanmıştır. [471] Onun vasıflı kişileri seçerek Avrupa'da eğitim sağladığını da biliyoruz. Bu kişilerden biri olan Meşrutiyet dönemi entelektüellerinden Emin Ali Çavlı, Bursa Lisesinde Tarih öğretmenliği yaparken, İslam Tarihine dair eser yazıp yayımlamış, bunun üzerine Maarif Nezareti, habersiz iş yaptığı gerekçesiyle Çavlı'yı azletmiştir. Durumdan haberdar olan Emrullah Efendi, kendisini nezarete çağırıp, takdir ederek, Avrupa öğrenci müfettişliğine tayin etmiştir.[472] Satı Bey'in aracılık etmesiyle İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nu da Avrupa'ya, pedagoji ve elişleri öğretimi için göndermiştir. [473]

9 Haziran 1910 (27 Mayıs 1326)'da, mecliste, yurtdışına gönderdikleri öğrencilerle alakalı verileri paylaşmıştır. Buna göre, toplam 89 genç Avrupa'ya gönderilmiştir. Bu gençlerden 31 tanesi öğretmenlik okumakta, 7 tanesi ulum-ı siyasiyye tahsil etmekte, 7'si hukuk öğrenimi görmekte, 5 'i Ulum-u Tabiiyye, 4'ü Ulum-u Ticariye 'de, 12 Fenni Tıbbi, 8 kimya, 4 elektrik, 2 Mimar, 2 resim, 1 tarih, 1 edebiyat bölümlerindedir. Yurtdışındaki öğrencilere dair bu rakamları verdikten sonra, bu talebelerin orada sefahate dalıp çalışmadıklarına dair bazı haberlerin gelmesi üzerine durumu tetkik ederek, derhal bir müfettiş gönderdiğini, bu müfettişin bütün mektepleri gezdiğini, ayrıca orda daimi bulunan müfettişten de bir rapor aldığını, bunun sonucunda da endişeyi mucip hal olmadığını öğrendiğini, gençlerin hakikaten çalışarak "Osmanlı milletinin şanını ilan edecek surette ibraz-ı gayret ettiklerini", talebenin orada bir cemiyet teşkil ederek birbirlerini himaye ettiklerini, onlardan çok istifa edeceklerini anlatarak, "Hülasa oradaki talebemiz de daimi bir teyakkuz altında bulunuyorlar."[474] demiştir.

Basında da Avrupa'ya gönderilen öğrencilerin durumları hakkında haberler yer almıştır. Örneğin "Avrupa'daki Talebemiz" adlı haberde Berlin'de Kimya

---

[471] Tekeli- İlkin, *Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim*, s.93.
[472] Hilmi Ziya Ülken, *Düşünce Tarihi*, s. 613.
[473] Baltacıoğlu, *Hayatım*, s. 98.
[474] *MMZC,* 9 Haziran 1910 (27 Mayıs 1326), C.2, İnikad: 109, s. 156.

Tahsilinde bulunan Fazlı ve Ormancılık tahsilinde bulunan Feridun Efendilerin, takdire layık görüldüğü, Fransa'da Pastör Darülfünun 'da bulunan Tekfur Efendi'nin de derslerinde fevkalade gayret gösterdiği sefarete takdirle bildirildiği yazmaktadır. [475]Sadece Avrupa'ya değil Amerika'ya da öğrenciler gönderilmeye başlanmıştır. *Sabah* gazetesinde çıkan bir habere göre, Columbia Darülfününa, Ahmet Emin Yalman, Ahmet Şükrü ve Nikolai Agnidi isminde üç öğrenci gönderilmiştir. Yazıda, gençlerin zeki ve çalışkan oldukları, bilhassa Ahmet Emin'in İngilizce, Almanca ve Fransızca' ya aşina olduğu anlatılmıştır.[476]

Yurt dışındaki öğrencilere oradaki yaşamlarını idame ettirebilmeleri için maaş da bağlanmıştır. Gazetede çıkan bir haber vesilesiyle, o zamana dek Rumi ayların sonunda ödenen bu maaşların, talebe zor durumda kaldığından artık peşin ödeneceğine dair bir karara varıldığını görmekteyiz. [477] Meclisteki açıklamalarından görüldüğü kadarıyla, Emrullah Efendi, özellikle Avrupa'da tahsil gören öğretmenlerin, döndüklerinde ülkedeki nitelikli ve donanımlı eğitimci eksiğini kapatacağını ümit etmektedir. Ancak Avrupa'ya gönderilen öğrencilerle alakalı farklı düşünen mebuslar da yok değildir. Örneğin Sivas Mebusu Nazaret Dagavaryan, 27 seneden beri Avrupa'ya gönderilen talebenin hepsinin filozof olduğunu, memleket için elzem bir ilim olan ziraat tahsili yapan talebe olmadığını, ziraat tahsili yapanları da memuriyetle görevlendirildiğini söyleyerek, Almanya'ya gönderilen öğrencilerin de faydalı olmayacağını çünkü Almanca bilmediklerini ileri sürmüştür.[478] Talat Bey ise, Avrupa'ya talebe gönderilmesinin aleyhinde olmadığını, fakat biraz da memleketin muhtaç olduğu sanayii tahsili için gönderilmesini rica etmiştir.[479] Bu konudaki şikayetlerin haklı olduğunu, Ahmet Rıza'nın hatıratındaki cümlelerinden anlıyoruz. Ahmet Rıza, hatıratında, "Babam beni Paris'e ziraat tahsiline göndermişti. Üç sene sonra imtihanlarımı geçiyordum. Babamın vefat haberini aldım. İstanbul'a dönüşümde kendime bir iş aradım. Kimse beni ne çiftliğine aldı, ne de bir sermaye

---

[475] *Tanin*, 16 Mayıs 1910 (3 Mayıs 1326), no:612, s.4.
[476] *Sabah*, 1 Şubat 1911, no:7673, s.2.
[477] *Tanin*, 3 Mayıs 1910 (20 Nisan 1326), no:599, s.2.
[478] *MMZC,* 8 Aralık 1910 (25 Teşrisani 1326), C.2, İnikad: 12, s.444.
[479] *MMZC,* 9 Haziran 1910 (27 Haziran 1326), C.2, İnikad: 109, s.156.

koyarak bir çiftlik işletmek istedi. Nihayet hiç arzu etmediğim halde hükümet işine girmeye mecbur oldum."[480] demektedir.

İkdam gazetesinde çıkan bir yazıda da Avrupa'ya gönderilen öğrencilerin seçtikleri dallar eleştirilerek, iktisat, sanayi, ziraat alanlarına fevkalade ihtiyacı olan ülkenin, boş hayaller ve süslü laflar, edebi nutuklarla zaman kaybettiği, anca katip yetiştirdiği ileri sürülmüştür. Emrullah Efendi'nin yapmak istedikleri ise, "Yeni Maarif Nazırının tayini üzerine maarifçe yine tulu emeller başladı. Kaç türlü tasvirat. Güya biz bugün hepimiz okuyup yazarsak memleket Fransa veya Almanya oluverecek gibi davranıyoruz."[481] Cümleleriyle eleştirilmiştir.

Hüseyin Cahit Bey, Emrullah Efendi hakkında yoğun eleştirilerin çıktığı 1911 yılının Ocak ayında, *Tanin* gazetesinde, "Avrupa'da Tahsil" isimli bir yazı kaleme alarak Avrupa'ya gönderilen öğrenciler ile ilgili bazı eleştirilerini dile getirmiştir. Ona göre, "İstikbalimizden emin olabilmek için; gençler önce kendi okullarımızda öğrenim görmeli, "Terbiye i Osmani" alarak, kalplerinde vatan aşkı yerleştikten sonra Avrupa'ya gitmelidir."[482]

Avrupa'ya öğrenci gönderilmesiyle ilgili bir diğer hatıratın bize söyledikleri de oldukça dikkat çekicidir. İttihatçılara karşıtlığıyla bilinen ve fail-i meçhul bir cinayete kurban giden gazeteci Ahmet Samim, *Servet-i Fünun* gazetesinin sahibi Ahmet İhsan Tokgöz'ün babalık yaptığı, koruyup kolladığı, yakından tanıdığı bir gençtir. Kendisine verilen "siyasetle uğraşma" sözünü dinleyerek tahsile yönelmiş; Avrupa'ya gitmeye karar vermiştir. Tokgöz, hatıratında, Emrullah Efendi'ye Ahmet Samim için ricaya gittiğini, bu isteğin kabul edilip kağıtların imzalandığını, sadece izin emrinin kaldığını, gidiş hazırlıklarının başladığını, 1910 Mayıs ayı başında Maarif Nezaretine gittiğinde, oradan Avrupa'ya öğrenci gönderilme görevinde olan Dr. Nazım'ın çıktığını görünce endişelendiğini anlatır. Nihayetinde korktuğu başına gelmiş ve Emrullah Efendi, Ahmet Samim'in Avrupa'ya gönderilemeyeceğini söylemiştir. Ahmet İhsan, sonradan Dr. Nazım'ın, Ahmet Samim'in adını listeden çıkarttığını öğrenecek, kısa bir zaman sonra da Ahmet Samim faili meçhul bir

[480] *Meclis-i Mebusan ve Ayan Reisi Ahmet Rıza Bey'in Anıları*, İstanbul: Arba Yayınları, 1988, s.9.
[481] *İkdam,* 15 Şubat 1910, no:5536, s.1.
[482] *Tanin*, 16 Ocak 1911 (3 Kanun-ı Sani 1326) no. 851, s.1.

cinayette kurban gidecektir. Bu acı olayı "Dr. Nazım'ın Rolü ve Maarif Nazırı Emrah Efendi'nin Zaafı" başlığı altında anlatan yazar, yetişmesine tanıklık ettiği gencin ölümünden büyük üzüntü duyarak, Emrullah Efendi'nin, başka bir meseleyle alakalı olarak, İstibdat Devrinde *Tanin* gazetesi çıkmadığından, *Servet-i Fünun* 'da yazmaya mecbur olduğunu söylemesinden dolayı eleştirmiş, "Halbuki insanlar acayiptir. Çok şey görmüş ve çekmiş olsalar da bir nazırlık sandalyesine oturunca maziyi çabuk unuturlar o sandalyeyi verenlere karşı küçüklüklerin türlüsünü nefislerine kabul ettirirler". [483] demiştir.

2.19.EMRULLAH EFENDİ HAKKINDA VERİLEN İSTİZAH TAKRİRİ VE MAARİF NAZIRLIĞINDAN İSTİFASI

2.19.1. İstifaya Götüren Sürecin Seyri

Meşrutiyet'in en sancılı zamanlarında Maarif Nazırlığı yapan Emrullah Efendi, nazırlığının sene-i devriyesinde, bizzat kendi partisi tarafından (Ek-10'daki karikatürde, Halil Menteşe Hallaçyan Ve Emrullah Efendi'yi nazırlıktan almaktadır.) , "Emrullah Efendi gibi büyük bir teşkilatçının fikirlerinden bihaber kalan memleket"[484] tarafından ve de kamuoyu tarafından, genel olarak yoğun bir şekilde eleştirilir olmuştu.

1910 yılının sonlarına doğru basında Emrullah Efendi'ye yönelik istifa şayiaları çıkmaya başlamış, "Emrah Efendi İstifa Etmemiş!" başlığı altında Emrah Efendi'nin bütçe görüşmelerinde dehşetli hücumlarla karşılaşacağı kaydedilmiştir.[485] Bilhassa, Tevfik Fikret'in istifasıyla sonuçlanan olaylar silsilesiyle Emrullah Efendi çok yıpratılmış, göreve geldiğinden itibaren, yapmaya çalıştığı icraatların tümünde programsız ve plansız olmakla suçlanmıştır. Bütçe tartışmalarında kendisine yöneltilen bu suçlamayı, Emrullah Efendi kati bir dille reddederek, "çorba bile plansız pişmez Maarif Nezaretinin planı elbette bir planı vardır"[486] cevabını vermişse de bu itham mütemadiyen karşısına çıkmıştır.

Onun, Fransa'daki eğitim tarzını Erzurum'a Ankara'ya Van'a adapta etmeye çalıştığını, mahalli ve geleneksel özellikleri hesaba katmadan uyguladığını,

[483] Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım,* s. 296.
[484] Dölen, *İstanbul Darülfünunu'nda Alman Müderrisler,* 235.
[485] *Sabah*, 23 Kasım 1910, no:7606, s. 2.
[486] *MMZC,* 7 Haziran 1910 (25 Mayıs 1326), C.6, İnikad:107, s.81.

Anadolu'daki kendi lisanını okumaktan aciz halka liselerde İngilizce, Almanca dersleri koyduğunu, projelerinin memlekete uymadığını iddia eden bir yazar, Mecliste icraatları hakkında izahat verecek Emrullah Efendi'nin vekillerce şiddetle eleştirilmesinin hiç de şaşırtıcı olmayacağını söylemiş;[487] *Muahede* gazetesinde, Emrullah Efendi'den büyük ümitler beslendiğini, buna rağmen onun icraatlarını hayal kırıklığına yol açtığı şu sözlerle ifade edilmiştir "Zannolunurdu ki Emrullah Efendi Maarif Nezareti'ne gelirse, maarifteki o müthiş intizamsızlıklar yolsuzluklar yalnız nazırlardan değil hatırlardan da atlatılmış olacak. Eyvah ki eski atalet ve tereddüdünde nezaret baştanbaşa aynı. Acaba nezaretin nazarı mahsus sandalyesinde muvaffakiyetsiz bir nazır, istirahat olup da işleri mihver-i daimi karışmasında deveran edecek de zavallı millet bu müthiş haller karşısında mahzun kederli mi bakacak öyle mi işte olmamalı ve olamaz da."[488]

Meclisteyse, Emrullah Efendi'nin icraatları o kadar çok masaya yatırılarak irdelenmiştir ki, bütçe celselerinde, bütçe tanziminden daha çok; Maarif Nezareti'nin icraatları sorgulanmıştır. Bu meseleye dikkat çeken Selanik Mebusu Artas Yorgaki Efendi, "Maarif bütçesinin müzakeresinde, mekteplerin usulü tedrisi ve imtihan usullerinin tartışıldığını, halbuki bunların müzakere edilecek ahvalden olmadığını" söylemiştir.[489] Bir diğer bütçe oturumunda da, hukuk fakültesinden doktora sınavının kaldırılmasına dair uzun tartışmalar olmuş, Meclis Başkanı Ahmet Rıza Bey, "Bu doktora için bütçede bir para istiyorlar mu" diye sormuş, meclistekilerin "hayır" sadaları karşısında da "öyleyse niye müzakere ediyorsunuz" demiştir.[490]

İbrahim Hakkı Paşa kabinesinin yönetime gelişinin senesinde, basında ve kamuoyunda yükselen hoşnutsuzluk sesleri artmış; bunun üzerine, 5 Aralık 1910 (22 Teşrinisani 1326) günü, Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa, hükümetinin icraatlarını anlatarak nazırlarını savunmuş eleştiri ve soruları yanıtlamıştır. Onun nazırlarını müdafaası karikatürlere de konu olmuştur. (Ek -6.) Mebuslar Adana olayları, yolların bozukluğu, maarifteki karmaşa ve başka pek çok konudaki eksiklikler hakkında söz alıp itirazlarını dile getirmişlerdir. Sıra Maarife geldiğinde, Sivas Mebusu Nezaret Dagavaryan, rüştiye mekteplerini ele alarak, dört beş vilayet gezdiğini, gördüğü

---

[487] *Sabah,* 29 Kasım 1910, no: 7608, s.1
[488] *Muahede,* 21 Ekim 1910 (8 Teşrin-i evvel 1326) no: 4, s. 3-4.
[489] *MMZC,* 8 Haziran *1910 (*26 Mayıs 1326), C.6, İnikad: 108, s. 23.
[490] *MMZC,* 9 Haziran 1910 (27 Mayıs 1326), C.6, İnikad: 109, s.135.

rüştiye mekteplerinin acınacak halde olduğunu, muallimlerinin, adeta çoluk çocuk ve yetersiz olduğunu, liselerin de sadece isminin değiştirildiğini fakat programlarının düzenlenmediğini ileri sürmüş,[491] Konya Mebusu Mehmet Vehbi Efendi, hükümeti genel manada eleştirdikten sonra, Emrullah Efendiyi, eski mekteplerin hocasını beğenmeyip bu mektepleri yıkmak, tatil etmek, yaptığı yeni liselerin hocası ve öğrencisi olmadığından yok hükmünde sayılacağından, muallimler arasındaki maaş farkından, nezaretteki encümenin keyfi uygulamalarından, okullardaki mecburi giysi alamayan fakir aile çocuklarının mağdur hale gelmesinden dem vurarak tenkit etmiş, Emrullah Efendi bu tenkitleri "kamilen doğru değil" diyerek reddetmiştir. Sözlerine devam eden Mehmet Vehbi Efendi, müfettişlere de değinerek, meclisin müfettişler için bütçe ayırdığını fakat bu paranın lüzumlu yere sarf edilmesi gerekirken öyle olmadığını söylemiştir.[492]

Oturumda söz alan Dersim Mebusu Lütfü Fikri Bey ise, Maarif Nazırının kimseye göstermeden Tedrisat-ı İptidaiye dair bir nizamname yazdığını bunun Şura-yı Devlet'ten geçmediğini, taşrada kimsenin anlamadığını, bunun sonucunda nezarette şikayet dosyalarının yığıldığını ileri sürmüş, Emrullah Efendi'nin bu hücumlara cevabı "Maarif Nazırının kanun telif etmeye hakkı vardır" şeklinde olmuştur. Tenkitlerine devam eden Lütfü Fikri Bey, "sadece nizamnamenin değil, maarif bütçesinin de Emrullah Efendi tarafından kimseye gösterilmeden danışılmadan hazırlandığını iddia etmiş, bu hususta *Tanin* gazetesi de bizimle müttefiktir" diyerek şahit göstermiştir. Maarif nezaretini, memurları dilediğince keyfe göre azletmekle suçlayan Lütfü Fikri Bey nazırların da müstebitane davranmakta olduğunu düşünmektedir[493] Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa, pek çok memnuniyetsiz sesin yükseldiği bu oturumda, kabinesindeki nazırların başına buyruk ve başarısız olma suçlamalarıyla karşı karşıya gelmiş; "Kendinden çok nazırlarının kefaretini ödemeye zorlanmıştır."[494] Gerek mecliste, gerek gazetelerdeki bu

---

[491] *MMZC,* 8 Aralık 1910 (25 Teşrisani 1326) C.2, İnikad:13, s.442.
[492] *MMZC*, 5 Aralık 1910 (22 Teşrinisani 1326), İnikad: 11, s.309, 310.
[493] Lütfi Fikri Bey: Biz, istibdada karşı meşrutiyet tesis ettik diyoruz, buna böyle iman ettik. Eğer nezaretlerin bütün muamelatı, yalnız nazırların uhdesine bırakılmış ise, bir müstebidin yerine 8 tane ufak müstebit kaim olmuş demektir. (*M.M.Z.C*, 7 Aralık 1910 (24 Teşrinisani 1326), C.1, İnikad: 12, s. 384.)
[494] Erkan Tural, *Son Dönem Osmanlı Bürokrasisi*, Ankara: İmge Kitabevi, 2016, s.220.

tenkitleri, Emrullah Efendi basın yoluyla 30 Aralık 1910'da, üç maddeyle şöyle cevaplamıştır:

1. Her tarafta mektepler açmadığımdan dolayı beni tenkit ediyorlar. Bu cüz'i bütçe ile ne yapabilirdim? Arzu ediyorlar ki lüzumlu bütün mektepleri birden tesis edeyim. Fakat, böyle bir icraatın ne surette meydana gelebilir olduğunu izah etmiyorlar.

2. Eski öğretim usulünü, bir sene zarfında yenileyip ıslah edemediğimden dolayı şikayet olunuyor. Benim elimde bir proje vardı. Bu sene bunun yarısını uyguladım. Gelecek yıl da diğer yarısını uygulayacaktım.

3. Bundan başka, beni vazifemde hata yapmakla itham ediyorlar. Şimdiye kadar hangi nazır hata yapmadı?

Emrullah Efendi, bu üç maddeyle eleştirileri cevaplasa da 30 Aralık 1910'da kendisi hakkında gensoru verileceği söylentileri çıkmaya devam etmiştir.

2.19.2. Emrullah Efendi Hakkında Verilen İstizah Takriri

2 Ocak 1911 (20 Kanun-ı Evvel 1326)'da hakkında iki istizah (soru önergesi) verilmiştir. Maliye Nazırı Cavit Bey, 7 Ocak 1911 (25 Kânunuevvel 1326) tarihli günlüğünde, Talat Paşa ile konuştuğunu, "Yeni kabineye Emrullah'ı ithal etmeyeceklerini" söylediğini, fakat Sadrazam İbrahim Hakkı'nın, on beş gün önce politikalarını övüp, kendisi ile arasında hiç itilaf olmayan Emrullah Efendi'yi "Ben ne diye kabineden çıkartayım" dediğini kaydetmiştir."[495]

9 Ocak 1911 (27 Kanunuevvel 1326) da hakkında verilen bu takrirler kabul edilmiştir. Takrirlerden ilki Trablusgarp mebuslarına, ikincisi Hüseyin Cahit Yalçın'a aittir. Hüseyin Cahit, 26 Aralık 1910 (13 Kanunuevvel 1326) da verdiği takririnde şöyle demektedir:

"Meclis-i Mebusan Riyaset-i Celilesine,

Maarif Nezaretinin liseler teşkilatı hususunda ittihaz ettiği meslek ile nezarette muntazam bir program takip edilmemesi yüzünden gerek muallimlerin tayininde, gerek muallimlere maaş tahsisinde gösterilen adem-i isabet ve israftan ve tedrisata vakt-i zamanında mübaşeret edilmemesi hasebiyle vukua gelen zarar-ı

[495] Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmes*i, s. 67.

maneviden dolayı Maarif Nezaretinden istizah-ı keyfiyet edilmesini teklif eylerim. İstanbul Mebusu Cahit

Trablusgarp mebusları ise, verdikleri istizah takririnin Nazır Emrullah Efendi'nin şahsına karşı bir hareket olmadığını ifade etmişler, amaçlarının bölgelerinin eğitim kurumlarından mahrum bırakılışının hesabını sormak olduğunu, belirtmişlerdir.

Mahmut Naci, "İslam çocuklarının mektepsizlikten dolayı bir hayli sefalette olduğunu, ağyarın bile bunlara acıdığını belirterek", Meşrutiyetten önceki okul rakamlarını vermiş, Meşrutiyette Maarif Nezaretinin hiç okul açmadığını, buna karşılık İtalyanların çok iyi donatılmış okullar açtıklarını, Maarif Nezaretinin değil yeni mektepler tesis etmek, mekteplerin iyileştirilmesine dahi çalışmadığını, orada daire teşkilatı ile uğraştığını, sadece dört mektebi olan yerin tefrişatı için 2500 kuruş harcayarak müfettiş tayin ettiğini, toplamda 18 idadi için de beş müfettiş görevlendirdiğini, hülasa Maarif Nezaretinin mektepten ziyade, daire teşkil ettiğini dile getirmiştir. Eleştirilerine devam eden Mahmut Naci, Nezaret, bu sene bütçede aldığı fazla varidatla 160 küsur Rüşdiye, 20 İdadi açtığını iftiharla ilan etmiş, fakat bu kadar mektepten sonra bir okul dahi açmamış, gene geçen sene Mekatib-i İptidaiye tahsisatına beş milyon zam olunduğu halde, bu beş milyon kuruştan bir kuruşun dahi vilayetlerine girmemiş olduğunu anlatarak, Maarif Nezaretinin vilayetlerine karşı neden bu himmetsizliği gösterdiğini bilmediğini söylemiştir. [496]

Hüseyin Cahit Yalçın ise aynı celsede verdiği takrirle, birçok konuda eleştiri yaparak, sualler yöneltmiştir. Oldukça uzun süren konuşmasındaki eleştiriler, şu başlıklara dairdir: Emrullah Efendi, aynı anda pek çok işe girişip, bu işleri atıl bırakmaktadır. Maarifin içinde bulunduğu kötü hal, sadece bütçe yetersizliğine bağlanamaz, çünkü bir önceki II. Abdülhamid dönemine göre maarife ayrılan para miktarı fazlalaşarak; neredeyse o döneme göre üç katı artış olmuştur. Sorun sadece para ile alakalı olsa, askeri harcamalara ayrılan para maarife aktarılarak çözülebilecekken esas problem zamana dairdir. Fakat maarif bütçesi ve zaman israf edilmekte, yeterince verimli kullanılmamaktadır.

Hüseyin Cahit'in, girizgâh şeklindeki bu cümlelerine meclistekiler iştirak etmiş, "çok doğru" sedaları yükselmiştir. Sözlerine, Emrullah Efendinin kendi

---

[496] *MMZC,* 9 0cak 1911 (27 Kanunuevvel 1326), C.2, İnikad: 23, s. 80, 81.

sözlerini okuyarak devam eden Hüseyin Cahit'e göre, maarif nazırı kendi dediklerini uygulamamaktadır. İlköğretimin önemini vurguladığı halde, bunun aksi yönde politikalar gütmektedir.

Hüseyin Cahit, bu iddiasını şu şekilde temellendirir: Emrullah Efendi kabineye dahil olup maarif nazırlığına geldiğinde, gerek verdiği beyanatlardan, gerekse basına verdiği mülakattan görüleceği üzere "Asıl binayı maarifin temeli tahsil-i iptidai" demiş, meclisteki bütçe toplantısında da "Müstebit iktidarların kendisine memur ve işine yarayacak kişiler yetiştirebilmek için daima yüksek mektepler açarak, görevimizi yaptık derler, ilköğretimi ihmal ederler" açıklamalarında bulunmuştur.[497]Fakat, en fazla ilköğretime önem vereceğini söylemesine rağmen, bu doğrultuda hareket etmemiş, kendisiyle tenakuza düşerek, ilköğretime yeterince önem vermemiştir "Tuba Ağacı" fikrine yönelik çalışmaları zaman kaybı ve memleketi zararınadır. İlköğretimin önemine dair konuştuğu halde, ıslahata, Tedrisat-ı Aliye'den başlamayı öngören bu nazariyesini tatbike uğraşmaktadır.

İstanbul'da Devletin toplam 4 tane iptidai mektebi olduğunu, bunların en ücra semtlerde bulunduğunu, hiç birisinin sağlığa elverişli olmadığını, muallimlerinin maaşlarının çok düşük olduğunu söyleyen Hüseyin Cahit, "taşralarda mektep namına bir şey var mıdır bilmem, İstanbul'da gördüğüm hiç bir şey yapılmamış olması ve mevcut olan eski mekteplerin biraz daha eskimiş bulunmasıdır. İptidai tahsili de bundan ibarettir. Kız mekteplerine gelince, İstanbul'da 89 tane kız İptidai mektebi var. İşte, Maarifi iptidaiye namına verdiğimiz ehemmiyet de bundan ibarettir" demiştir. Emrullah Efendi, bütçe konusunda kimseye danışmamıştır. Hatta müsteşarlar dahi görmemiş, maarif çalışanlarının buna dair bilgisi olmamıştır. Oysa ki nezaretlerin en temel işi, bütçesini düzenleyebilip, denkleştirebilmektir. Bu anlamda kendisine yüksek maaş verilen Maarif Meclisi ne iş yapmaktadır? Nezarette keyfilik hüküm sürmektedir. Azledilen memurlar olmakta, bunların ne sebeple azledildiği ve tekrar ne sebeple muallimlikte istihdam edildiği bilinmemektedir. Şube reislerinin birbirlerinden haberi yoktur. Bir şey sorulsa malumat alınamaz. Dairelerin birbirinden haberi olmamasından dolayıysa bir çok hatalar olmuştur. Meclis-i Maarifin görevi talimatname yapmak, ıslahat ve

---

[497] *MMZC,* 7 Haziran 1910 (25 Mayıs 1326), C.1, İnikad: 107, s. 61.

programları denetlemek olduğu halde, lüzumsuz işlerle uğraşmakta, örneğin kaşık mubayaası yapmaktadır. Programı ve bütçeyi bile görmeyen Maarif Meclisi, uzun uzadıya kaşık satın almakla iştigal etmiştir.

Maarif Nezaretinde iktidarsızlık ve muayyen bir program olmamasından, iyileştirmeye ilköğretimden mi, yoksa yüksek öğrenimden mi başlanması gerektiğine karar verilememesinden, nazariyelerin ihtilafatından ötürü, ortaya bir şey çıkmadığını söyleyen Hüseyin Cahit, buna örnek olarak ilköğretimi ıslah etmek, programlarını tadil etmek, mekatib-i iptidaiyede okutulacak kitapları kararlaştırmak üzere bir komisyonun teşkil etiğini, bu komisyonun geçen sene haziran on dokuzda ilk kez Meclis-i Maarifte toplandığını fakat o gün Emrullah Efendi meclise gelmediğinden müzakere edilemediğini, ikinci defa toplanan mecliste bu kez Emrullah Efendi'nin de olduğunu bu sefer de süferadan bir zat kendilerini ziyarete geldiğinden, toplantıyı terk ettiğini, sonra bir daha, bu komisyonun toplanmadığını anlatarak, bu mevzunun da unutulup gittiğini bu ıslah fikrinin daha sonra liselere ve tahsil-i ali kısımlarına geçtiğini "yani tüm mesainin, bir gün başlanan şeyin ertesi gün tekrar bozmak ve yeniden başka bir işe başlamak üzere sarf edildiğini ileri sürmüştür." [498] Başlanılan işi yarım bırakmak ve diğer şeylere geçmek kusuruna delil olarak; bazı kitap tercümelerini gösteren Hüseyin Cahit, Maarif Nezaretinin bütçesinde faydalı ve ilmi kitapların tercüme ve telifi için bir tahsisatının olduğunu, buna dayanarak, Maarif Nezaretinin, Fransızca mühim bir eserin tercümesi için bir müsabaka düzenlediğini, pek çok kişinin başvurduğunu, bazı kişilerin seçildiğini, bu kişilerin de eserin bir kısmını tercüme ederek Maarif Nezaretine takdim ettiğini fakat bunların, nezarette okunmadan dokuz formasının basılarak Emrullah Efendi'ye gönderildiğini, nihayet bundan da bir netice çıkmadığını anlatmıştır.

Sözlerine, liselerde yapılan değişimlerle devam eden Hüseyin Cahit, müfredatın hazırlanışında hatalar olduğunu, lise tahsilinin devirlere tefrikinde bir hikmet gözetilmediğini, derslerin birbirinin tekrarı olmaktan öte gidemediğini, bu hataların sebebinin de programların, seçilmiş bir heyetin sorumluluğu altında değil; sırf Emrullah Efendi'nin mahsulü olmasından ileri geldiğini söyleyerek, "Tabiidir acele yapılan iş, böyle noksan olur ondan da istifade edilemez, sadece bunlar değil

[498] *MMZC,* 9 Ocak 1911 (27 Kanunuevvel 1911), C.2, İnikad: 23, s. 84.

liselere dair başka sorunlar da var, liselerin sadece adı değişmiş olsa da hazineye bir yük getirmiştir, çünkü evvelden 5-6 yüz kuruş alan muallim bugün sırf mektebin adı değişti "lise" oldu diye 2000 kuruş almaya başlamıştır; bu ise israf" demiştir.

Gene aynı şekilde, "lise açacağız diye eldeki idadileri bile kaçırdık, bakalorya imtihanının kaldırılmasıyla Mekatib-i İdadiyede tahsil büsbütün gevşedi, Vefa İdadisi, liselerin uğruna kurban olmuştur. Lise açacağız diye derken Vefa İdadisini dahi açamadık" şeklinde tenkitlerini sürdürerek, Emrullah Efendi'nin Maarif bütçe müzakerelerinde Vefa İdadisinin tamiratı için "Süleymaniye'de bir arsamız var, yeni bir bina yaptıracağız, onun için tamiratı men ettim, yaptırmadım" dediğini, fakat Süleymaniye'deki mektebin yapılmadığını, Vefa İdadisine öğrenci başvurusu için verilen ilanın boşa gittiğini anlatmıştır.

Emrullah Efendi'nin çok önemsediği müfettişleri de ele alan Hüseyin Cahit, "Mektepten ziyade müfettiş tayin edildiğini görmekteyiz" diyerek, Nazırın geçen sene mecliste müdafaada bulunduğunu, bunun üzerine kendisine icap eden tahsisatın verildiğini, fakat aldığı bu tahsisatın Emrullah Efendi'nin üzerinden mesuliyeti kaldırmayacağını, çünkü kendisinin mesuliyeti üzerinde bir şey talep ettiğini, eğer istediği tahsisatı meclis vermeyecek olsaydı elinin kolunun bağladığını iddia edeceğini ileri sürmüştür.

Böylelikle, sırayla tüm eğitim kademesini ele alan Hüseyin Cahit, Mekatib-i Aliyeyi de es geçmemiştir. Bilhassa, Hukuk Mektebinde yapılan değişiklikleri eleştirerek, şubelerin kaldırılmasını, bir sınıfta birleştirilen öğrenci sayısı çok arttığından ders işlenememesini, lisan dersleri veren elsine şubelerinde asli talebenin buraya devam etmek isteyip, şubeler ücretli olduğundan, önce kendilerinden yarımşar lira alındığını, sonra bu ücretten muaf oldukları kararı çıkınca talebenin yatırdığı parayı istemesi üzerine "paranız yandı" cevabını aldıklarını dile getirmiştir. Emrullah Efendi Hazretlerini niyetinden dolayı muaheze etmenin caiz olmadığını, çünkü niyetlerinin gayet âli olduğunu, fakat yapılan şeylerin bir seraptan ibaret olduğunu söylemiş; Genel itibarıyla, nezarettekilerin bağlantısının birbirinden kopuk olduğunu, "yapılamayacak pek çok işi bir anda uygulamaya koyup yapmak istemenin hata olduğunu" taşıyamayacağı yükün altına girmekle itham etmiş, bu da

memleketin zararına olmaktadır diye eklemiştir.[499] Bu celsede başka mebuslar da söz alarak görüşlerini belirtmişlerdir, sözgelimi Aydın mebusu İsmail Sıtkı Bey, Emrullah Efendi'nin İttihat ve Terakki mensubu bir nazır olduğunu, fakat takip ettiği programın fırkanın programına aykırı olduğunu ileri sürmüştür. Emrullah Efendi, Sıtkı Bey'e cevaben Fırkanın maarif kısmındaki programı kendisinin yazdığını ve o programdan şimdiye dek hiç geri adım atmamış olduğunu söylemiştir.[500]

Söz alan Emrullah Efendi, Hüseyin Cahit'e teşekkür ederek bu soruları epeydir beklediğini ifade etmiştir. Savunmasında, bütçenin eline geç ulaştığını, kanunun üzerinde bir iş yapmadığını, programsız hareket etmediğini açıklamıştır. Ona göre hatadan korkan bir nazır iş göremezdir. Onun bu savunmalarına binaen Aydın Mebusu İsmail Sıtkı Bey, Emrullah Efendi'yi kanunların fevkinde hareket etmekle suçlamıştır. İstibdattaki şikayetlerinin, kanun olduğu halde kanuna riayet edilmemesi olduğunu söyleyerek; Maarif Nezaretinde de aynı durumun vaki olduğunu ileri sürmüştür.

Emrullah Efendi, diğer mebusların ve Hüseyin Cahit ile Trablusgarp mebuslarının soru ve eleştirilerine teker teker cevap vermiş olsa da, Maarif Nezaretinin icraatlarıyla ilgili genel bir hoşnutsuzluk olduğu arada geçen diyaloglardan belli olmaktadır. Oturum sonunda, kendisinin de talebiyle, Emrullah Efendi'nin istizah takrirlerine verdiği cevabın, kifayet edip etmediği reye konulmuş; reyler sonucunda da kifayet ettiği sonucuna varılmıştır. Dersim Mebusu Lütfü Fikri Bey, "Hüseyin Cahit'in sözlerini tamamen doğru bulduğunu, fakat diğer nezaretlerin halinin Maarif Nezaretine nazaran iç acıcı olmadığını, onlara itimat reyi verilmişken yalnız Emrullah Efendi'yi istizaha çekmenin zebunkişlik olduğunu, bu sebeple de bu konuda oy kullanmayacaklarını" belirtmiştir. İttihat ve Terakki mebusları, fırka politikası doğrultusunda fire vermeden lehte oy vermiş olsalar da çoğunluğu Emrullah Efendi'nin açıklamalarından tatmin olmamıştır. Bu sonuçta gazetelerin sürdürdüğü tenkit yazıları ve Tevfik Fikret'in arkadaşları ve çevresinin yürüttüğü aleyhteki kampanyaların etkisi büyüktür.

---

[499] *MMZC.,* 9 Ocak 1911 (27 Kanunuevvel 1326) C.2, İnikad: 23, s.83,88,89.
[500] *MMZC,* 9 Ocak 1911 (27 Kanunuevvel 1326), C.2, İnikad: 23, s.110, 112.

2.19.3.İstizah Takririnden Sonra Gelişen Olaylar

Meclisteki oturumda yönelttiği eleştirilerle yetinmeyen Hüseyin Cahit, bir gün sonra *Tanin* gazetesindeki yazısında, Emrullah Efendi'nin icraatlarını sorgulamaya devam etmiştir. Emrullah Efendi'nin hem para hem de zaman yönünden "İsrafa sebep olduğu" gerekçesiyle hesap vermesi gerektiğini düşünen yazar, "Dünkü İstizah" adlı yazısı için gazetenin tam bir sayfasını işgal edecek şekilde tenkitlerde bulunmuştur.

"Maarif Nezaretinin icraatı aleyhinde şayan-ı hayret bir ittifak ile bütün gazeteler tarafından bir müddetten beri devam eden neşriyat, nihayet dün Meclis-i Mebusanda bir istizaha sebep oldu" cümleleriyle yazısına giriş yapan Hüseyin Cahit, Emrullah Efendi'yi hayalperestlikle, vaadini tutmamakla, tek başına kimseye danışmadan iş görmekle, maarifte çalışanların birbirinden habersiz iş görmeleriyle muaheze etmiş, azil ve tayin hususlarında kanunlara değil keyfiliğe göre hareket edildiğini, kâğıda yazılan işlerin yapılmış gibi gösterildiğini, yeni başlayan öğretmenlere gereksiz yere çok yüksek maaş verildiğini, kısaca maarif nezaretinde her işin yarım, eksik karmakarışık vaziyette olduğunu ileri sürmüştür. İstizah neticesinde maarif nazırına 127 rey ile beyan itimat edildiğini, bir tek muhalif rey bile bulunmadığını da sözlerine eklemiştir. [501]

Bu arada İttihat ve Terakki Cemiyeti de, kendi içinde İbrahim Hakkı Paşa'nın bir yıllık icraatını sorgulamak üzere toplantılar yapmaya başlamış; icraatları eleştirilip, kendilerinden genel olarak hoşnutsuzluk duyulan nazırlar için bir oylama yapılmıştır. Bu oylama neticesinde, Nafia ve Ticaret Nazırı Hallaçyan Efendi 13 lehte, 78 aleyhte; Maarif Nazırı Emrullah Efendi 23 lehte, 56 aleyhte, ve Orman ve Maadin Nazırı Mavro Kordoto Efendi 96 lehte 23 aleyhte oy almışlardır. [502]

Evkaf Nazırı Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi, günlüğünde bu olaya şöyle yer verir: "16 Şubat 1911, Perşembe. Bugün fırka toplandı. Dahiliye Nezaretini Halil Bey'in kabul etmesini uygun görmekle beraber diğer nazırlar hakkında da güvenoyu topladılar. Nafia Nazırı ile Maadin Nazırı Hallaçyan ve Emrullah Efendiler

---

[501] *Tanin*, 10 Ocak 1911 (28 Kanun-ı Evvel 1326) no: 845, s.1.

[502] Salman, "Emrullah Efendi'nin ilk Maarif Nazırlığı", *Emrullah Efendi Sempozyumu*, s. 122.

güvenoyu alamadıklarından istifa etmeleri tabiiydi."[503] Cavit Bey ise, günlüğünde, içtimada, sadrazamlar da dahil tüm nazırların reye konulduğunu, aleyhinde ekseriyet hasıl olan Emrullah Efendi ile icraatlarından hoşnut olunmayan Hallaçyan Efendi'nin görevlerini bırakmalarını, "istifalarını vermeye mecbur oldular" sözleriyle anlatmıştır.[504]

İkdam gazetesine açıklama yaparak, "Bu mesele benim için bir haysiyet meselesi olduğundan bu konuda düşünerek kendimce bir karar verdikten sonra görüşümü beyan ederim" diyen Emrullah Efendi, bir gün sonra istifasını sadarete göndermiştir. Gazeteye gönderdiği açıklamasında "Huzur-ı sami-i sadaretpenahiye mensubu olduğum fırkanın ihyaren hakkımda ittihaz eylemiş olduğu karar üzerine maarifi umumiye nezaretinden çekilmek lüzumu gördüm" diyen Emrullah Efendi, kendisinin Bir ay evvel heyet-i umumiye huzurunda istizah edilmemiş olsaydı, şimdi bir istizah karşısında bulunmak ve neticesini beklemek konusunda ısrar edeceğini de sözlerine eklemiştir.[505]*Tanin* gazetesinde, Emrullah Efendi'nin istifanamesini sadrazama gönderdiği haberi "Memleketimizin yetiştirdiği erbab-ı fazıl ve iktidardan olduğu cihetle meşagile-i nezaretten kurtularak, mesai-i ilmiye ve siyasiyye tahsis-i vakit edecek zaman bulabilmesi şayan-ı memnuniyet vericidir" temennisiyle birlikte verilmiştir.[506] Mizah dergilerinde de istifa süreci ve sonrası epeyce yer almıştır. (Ek-9.; Ek-5.; Ek-4.)

Böylece, bir yılı biraz geçen Maarif Nazırlığı makamımdan istifa eden, Emrullah Efendi'nin yapmaya çalıştığı birçok değişiklikte, dirençle karşılaştığını görürüz. İttihat ve Terakki üyesi, hatta ideologlarından olduğu halde birçok projesini, cemiyetteki kendi arkadaşlarına dahi benimsetememiştir. İdadilerdeki Darülfünundaki uygulamaları itirazla karşılanmış, yaptığı kanunlar dikkate alınmamıştır. Sözgelimi Selanik'te toplanan İttihat Terakki Kongresinde bir karar alınarak örgütün himaye ettiği okullara "İttihat ve Terakki Mektebi" adının verilmesi kararlaştırılmış, bu okullarla propaganda güdüldüğünden, yüksek rakamlar sarf edilerek İttihat ve Terakki Mektepleri, açılmış, fakat bu esnada Maarif Nazırlığı

---

[503]*Mustafa Hayri Efendi'nin Meşrutiyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri,* s. 25.
[504] Cavit Bey, *Meşrutiyet Ruznamesi,* haz: Hasan Babacan – Servet Afşar, Ankara: T.T.K., 2014, s.76.
[505] *Tanin*, 19 Şubat 1326 (6 Şubat 1326), no:885, s.1.
[506] *Tanin*, 17 Şubat 1911, no:833, s.2.

görevinde olan Emrullah Efendi'nin eğitim reformu niteliğinde kaleme aldığı "Maarifi Umumiye Kanun Tasarısı ise meclisin gündemine bile alınmamıştır. [507] Maarif bütçe oturumları deyim yerindeyse kıran kırana geçmiş; adeta Maarif Nazırı siygaya çekilmiştir. Ülkenin içinden geçtiği çok zor zamanlarda bir yıl içinde ilk öğretimden yüksek öğretime dek eğitimin her kademesinde reform sayılabilecek değişimleri hayata geçiren Emrullah Efendi görevinde biraz daha uzun kalabilseydi çok daha iyi işler başarıp, anlaşılabilecekti kanaatindeyiz.

Hakkındaki genel kanı "Fazıl-ı Muhterem" olsa da Maarif Nazırlığında yeterince başarılı olmadığı yönündedir. "Maarif Nazır-ı Beyefendi Hazretleri saha-i maarifte iftihar edebilecek derecede merhale kat etmemişlerdir" "Emrullah Efendi kanunları evinde yapıyor, Fransa'dan kanun alıp tercüme ediyor, buraya gönderiyor, Maarif Nezaretinin bütçesini kimseye göstermemiştir." [508] ithamlarına maruz kalmış, basında, özellikle *Tanin* gazetesinde mütemadiyen eleştirilmiştir. Bu eleştiriler Mekteb-i Sultani bahsinde ele aldığımız hadiseden sonra yoğunlaşarak yıpratma kampanyasına dönüşmüştür. Azınlık cemaatleri de Emrullah Efendi'nin teftiş sistemi nedeniyle kendisine cephe almış, yayın organlarında, mecliste şiddetli muhalefette bulunmuşlardır. Tüm bu olumsuzluklara rağmen onun, kafasına koyduğu pek çok projeyi hayata geçirmiş olduğu da bir gerçektir. İhtiyat mektepleri, Hukuk Mektebi değişiklikleri, Sultaniler, maarif müfettişlerine dair yaptıkları, bu gerçeğin ispatıdır. Verdiği emekler ve eğitime yaptığı katkılar sebebiyle nişanla ödüllendirilmiştir.[509]

Mehmet Akif, Emrullah Efendi'nin yeterince takdir edilmediğini, kıymetinin bilinmediğin düşünmüş ve vefatından sonra bu olaylara atıf yaparak; "Merhum çok fazıl, çok büyük bir alimdi. Onun ka'bına yetişmek ne mümkün! Diye serzenişte bulunmuştur."[510]

2.20. İLK BAKANLIĞI İLE İKİNCİ BAKANLIĞI ARASINDAKİ FAALİYETLERİ

Emrullah Efendi'nin, nazırlıktan istifa etmesinden sonra, meclis oturumlarına daha az katılmış, ilmi kimliğini temayüz ettiren çalışmalarda

[507] Sakaoğlu, *Eğitim Tarihi*, I. Baskısı, s.33.
[508] *MMZC*, 7 Aralık 1910 (24 Teşrinisani 1326) İnikad:12, s. 404.
[509] 7 Mart 1326/20 Mart 1910. (BOA, İ.TAL., 464/59, 21 Ramazan 1328).
[510] Edip, *Mehmet Akif* , s.222.

bulunmuştur. Medresetü'l Vaizinde İlm-i Ruh (Psikoloji) dersleri öğretmenliği yapmış, 30 Ocak 1911 (29 Muharrem 1329) tarihinde, kendisine maarife verdiği hizmetler dolayısıyla "Darülfünun Fahri Muallimliği" unvanı verilmiştir. 1912 senesinde ikinci kez Maarif Nazırı iken de burada dersler sunmuş, Mekteb-i Mülkiye ve Dar'ül –Fünun-u Osmani Yabancı Dil Şubesi müdavimlerinden, Ali Hayri adındaki bir öğrenci de bu derslerin notlarını tutmuştur. Notlar el yazması şeklinde kitap haline getirilip, basılmıştır. İçindeki konu başlıkları şu şekildedir:[511]

Hadisat-ı Nefsaniyenin Enva'ı Hadisat-ı Nefsaniyenin Hakikati**,**

Birinci Bab: Hadise-i Zihniye: Birinci Fasıl- İhsâsat: Ruh, nefs, ilm-i nefsin tarihi, Hadisat-ı Nefsaniye, İhsasatın çeşitleri, Halet-i Ula, Halet-i Saneviyye, İspat (vicdanın şehadeti), İkinci Fasıl, Zikrin Şeait-ı Sairesi, Ezkârın Maziye İ'lâli.

Muallim Cevdet, Emrullah Efendi'nin ıstılah koyacak kadar Arapça' ya hakim olup; Fransızca felsefi mefhumlarla tabirleri pek iyi kavramış geniş bir mütaala sahibi biri olmasından bahsetmektedir. Emrullah Efendi'nin vefatından otuz sene sonra dahi dile dair katkıları dile getirilerek, yapmaya çalıştıkları basında anlatılmıştır.[512] Nazırlığı sırasında, liselerde, Felsefe derslerini müfredata ekleyen, "Modern felsefe- bilim ıstılahları problemine çözüm arayışlarını sistematik olarak ilk başlatan kişi"[513] olarak Felsefeyi lise seviyesindeki öğrencilerle tanıştırmıştır. Babanzâde Naim'i, Darülfünun hocalığına tayin eden Emrullah Efendi'dir. Babanzâde Naim, öğrencisi Macit Gökberk'e, Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin kendisini çağırarak, "Ben seni üniversiteye psikoloji, hocası yapacağım" dediğini, onunsa "Aman efendim, ben ne anlarım psikolojiden" cevabını verdiğini, Emrullah Efendi'nin "Bak Naim Bey, bu memlekette kime seni üniversitede şu dersin hocası yapacağım desem, bana aynı şeyi söyleyecektir. Sen üstelik iki dil biliyorsun, bir Fransızca, bir de Arapça, yani bir bizim eski dünyamızın klasik dili, bir de yeni

---

[511] İpek, "Emrullah Efendi'nin Hayatı, Kişiliği ve Eserleri", *Emrullah Efendi Sempozyumu,* s.91.

[512] Agah Sırrı Levent, *Ulus,* "Arapça Davası", 23 Mart 1945, No: 8501, s.2; *Ulus,* 12 Nisan 1945, No: 8516, s. 2.

[513] İsmail Kara "Modern Türk Felsefesi Tarihinde Öncü Bir İsim Emrullah efendi ve "İlm-i Hikmet Dersleri, *Kutadgubilig Dergisi,* S.8, Ekim, 2005. s. 93-112.

girdiğimiz dünyanın temel dillerinden bir tanesi" karşılığını verdiğini ve ikna ettiğini anlatmıştır.[514]

Kendisinden sonra Maarif Nazırlığı makamına, önce vekil olarak Mehmet Cavit Bey, ardından da Babanzâde İsmail Hakkı Bey ve ikinci defa olarak Abdurrahman Şeref Efendi gelmiştir. 18 Şubat 1911(5 şubat 1326) tarihli *Tanin* gazetesinde, imzasız çıkan "Nafia ve Maarif Nazırları" başlıklı yazıda, bu nezaretlere kimlerin atanacağı konusunda pek çok şayia dolaşmasına rağmen, bunların aslının astarı olmadığı ifade edilerek, mezkur nezaretlerin bir müddet vekaleten idare edileceği belirtilmiş, gerçek vekillerin tayini irade-i seniyyeye istihsal olduktan sonra, "Buhran-ı vükela [515]" söylentilerinin biteceği ileri sürülmüştür. [516] Bir karikatürde de nazırlık gittikten sonra mebus olarak kalmayı düşünen Emrullah Efendi'yi görürüz. (Ek-8.)

Emrullah Efendi, nazırlıktan ayrıldıktan sonra sık sık mecliste İttihat ve Terakki'nin sözcüsü olarak söz almış, Trablusgarp meselesi, Dersim Mebusu Lütfü Fikri Bey'in "Divan-ı Harbi Örfü" 'ce tutuklanması gibi konular üzerine konuşmuş, zaman zaman mülahazalarından,[517] zaman zaman da maarifle alakalı bir takım uygulamalarından dolayı, kimi suçlama ve tenkitlere maruz kalmıştır.

Örneğin kendisinden sonra gerçekleştirilen maarif bütçesinde söz alan Rıza Nur, Nail Bey zamanında laboratuvarı olmadığı halde muallim fazlalığı olan Tıp fakültelerinde ıslah yapılmasına dair meclisin emir verdiğini, fakat Nail Bey'den on beş gün sonra gelen Emrullah Efendi'nin bu emri uygulamadığını söyleyerek, alınan kararı uygulamayan ve bundan sorumlu tutulmayan bir nazır olduğunu Hakimiye-i Milliye'nin ise bostan korkuluğu olmadığını kaydetmiştir. Birçok vekil ise, müfettişlerin lağvını istemektedir. Oturumda bulunmayan Emrullah Efendi'nin teftiş sistemini, yoğun protesto ve çekmece sesleri arasında, Kastamonu Mebusu İsmail Mahir Bey şu cümlelerle savunacaktır: "Eğer bir mektep, teftişata tabi olmazsa, o

---

[514] "Macit Gökberk'le Söyleşi", *Macit Gökberk Armağanı*, Ankara: T.D.K. 1983, s.4.
[515] BAO, *İ.DUİT*, 8/29 6 Şubat 1326/19 Safer 1329/19 Şubat 1911).
[516] "Nafia ve Maarif Nazırları", *Tanin,* 18 Şubat 1911 (5 Şubat 1326), no: 884, s.2.
[517] Sözgelimi Meşruti Rejimle ilgili açıklamalarına Mustafa Sabri Efendi "Hani Emrullah Efendi Hazretleri, Meşrutiyete darbe nerede diyordu. Bu sahte meşrutiyet, açık istibdattan fenadır efendiler." demekteydi. (*MMZC,* 30 Ekim 1911 (26 Teşrinievvel 1327), C.1, İnikad:12, s. 311.)

mektepten hayır olmaz. O halde mekteplerin vücudunu kaldırın daha iyi". Görevdeyken çok patırtı koparan İhtiyat mektepleri, mahreç sınıfı uygulamaları ile de muaheze edilmiş, bu ithamlara eski nazır sıfatıyla açıklamalar yapmış, sorulara cevap vermiş, icraatını savunmuştur. Bu sınıfların gerekliği hakkında yapılan oylamaya, aynı fırkada bulunup, aynı kabinede görev yapmalarına rağmen Talat Bey'in ret oyu vermesi oldukça ilginçtir.[518]

Emrullah Efendi, nazırlığı sırasında hazırladığı layihanın, nazırlıktan ayrıldıktan sonra geri çevrilmesine dair meclise bir takrir vermiş; "vahi (anlamsız, boş) sebeplerle bir kanun iade edilmez" demiştir.[519]

"Meclis-i Mebusan Riyasetine

Geçen devre-i içtimaiyyenin iptidalarında Meclise tevdi olunup, Maarif Encümenine havale olunan ve bu encümence kısmı azami tetkik ve müzakere edil miş olan Tedrisatı İptidaiyye Kanunu Layihası, devre-i içtimaiyyenin sonlarında yani bütün bir devre-i içtimaiyye müddetince Maarif Encümeninde kaldık tan sonra Maarif Nezaretine iade edilmiş. Bu layiha Meclise Sadrazam tarafından gönderilmiş olduğu cihetle, istirdat! lazım gelse, yine Sadrazamın talep ve müracaatı üzerine usulen iadesi icap eder iken, Maarif Encümeninin teklifi ve Meclisin kararı üzerine iade edilmesi usulü Meşrutiyete katiyyen mugayir olduğundan o baptaki iade kararının keenlemyekun addiyle, layihanın Maarif Encümeninde tetkikatına devam olunmasını teklif eylerim." 16 Teşrinievvel, sene 1327. Kırkkilise Mebusu Emrullah

"Üç senede böyle bir Maarif kanunu yapılsın, bir top gibi oradan buraya, buradan oraya atılsın bu olmaz." diyen Emrullah Efendi, uygulamanın bir usulsüzlük örneği olduğunu, böyle yapılırsa bundan sonra memlekette bir kanun çıkarılamayacağını söylemiştir.[520] Bunun üzerine 1 Kasım 1911 (19 Teşrinievvel 1327) tarihinde takriri, tezkere olarak Sadarete gitmiş, 6 Kasım 1911 (24 Teşrinievvel 1327) tarihinde de Maarif Nazırı Abdurrahman Şeref Efendi, layihanın bir aya kadar ta'b ve mütalaaya takdimi mukarrer bulunmuş olmakta olduğunu beyan etmiştir.

---

[518] *MMZC*, 15 Kasım 1911 (2 Teşrinisani 1327), İnikad: 16, C.1, s. 460.
[519] *MMZC*, 30 Ekim 1911 (17 Teşrinievvel 1327), İnikad:8, C.1, s.171.
[520] *MMZC*, 30 Ekim 1911 (17 Teşrinievvel 1327), İnikad:8, C.1, s. 172, 173.

3. EMRULLAH EFENDİ'NİN İKİNCİ MAARİF NAZIRLIĞI DÖNEMİ (31ARALIK1911-21 TEMMUZ 1912)

Ülke içinde ve dışında birçok sorunla uğraşarak yıpranan İbrahim Hakkı Paşa kabinesi, İtalyanlar Trablusgarp'a çıkarma yapıp, işgal edince baskılara dayanamayarak 29 Eylül 1911'de istifa etti. İbrahim Hakkı Paşa'nın, "İstibdat dönemindeki 24 yıllık parlak hizmetleri, Meşrutiyet'in iki yılında tamamen unutulmuş, kendisi bu dönemin en fazla hırpalanmış sadrazamı olarak tarihe geçmiştir." [521]

30 Eylül 1911'de yeni kabineyi kurma görevi Meşrutiyet' in ilk sadrazamlığını yapmış Küçük Sait Paşa'ya verildi, tüm çabaya rağmen Trablusgarp konusunda bir yararlılık gösteremeyince Sait Paşa, 30 Aralık 1911'de istifa etti, fakat bir gün sonra hükümeti kurma görevi tekrar kendisine verildi. Sait Paşa, Abdülhamid'in sadrazam olarak sık sık azledip tekrar göreve getirdiği zeki, deneyimli ve yetenekli biriydi. Ayrıca bir kaç dil bilen entelektüel ve reformcu bir devlet adamıydı. Bu durum, iktidardaki güç dengesini etkilemiştir. Yeni kabinede, bir önceki kabine kadar İttihat ve Terakki'nin ağırlığı bulunmuyordu. Sait Paşa, Trablusgarp'ın kaybından sorumlu olduklarını düşündüğünü önde gelen İttihat ve Terakkilileri kabine dışında tutmuştu.

Görevdeyken Arnavut sorunu, İtalyanlarla süren savaş, Halaskaran Zabitan Hareketi, sık sık mecliste mebuslar arasında yükselen tansiyon, artan muhalefet gibi sorunlarla karşı karşıya kalmış; Tarihte "sopalı seçimler" olarak anılan 1912 seçimleri onun sadareti sırasında gerçekleşmiş, nihayet Temmuz ayında istifa etmiştir. Emrullah Efendi kendisi gibi eğitimde ileri görüşlü, Darülfünunun ehemmiyetini çok önceden kavrayan böyle bir sadrazamla şartlar daha uygunken çalışabilseydi; şüphesiz çok daha fazla icraatta bulunabilirdi. Ne var ki o ve kabinesi içte ve dışta büyük problemlerle uğraşmak zorunda olduğundan maarife dair konular bu sorunların yanında ikinci plana atılmıştır.

[521] Tunaya, *Siyasal Partiler*, C.III., s. 79.

3.1. İKİNCİ DEFA MAARİF NAZIRI OLMASI

Emrullah Efendi, 31 Aralık 1911(20 Kânunuevvel 1327)'de Sait Paşa kabinesine Maarif Nazırı olarak dahil olmuş[522], yedi ay üç hafta süren ikinci nazırlığı, 21 Temmuz 1912'de hükümetin istifasına kadar devam etmişti.[523] İkinci nazırlığı esnasında, gerek kendi partisinin, gerekse hükümetin desteğini, ilkine göre daha çok sağladığını düşünenler vardır. Bilhassa, Darülfünunda daha köklü reformlar yapabilmiştir. Bu desteğin en büyük ifadesi olarak da fikirlerinin, İttihat ve Terakki Cemiyetinin 1912 tarihli umumi kongresi programının 19. maddesinde işaret edilmiş olması gösterilir.[524]

Kendisinin ilk nazırlığından sonra bu göreve gelen Maarif nazırlarının adları ve görev süreleri şu şekildeydi: Emrullah Efendi:10 Ocak 1910 / 18 Şubat 1911, Mehmet Cavit Bey:18 Şubat 1911 / 1 Mart 1911, Babanzâde İsmail Hakkı Bey:2 Mart 1911 / 11 Mayıs 1911, Abdurrahman Şeref Bey:11 Mayıs 1911 / Ocak 1912, Emrullah Efendi:11 Ocak 1912 / 21 Temmuz 1912. Tarihleri gözden geçir.

Emrullah Efendi'ye ikinci kez Maarif Nazırlığı teklif edilmesi görevi, İttihat ve Terakki tarafından Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'ye verilmiştir. Günlüğünde ayrıntılı olarak bu olayı anlatan Hayri Efendi, 2 Ocak 1912 tarihinde mebusan dairesine gelen Emrullah Efendi'ye sadrazamın teklifini tebliği ettiğini, onun da bu teklifi kabul ettiğini fakat fırkadan karar almak gerektiğinden, bu haberi hazır bulunan arkadaşlara bildirdiğini kaydetmiştir. Fırkanın müzakeresi neticesinde vükela şu şekilde tertip olmuştur: Sadrazam: Sait Paşa, Şeyhülislam: Abdurrahman Nesip Efendi, Hariciye : Asım Bey, Harbiye : Mahmut Şevket Paşa, Bahriye: Hurşit Paşa, Adliye: Memduh Bey, Dahiliye: Vekaleten Memduh Bey, Maliye: Nail Bey, Maarif: Emrullah Efendi, Nafia: Sinabyan Efendi, Ziraat ve Ticaret: Aristidi Paşa, Evkaf: Hayri Bey, Telgraf: İbrahim Susa Efendi.[525]

---

522 BAO, *İ.DUİT,* 8/48, 12 Muharrem 1330/2 Ocak 1912

523 Muammer İpek, hem doktora tezinde hem sunduğu tebliğde, Emrullah Efendi'nin ikinci nazırlığına Sait Halim Paşa'nın sadaretinde tayin olduğunu ifade eder. Oysa Emrullah Efendi, Küçük Sait Paşa kabinesinde nazır olmuştur. "Bir Eğitim Bakanı Olarak Emrullah Efendi'nin Eğitim Felsefesi, Politikaları ve Uygulamaları, s.3.; "Emrullah Efendi'nin Hayatı, Kişiliği ve Eserleri, *Emrullah Efendi Sempozyumu,* s.81.

524 İhsanoğlu, *Darülfünun,* s.228.

525 *Mustafa Hayri Efendi'nin Meşrutiyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri, s. 45.*

Emrullah Efendi ikinci kez kabineye girdiğinde, tekrar Maarif Nazırlığına getirilmesine karşı çıkanlar olmuştur. *Son Sadrazamlar ve Başvekiller* isimli kitabında Cavit Bey'in anılarından iktibas yapan Mehmet Zeki Pakalın, Hüseyin Cahit'in Emrullah Efendi'nin tekrar nazır olmasına şiddetle itiraz ederek, Sait Paşa'ya "İcraatı kimse tarafından mazhar-ı kabul olmadığı cihetle tekrar getirilmesi bir hata olur" dediğini yazmıştır. Hüseyin Cahit ayrıca, "Bu defa radikal bir kabine teşkil edilmediğini, cemiyetin yine müttehem bir mevkide kaldığını" düşünmektedir.[526] Cavit Bey ise hatıratında, Emrullah Efendi'nin nazır oluşundan yaklaşık bir ay önce, Sadrazam Sait Beyle arasında geçen ilginç bir muhavereye yer verir. Söz konusu olayda, Said Paşa'nın Emrullah Efendi'nin Ayan Meclisinde olması gerektiğini söylediğini, bunun üzerine kendisinin Emrullah Efendi'yi methettiğini yazmaktadır. [527]

Emrullah Efendi'nin ikinci nazırlığında da, kaotik ortam tablosu değişmemiş, hatta memleket daha önemli sorunlarla karşıya karşıya kalmıştır. Balkan savaşları, muhacirlerin durumları, İttihat ve Terakkiye karşı gittikçe yükselen ve güçlenen muhalefet, Arnavutluk isyanı, Karadağ, Bulgaristan, Yemen, ve Girit'e dair meseleler, hükümetin başındaki önemli problemlerdendir. Ayrıca İttihat ve Terakkinin kendi içinde de kimi anlaşmazlıklar vardır. Emrullah Efendi'yi mecliste, bir önceki nazırlığında bütçe, maarif, icraatları konularında söz alırken bu defa daha çok siyasi konuşmalar açıklamalar yaparken görürüz. Bilhassa mecliste büyüyen muhalefet dalgasından ötürü İttihat ve Terakki'ye yapılan hücumlarda, sözcülük görevi üstlenerek savunma makamı şeklinde hareket etmiştir.

3.2.TEDRİSAT-I İPTİDAİYE LAYİHASI

Emrullah Efendi, ilk nazırlığında meclisten geçiremediği, "Hükümetin istikrarsız politikası ve devamlı iktidar değişmeleri arasında bir kenara atılma durumuna düşen[528] layihasının peşini bırakmamış; ikinci nazırlığında bazı düzenlemeler yaparak tekrar meclise sunmuştur. Fakat bilhassa azınlıkların yapmış olduğu birtakım baskılar neticesinde gene başarılı olmamıştır. Basında çıkan

---

526 Mehmet Zeki Pakalın, *Son Sadrazamlar ve Başvekiller,* C.5, İstanbul: Sait Matbaası, 1948, s. 273.
527 Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznamesi*, s.194.
528 Unat, *Tarihi Bir Bakış*, s. 28.

haberler, azınlık cemaatlerinin, bu duruma ne kadar müdahale ettiklerinin kanıtlamaktadır. Örneğin Mihran Efendi'nin *Sabah* gazetesi, verdiği haberde "Tedrisat meselesi hakkında hükümetin patrikhanelere bahşettiği bazı müsaidattan dolayı icap eden tadilatın icrası için Maarif Nazırı Emrah Efendi'nin ihyaren tanzim olunan layiha-i kanuniyeyi geri almaya karar verdiği" ifadeleri yer almaktadır.[529]

Osman Ergin, bir türlü meclisten geçemeyen layihanın serüvenini şöyle yorumlamıştır: "1908'den beri hükümetle gayr-i Müslimler arasında devam eden mektep meselesi, hükümetin ricatı ve mağlubiyeti, onların da muzafferiyet ve galibiyetiyle neticelenerek; dört seneden beri sürüklenip gelen Tedrisat-ı İptidaiye kanunu husus mektepler kısmı çıkartılarak meclise gönderildiyse de o sırada çıkan Balkan Harbi, meclisin dağılması gibi sebeplerle gene kanun halini alamamıştır. [530]

3.3. TEFTİŞ MEKANİZMASI / MÜFETTİŞLER

Birinci nazırlığında, ülke içinde yaygınlaştırmaya çalıştığı müfettişler nedeniyle, basında ve mecliste şiddetli eleştirilere maruz kalan, mecliste mütemadiyen teftiş sisteminin faydalarını savunmak zorunda kalan Emrullah Efendi, ikinci nazırlığı sırasında da bu fikrinden vazgeçmeyerek, düşüncesinin arkasında durmuştur. Gazetelerdeyse müfettişlerin keyfi değerlendirmeler yaptığından, Emrullah Efendi'nin yanlış bilgilendirildiğinden, teftiş sisteminden bir fayda gelmeyeceğinden bahsedilerek, İstibdat Devrinden bile daha maksatsız bir teftişin icra edildiği ileri sürülmüştür.

Emrullah Efendi, tüm bu eleştirilere kulak tıkayarak maarif müfettişlerinin sayısının ve bütçe oturumunda maaşlarının arttırılmasına çalışmıştır. Bu dönemde nezaretin yapılandırılmasındaki değişikliklere bağlı olarak bir "Müfettiş-i Umumilik" kalemi kurmuşsa da aldığı yoğun tepkiler sebebiyle Meclis tarafından lağvedilmiştir.[531] Mecliste aynı ilk nazırlığında olduğu gibi, ikinci nazırlığı esnasında da okul olmayan yerlerde müfettişlerin fuzuli olarak maaş aldığını savunan mebuslar olmuştur. [532]

[529] "Maarif Havadisi", *Sabah*, 2 Mart 1912, no:8063, s.3.
[530] Ergin, *Maarif Tarihi, C*. 4, s.1229.
[531] Mahmut Sadık, "Maarif Teftişatı", *Sabah*, 23 Mart 1912, no: 8084, s.1.
[532] *MMZC,* 3 Temmuz 1912, (20 Haziran 1912), C.1, İnikad: 25, s.6.

3.4. MECLİS-İ KEBİR-İ MAARİF

Emrullah Efendi, 1912 Mart ayında Maarif Nezareti Teşkilatı nizamnamesini hazırlayarak ilkokullar, yerli ve yabancı özel okullar için bir teftiş sistemi kurmayı hedeflemiş, Müfettiş-i Umumi'yi kurmuş, sekiz maddelik bir talimatname hazırlayıp, denetim mekanizmasını yaygınlaştırmak istemiştir. Basında da bu yeni teşkilat şekline yer verilmiştir.[533]

Bundan önce, İkinci Meşrutiyetin ilanı ertesinde ise Maarif Nezaretinin teşkilatlanması şu şekildeydi;

Nezaret Makamı: Nazır ve Müsteşar

1. İdari makamlar: Tedrisat-ı Aliye Dairesi, Tedrisat-ı Taliye Dairesi, Tedrisat-ı İptidaiye Dairesi, Tedrisat-ı Hususiye İdaresi, Ticaret İdaresi, İstatistik İdaresi, Sicil ve Ahval İdaresi,

2. Daireler: Muhasebat Dairesi, Levazım Dairesi,

3. Komisyon: Meclis-i Kebiri Maarif

4. Bürolar: Evrak ve Meclis Kalemi

Teftiş İşleri: Mektebi Hususiye Müfettişleri, Ecnebi mektepleri müfettişleri, Rum Mektepleri Müfettişleri, Bulgar Mektepleri Müfettişleri, Kütüphane Müfettişleri.

Emrullah Efendi 1912 senesi başlarında bu örgüt şemasında önemli değişikliklere gitmiştir.[534] Buna göre, Sicil, İstatistik, Levazım Dairesi Tedrisat-ı Hususiye lağvedilerek, bu şubelerin görevleri Tedrisat-ı İptidaiye, Taliye ve Aliye Dairelerine verilmiştir. Özel olarak görevlendirilen üyelerden oluşan Meclis-i Maarif lağvedilmiş, yerine memur, öğretmen ve müfettişlerden oluşan Meclis-i Kebir-i Maarif kurulmuş, değişikliğe gidilmeyip sabit bırakılan dairelerden her birisi, şubelere ayrılmıştır.

Taşrada, vali ve mutasarrıflardan sonra Maarif teşkilatının birinci derecede amiri Maarif müdürü, eğitimle ilgilenen iki şube Tedrisat-ı İptidaiye Meclisi ve

---

[533] *Sabah*, 27 Nisan 1912, no: 8119, s.1.
[534] Aytekin, *İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetim*, s.29.

Tedrisat-ı Taliye Encümeni idi. Meclis-i Kebir-i Maarif, "daimi" ve "senevi" olmak üzere iki kısma ayrılarak, daimi kısmın Maarif Nezareti Müsteşarlığı bakanlığı altında her on beş günde bir ve gerek oldukça ayrıca toplanılması kararlaştırılmıştır. Senevi kısım ise her sene temmuz ayında bir aylık bir araya gelecekti. Meclis-i Kebiri Maarif', Cumhuriyet dönemi Talim ve Terbiye Kurulu'nun ve Eğitim Şûralarının çekirdeği olarak nitelendirilmektedir.[535]

Mecliste bütçe tartışmaları esnasında, Emrullah Efendi'nin teşkilat sistemine karşı çıkan mebuslar olmuştur. Örneğin, bu uygulamaları israf olarak niteleyen Artin Boşgezenyan, maarifte çok fazla memur olduğunu, Meclis-i Kebir'in gereksiz olduğunu ileri sürmüştür. [536] Satı Bey, gazetede çıkan yazısında dairelerin şubelere ayrılmasının iyi olduğunu fakat Meclis-i Maarifteki değişikliklerin, sicil idaresinin kaldırılıp bu işi her dairenin kendisini yapmasını, Tedrisat- Hususiye İdaresinin ve dairelerin lağvının olumsuz bir icraat olduğunu belirtmiştir. Ona göre "Bizim sistemimiz akıl ve mantığa göre kurulmamıştır." [537] Tüm bu değişiklikler Emrullah Efendinin bakanlıktan ayrılmasıyla sona ermiş, Levazım, Sicil, İstatistik Muhasebe, Kalem-i Mahsus Evrak gibi şubeler tekrardan eski bağımsız müdürlüklere çevrilmiştir. Uygulamada sorun yaşandığı ileri sürülerek, merkezde Maarif Nazırının emrinde olan Felsefe, Tarih, Ulum-u Dinîye, Arabi gibi müfettişlikler de kaldırılmıştır. [538]

3.5.DARÜLFÜNUNDA YAPTIĞI İCRAATLAR

İkinci Nazırlığında, Emrullah Efendi'nin kafasındaki ideal Darülfünun tasavvurunu daha çok gerçekleştirdiğini görürüz. Ders programlarında pedagoji formasyonuna, ve müze, labaratuar, kütüphane gibi unsurlara bu dönemde yer verilmesi düşünülmüş,[539] Emrullah Efendi bir nizamname hazırlayarak Darülfünunun yapısını yeniden düzenlemiştir. Nizamnamenin, *Esbab-ı Mucibe Layihası*, Emrullah Efendi'nin üniversiteye dair görüşlerinin hülasasıdır. Darülfünunu en büyük irfan

---

535 Muhammet Şahin, M. Ahmet Tokdemir: "II. Meşrutiyet Döneminde Eğitimde Yaşanan Gelişmeler", *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, Güz, 2011, s. 859.
536 *MMZC,* 2 Temmuz 1912 (19 Haziran 1328), C.1, İnikad:24, s.603.
537 Satı, "Maarif Nezareti'nin Yeni Teşkilatı", *Sabah,* 24 Nisan 1912, no: 8116, s.1.
538 Ergün, *Eğitim Hareketleri*, s.228.
539 İhsanoğlu, *Darülfünun*, s.427.

müessesesi saymakta ve Darülfünunun görevlerini, ilimlerin ve fenlerin hem yayılmasına, hem de yücelmesine hizmette bulunmak üzere iki kısma ayırmaktadır: "Filhakika Darülfünun dediğimiz Müessesat - ı Aliye Ulum ve Fününun hem neşrine hizmet eder hem terakkisine hizmet eder, bu iki hizmet birbirinden ayrıdır."[540] Diyerek yüksek öğretimin amacını özetlemiştir. Nizamnamede ilk kez şube yerine fakülte tabiri kullanılmıştır.[541]

Darülfünunların bilim ve bilgilerin yayılmasına, ilerlemesine çalışan memleketin en büyük ilim müessesi oldukları, bu iki faaliyetin birbirinden ayrı olduğu ifade edilmiş, Darülfünunları mükemmel olan ülkelerin ilköğretimlerinin de o ölçüde mükemmel olacağı ileri sürülmüştür. Bu nizamnamenin işlev ve önemine dair Mehmet Ali Ayni, "Darülfünunun ciddi ve hayırlı bir terakkiye mazhariyeti birinci olarak bu nizamname ile başlamış olduğu için mürettibi olan Emrullah Efendi merhumun namını, kemal-i hürmetle yâd etmek borcumuzdur"[542] demiştir.

Düzenlemeye göre Darülfünun, Ulum-ı Şeriye, Ulum-ı Hukukiye, Ulum-ı Tıbbiye, Fünun, Ulum-ı Riyaziye, Ulum-ı Tabiyye, Ulum-ı Edebiye (Felsefe, Tarih ve Coğrafya, Ulum-ı İçtimaiyye, Edebiyat, Elsine) şubelerine ayrılmıştır. Darülfünun-ı Şahane içindeki Fünun şubesi, II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında Ulum-ı Riyaziye ve Tabiiye Şubesi ismini almış, 1912 tarihli İstanbul Darülfünun Talimatnamesi ile tekrar Fünun Şubesi adı verilmiştir.[543] Bu şubelerden her birinin başında Muallimler Meclisi'nin seçtiği bir reis, Maarif Nezaretinin tayin ettiği bir müdür, ve Darülfünun başında da nezaretin görev verdiği bir Müdür-i Umumi atanmıştır.

Basındaysa, layiha ile yoğun eleştiriler çıkmış, nezaretin bu tasarısının, Darülfününda esaslı bir ıslahattan çekinerek, görünüşte Avrupa Üniversitelerini taklit etse de gerçekte Darülfünuna manevi bir şahsiyet, istiklal verememiş olduğunu, bu layihayla nezaretin doğrudan doğruya hüküm ve nüfuz altında kaldığı yazılmıştır.[544]

---

540 Candemir, "Nizamname Layihası", s.153.
541 Mert, "Emrullah Efendi'nin II. Maarif Nazırlığı Dönemi", *Emrullah Efendi Sempozyumu,* s.140.
542 Ayni*, Darülfünun Tarihi*, s. 45.
543 Sevtap İshakoğlu Kadıoğlu, *İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Tarihçesi* (1900-1946), İstanbul: İ.Ü. Basımevi, 1998, s.6.
544 *Hak,* 3 Temmuz 1912 (20 Haziran 1328), no: 111, s.1.

Emrullah Efendi’nin, Darülfünunu Avrupa’daki üniversitelere benzetmeye çalışmasını, bu konudaki çabalarını, karşılaştığı muhalefeti Adnan Adıvar, “Emrullah Efendi’nin Darülfünun hocalarının sırtına cüppe, başlarına da bir külah giydirerek, ‘merasime ithale’ kalkıştığını fakat ne yazık ki külahı kendisinin giyip, sırtındaki cüppesinden olduğunu” söyleyerek tasvir etmiştir.[545]

Emrullah Efendi Darülfünunu geliştirmeye çalışırken diğer yandan da dünyadaki gelişmelere ilgisiz kalmamış kongrelere bilim insanlarını göndermek için çalışmıştır. Ancak bu teşebbüslerinde maddi sorunlarla karşı karşıya gelmiştir. Örneğin, Atina’da 7 Nisan 1912 tarihli kongreye, Ahmet Hikmet Bey’in gönderilmesi planlanmış, fakat Maarif Nezareti bütçesinden para temin edilemeyince, Maliye Nezaretinden bulunmaya çalışılmıştır. Babanzâde Naim’i de 1912tarihinde Lahey’deki II. Beynelmilel Terbiye-i Ahlakiye Kongresi’ne Osmanlı Devleti’ni temsilen katılmak ve burada İslam Ahlakı Esaslarına dair bir tebliğ sunmak üzere görevlendirmiştir. Eylülde de, Amerika’daki “Kimya-yı Tatbiki Kongresi” ne Tıp Fakültesi öğreticilerinden Şükrü Bey’in katılımcı olması için uğraşlar verilmiş; fakat sonuç alınamamıştır.

3.6. DARÜLFÜNUN VE ŞUABATININ İNZİBATINA DAİR BİR NİZAMNAME

Mutlakıyet Döneminde, ülkedeki genel hava, nümayiş, protesto, yürüyüş yapmaya uygun olmadığından, Meşrutiyetin getirdiği özgürlük havası üniversite gençliğini etkilemiş, kendilerini eski döneme nazaran büyük bir serbesti içinde bulan gençler görüşlerini ifade etmekte, toplanmakta, protesto yapmakta, dernek kurmakta cesur davranmıştır.

14 Aralık 1908’de ilk olarak “Müdavimin-i Mülkiye Cemiyeti” kurulmuştur. İlerleyen yıllarda “Darülfünun Talebe Cemiyeti”, “Türk Ocağı”, isimli dernekler tesis edilmiştir. Bu derneklerin Nizamname-i Esasilerinde, “Siyaset dağdağaları dışında kalmak” ilke olarak kabul edilmiştir.[546] 1910 yılında kurulan,

---

[545] Adnan Adıvar, “İlim ve Demokrasi”, *Akşam,* 24 Ekim 1944, no:9345, s.5.
[546] Yücel Aktar, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları,* II. Basım, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1999, s. 77.

tüm öğrencileri kapsayan "Darülfünun-u Osmani Talebe Cemiyeti" özelliği hükümet tarafından da tanınıp, onaylanmasıdır.[547]

Esen hürriyet rüzgarının etkisiyle, talebeler kendilerini daha iyi ifade edebilmiş, bu da önceki dönemde rastlanmayan yeni davranışlara zemin hazırlamıştır. Örneğin Edebiyat Şubesi talebelerinden kimileri ders programlarında değişiklik için başvuruda bulunmuşlar ve muallimlerin "En ziyade kabil-i istifade zevat" arasından seçilmesini istemişlerdir.[548] Bilhassa Balkan Savaşları, öğrenciler arasında infiale sebep olmuş; yürüyüşler, mitingler düzenlenmiştir.

Öğrencilerin siyasetle iştigal etmeleri takip, jurnal, hafiyeler sürgün korkusu olmadığından artmıştır. Bilhassa Tıbbiye'de cereyan eden olayları bir yazar şöyle anlatmaktadır: "1324'de Meşrutiyet ilanı üzerine siyasi hürriyeti istihsal için mücahede etmiş ve bu uğurda birçok kurban vermiş olan Mekteb-i Tıbbiye-i Askeri'yede galeyan olmuştu. Tedrisat bozulmuş, bu asker mektebinde inzibat kalmamıştı." [549]

Tanin'de "Mekteplerimiz, bir mektepten ziyade bir siyaset salonuna, bir parlamentoya benziyor" denerek, talebenin büyük bir kısmının tüm vaktini politika münakaşalarıyla, fırka münazaralarıyla geçirmelerinden bahsedilmiştir.[550]

Emrullah Efendi, bu ikinci nazırlığında, disiplini bozulan, II.Meşrutiyet 'in ilanıyla serbestiye kavuşarak bir takım eylemler yapan, nümayişlere katılan Darülfünun öğrencilerini disiplin altına almak üzere 21 Nisan 1912 (8 Nisan 1328) tarihinde, Darülfünun Tüzüğünün yayımlandığı gün, bir nizamname hazırlamıştır.[551] Bu konuya dair bir makale Murat Candemir tarafından "Maarif Nazırı Emrullah Efendi Döneminde Hazırlanan Darülfünun Yönetimi İle İlgili Bir Nizamname Layihası" adı altında kaleme alınmıştır.[552]

Hazırlık aşaması Mart 1912 tarihinden itibaren başlayan bu tasarı, muhaliflerce eleştirilmiş, nizamnamenin Darülfünundaki muhalifleri ve oradaki

---

[547] *Sabah,* 23 Kasım1910, no:7606, s.4.
[548] İhsanoğlu, *Darülfünun,* s. 217.
[549] Ataç, *Tıb Fakültesi*, s.139.
[550] *Tanin,* 13 Nisan 1910 (31 Mart 1325), no: 252, s.3.
[551] "Darülfünun ve Şuabatına Dair Bir Nizamname", *Düstur,* 2 (4) s. 460- 463, 21 Nisan 1912 (8 Nisan 1328)
[552] Candemir, "Nizamname Layihası", s.32.

çalışmaları baskı altına almaya yönelik olduğu ileri sürülmüştür. Özellikle, muhalifler, Emrullah Efendi'yi İttihat ve Terakki nazırı olmakla suçlamıştır. Bu tepkiler üzerine Emrullah Efendi, *Tanin* gazetesine bir yazı yazarak, "Darülfünun İnzibatına Müteallik Nizamname Layihasının Esbab-ı Mucibe" mazbatasını yayınlayarak kendisini müdafaaya çalışmıştır.

Ardından gazetelere bir de açıklama göndererek, her iki nazırlığında da yüksek öğretime verdiği önemi anlatmış, Darülfünunda uygulamaya koyduğu bu disiplin kurallarının, yalnız muhalefet için değil, tüm siyasi olaylara karşı olduğunu, bu tutumundan geri atmayacağını belirtmiş, layihanın, bir ilim merkezi olan Darülfünunun kapısından "Hayat-ı siyasiyyenin ihtirasatı ve gulgule-i şamatatı nüfuz etmemesi" için tanzim edildiğini belirtmiştir.[553] Cavid Bey de, günlüğünde 9 Mayıs 1912 (26 Nisan Perşembe 1328) tarihinde "Hariciye Nazırının nezdinde içtima ederek, Emrullah tarafından hazırlanmış olan esbab-ı mucibe ile nizamname layihasını tetkik ettiklerini belirtmiştir. [554]

Emrullah Efendi, yüksek öğretimde, üç hususa çok ehemmiyet vermiştir: Darülfünuna girecek öğrenci seçimi, okuldaki nizam ve intizam, ve darülfünuna verilmesi gerektiğini düşündüğü muhtariyet.[555] Fakat Onun birinci nazırlığındaki Darülfünuna ait özgürlük yanlısı kimi fikirlerinin, ikinci nazırlığında değiştiğini görürüz. Buna dair Adnan Adıvar'ın bir hatırası oldukça bizim için oldukça aydınlatıcıdır. Adnan Adıvar, 1910 senesinde,[556] "Çalışma kabiliyetine ilmi ihatasına hayran olduğunu" söylediği Emrullah Efendi, "Büyük bir alim" olarak nitelediği Salih Zeki Bey, Darülfünun müdürü Halit Ziya, Yüksek Tedrisat Müdürü Zühtü Bey, ve o sırada Tıp Fakültesi müdürü olan kendisinin, nazır odasında sohbette bulunduklarını, kendisinin komisyonda işe yarar diye düşünerek Berlin'den getirttiği Berlin Üniversitesi nizamlarını, kanunlarını ihtiva eden kitaptan bahsettiğini, "Üniversitenin muhtariyetine samimi surette gönül vermiş" Emrullah Efendi'nin Alman Üniversite'sinin bu muhtariyetini geniş bulup beğenerek, kimi maddelerini dikte ederek kanun projesine koyduğunu anlatmaktadır. Bu esnada Salih Zeki Bey

---

[553] *Tanin,* 7 Mart 1912, no:1262, s.4,

[554] Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznamesi,* s. 328.

[555] İhsanoğlu, *Darülfünun,* s.235.

[556] Emre Dölen, tarihin 1910 değil, 1912 olması gerektiğini söylemektedir. *Türkiye Üniversite Tarihi 1*, s.330.

"Anladık üniversite muhtariyeti ve hürriyeti pekala fakat ben fizik, astronomi okuturken biri sorsa bunlar mı doğru yoksa din ulularının söyledikleri mi dese ne diyeceğim, ona karar veriniz" dediğini de aktarır.[557]

3.7. SATI BEY İLE EMRULLAH EFENDİ ARASINDAKİ ANLAŞMAZLIK

Son Dönemin, en önemli eğitimci ve ideologlarından Satı Bey, 1909'da Emrullah Efendi'nin selefi Nail Bey tarafından Darülmuallimin müdürlüğüne getirilmiş; burada pek çok faydalı işler gören Satı Bey, 1912' de Emrullah Efendiyle anlaşamayınca görevinden istifa etmiştir. İstifasının sebebi olarak Maarif Nezaretinin politikalarını tasvip etmemesi olarak göstermiştir. Bu istifayı, Tevfik Fikret'in Mekteb-i Sultani 'den olaylı şekilde ayrılışıyla ilişkilendirerek "Türk Eğitim tarihinde ikinci bir Mekteb-i Sultani meselesi gibi sonuç doğurduğunu" ileri sürenler olmuştur. [558]

Satı Bey ve Emrullah Efendi, çok kıymetli eğitimciler olmakla beraber, ikisinin yöntem üzerindeki derin fikir ayrılıkları bir arada çalışmalarına elvermemiştir. Satı Bey, Emrullah Efendi'nin çoğu icraatına karşı çıkarak eleştiriler getirmiş, bu eleştirilerini de gazetede yayımlamıştır. Emrullah Efendi'yi tıpkı yakın dostu Hüseyin Cahit gibi, düşünmeden iş görmekle, başına buyruklukla, itham etmiştir. Onun bu tenkitlerinin bilhassa çok değer verip saygı duyduğu Tevfik Fikret'in istifasıyla sonuçlanan Mekteb-i Sultani hadisesinden sonra şiddetlendiğini görürüz. Bu nedenle yorumları nesnellikten uzaklaştırmıştır. Daha sonra İttihat ve Terakki ile de ayrılığa düşmüş, kendisine teklif edilen görevi reddetmiştir.

Satı Bey, Emrullah Efendi kendisiyle çalışmak istese de onun fikir ve bir takım uygulamalarıyla ters düşmüş kişilerden biridir. En başta, "Tuba Ağacı Nazariyesi" Satı Bey için kabul edilemez bir teoridir. Emrullah Efendi yaşarken de, onun vefatından sonra da "Tuba Ağacı Nazariyesine" şiddetle karşı çıkarak, "Çürük bir tahsil-i İbtidaiye istinat edecek bir tahsil, hiçbir zaman âlileşemez; hakiki bir zümre-i münevvere Tuba ağacı gibi değil, tabii ağaçlar gibi yetişir" "Her ilim ve her müessese-i talim bir temele muhtaçtır. Ben Tuba Ağacı gibi muallakta durabilecek ne

---

557 Adnan Adıvar, "Üniversite Tarihinden Bir Yaprak", *Akşam,* 23 Şubat 1946, no:9824, s.5.
558 Ergün, *Eğitim Hareketleri*, s.126.

bir ilim ne de bir müessese-i talim tasavvur edebiliyorum” [559] diyen Satı Bey, gerek Emrullah Efendi’nin sağlığında, gerekse O vefat ettikten sonra, bu minvaldeki itirazlarını pek çok kez, farklı mecralarda serdetmiştir.

Emrullah Efendi’nin nezarette yapmak istediği değişiklikleri ele alan makaleler de yazmış, bu makaleler basında çıkmıştır. Söz konusu yazılarda Maarifin tasavvurlarını genel olarak amaçsız, birbirinden kopuk, ve kötü birer taklitten ileri geçemeyen faaliyetler olarak niteleyen Satı Bey özellikle, Tuba Ağacı Nazariyesini eleştirip ilköğretime önem veren Bulgaristan, Romanya, Japonya gibi ülkelerdeki eğitimin iyileştiğine dikkat çekmektedir.[560] Emrullah Efendi’nin vefatından sonra bu kez Tuba Ağacı Nazariyesini savunan Ziya Gökalp ile polemiğe giren Satı Bey’e göre, “Hayat-ı medeniyet ve marifeti bir asrı tecavüz etmeyen memleketlerde Darülfünunlar, mekatib-i iptidaiyeden daha sonra teessüs etmiştir.”[561]

Meşrutiyet dönemi eğitim meselesi etrafında dönen polemiklerin, hem derinlik hem de tartışma adabı açısından yüksek seviyede vuku bulduğunu ileri süren Tanıl Bora’ya göre “Satı Bey eğitimi, asırların geri kalmışlığını hızla telefi edecek ‘kısa yol’ olarak düşünmeye karşı çıkan nadir aydınlardandır.”[562]

---

559 *Muallim Mecmuası*, C. II, S.13, (1Ağustos 1917), s.386-387.
560 *Sabah*, 2 Mart 1912, no: 8124, s.1
561 *Muallim Mecmuası*, C.1, S.12, s.359.
562 Tanıl Bora, *Cereyanlar Türkiye’de Siyasi İdeolojiler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s.31.

SONUÇ

Emrullah Efendi felsefeci, dilci, eğitimci ve siyasetçidir. II. Meşrutiyet döneminin en önemli Maarif Nazırlarındandır. Olağanüstü dönemden geçen bir zaman kesitinde türlü muhalefetlere rağmen devrim sayılabilecek uygulamaları olmuştur. Kısa zamanda Maarif Nezaretinin yapısını ve çehresini değiştirmiş, cesur kararlar almış, aldığı bu kararlar daha sonra başa gelen nazırlar tarafından devam ettirilmiştir. Hatta Cumhuriyet için ilham kaynağı olmuştur. II. Meşrutiyet'in ardından kurulan Cumhuriyet'e pek çok siyasi düşünce ve toplumsal kavram devretmiştir. Bu anlamda, Osmanlı Devleti ile Cumhuriyet arasındaki fikri ve pratik sürekliliğin önemli örneklerinden birisi olmuştur.

İttihat ve Terakki, "ilerlemenin" yolunun doğrudan maariften geçtiğine yürekten inanmış, bu uğurda reformlar yapılması gerektiğini düşünenlerin bir araya geldiği bir cemiyetti. Emrullah Efendi, II. Meşrutiyet dönemi mebusu ve İttihat ve Terakki mensubu olarak Cemiyet'in ideologluk ve sözcülüğünün yanında, eğitime dair politikalarında da belirleyici rol üstlenmiştir. Ülkenin en sıkıntılı zamanlarında nazır olarak görev yapmış, eğitim yöntemlerine dair zihnindeki birçok çözümü, maarifte değişik görev ve makamlarda bulunduğu sırada uygulama imkanı bulmuştur. İlme ve irfana her kim katkı yaptıysa nazırlığı döneminde taltif ve teşvikte bulunmuş, Hüseyin Cahit'in ifadesiyle "yaratılışının bütün kabiliyetlerini, iradesini, vatanın hayrına ve selamete hasretmiştir"

II. Meşrutiyet döneminde Emrullah Efendi'ye kadar Maarif nazırları beklenen reformları yapamamıştır. Emrullah Efendi, liselere ilk kez felsefe ve jimnastik dersleri koymuş, öğretmenlere devletin maaş vermesi gerektiğini savunmuş, Darülfünunu fakültelere ayırarak fiziki şartlarını modernleştirmiş, ilköğretimi mecburi ve ücretsiz yaparak yaygınlaştırmak için çalışmıştır. Bu çalışmalarında Fransız eğitim modelini örnek aldığından, mecliste ve basında "taklitçilik" ve "dışardan kanun ithal etmekle" suçlanmış, fakat bu suçlamaları reddetmiştir. Yazdığı layihalar, çıkarmaya çalıştığı kanunlar, meclisteki maarife dayalı izahatlar incelendiğinde kendisinin kısa zamanda yol alma kaygısıyla pratik çözümleri tercih ettiği anlaşılmaktadır.

Emrullah Efendi'nin, kendisinden önceki nazırlar kadar olmasa da kısa bir görev süresi olmuştur. Buna rağmen, toplamda iki yılı bulmayan nazırlığında eğitimin çehresini, hemen her kademede değiştirmeyi başarmıştır. En başta, "Maarifin temeli iptidaiyedir" "Bu asır iptidaiye çağıdır" diyerek ilköğretimi yaygınlaştırmaya ve seviyesini yükseltmeye çalışmıştır. Ona göre önceki devirde müstebit iktidarlar, kendilerine memur gerektiği için yüksek öğrenime eğilmiş; fakat halkın bilinçlenmesini istemedikleri için ilköğretimi bilerek ihmal etmişlerdir. Oysa Meşruti rejimde halk oy kullandığı, mebus seçtiği için, bilgili olmak zorundadır. Bu sebeple meclisteki bir çok konuşmasında vatandaşı eğitmelerinin en birinci görevleri olduğunu ifade etmiş, ilköğrenimin parasız ve mecburi olmasını öngören bir layiha yazmış, ilköğretim binalarının fiziki durumlarını düzeltmeye uğraşmış, taşradaki köylerin durumlarına dair raporlar istemiş ve sonrasında ilköğretimi en ücra bölgelere bile yaymak için öğretmen tayinleri yapmıştır. Bilhassa müfredata koyduğu derslerle öğrencilerin sadece teoride değil, uygulamada da gelişmelerini sağlamak istemesi dikkat çekicidir. Köy öğretmenlerine köylüye ziraat öğretmeleri gerektiğini, köy öğretmenlerinin birer "mürebbi" konumunda olduklarını söylemesi bizlere Cumhuriyet dönemi köy enstitülerinin felsefesini çağrıştırır. Öğretmenlerin maaşlarının ise devlet tarafından karşılanması gerektiğini savunmuştur. Bu sayede öğretmenler, maaşlarını veren eşraf, ağa gibi yerel güçlerin hakimiyeti altına girmemiş, öğretmenler sadece nezarete karşı sorumlu olacak denetimi de devlet tarafından yapılacaktı. Gene ilköğretim masraflarının halk ve devlet tarafından paylaşılmasını ve ilköğretim binalarını bölge halkının yapmasını savunması bu anlamda örnek sayılabilir.

Ortaöğretimi de yeniden düzenlemeye çalışarak İdadilerin bir kısmını Sultani yaparak bu okullara yabancı dil dersleri, iktisat, felsefe, ticareti yoğun olan yerlere ticaret dersi eklemiş, iyi öğretmenler, mubassırlar, müdürler atayarak bu okulların kalitesini arttırmak istemiştir. Baltacıoğlu'na göre. "orta öğretime Avrupai ve insani karakter vermiştir." Yeterince iyi olmayan idadileri kapatıp, sayıyı azaltarak az fakat üstün nitelikli idadi uygulamasına ise bazı mebuslar tepki göstermişlerdir. Lise ismiyle ilk kez yeni okullar tesis etmiş, buralara alet edevatı olan modern okullar haline sokmuştur.

Selefi Nail Bey'in istifa etmesine yol açan Azınlık okullarıyla ilgili de düzenlemeler yapmak istemiş, cemaat ve dini toplulukların okullarını nezaretin çatısı altında toplamaya çalışmışsa da azınlıkların büyük tepkisi ve kamuoyu baskısıyla karşılaşmıştır. Özellikle müfettişlerin azınlık okullarını denetlemek istemeleri üzerine patrikhane temsilcileri, meclisteki azınlık mebusları büyük gürültü koparmışlar, günlerce gazetelerde yazılar yayımlamışlardır. Emrullah Efendi'nin uygulamaya çalıştığı, fakat büyük direnç neticesinde başarısız olduğu "Tevhid-i Tedrisat" düşüncesi, ancak Cumhuriyet döneminde hayata geçebilme imkanı bulacaktır.

Emrullah Efendi'yi, Türk eğitim tarihi içinde mühim bir kişi yapan en önemli fikir ve icraatı ise Darülfünuna verdiği önem ve burada gerçekleştirdiği reformlardır. Eğitime en üst kademeden başlanması gerektiğine inandığından, Tuba Ağacı Nazariyesini müfredata eklediği dersler ve edebiyat fakültesinde açtığı yabancı dil sınıfı ile göstermiştir. Onun bu ilgisini ders verdiği kurumu gözetip, ilerlemesini sağlamak olarak da yorumlayabiliriz. Çünkü bizzat kendisi de Darülfünunda İlm-i hikmet, usul-i tedris dersleri vermiş, hocalık yapmış, Babanzâde Naim, Ziya Gökalp, Gelenbevi Sait Bey, Salih Zeki Bey, Mehmet Akif gibi zamanın önemli isimlerinin de burada ders vermesini sağlamıştır. İlk kez fakülte terimini kullanarak Darülfünunu beş ayrı bölüme ayırmış, bazı bölümlere yeni programlar hazırlamışsa da bütçe ödeneği sebebiyle kabul edilmemiştir. Dişçilik Fakültesi, Darülfünun Kütüphanesi, laboratuvar, amfiler, dışardan arzu edenlerin de katılabildiği dil sınıfları, Üniversite bünyesinde hayata geçirdiği önemli atılımlardan bazılarıdır. Özellikle sadece Fransızca İngilizce değil; Arapça, Rusça dil sınıfları açması onun ne denli ufku geniş bir siyasetçi olduğunu göstermektedir.

Üniversitenin mevzuatına da el atmış, Darülfünun Nizamname ve disiplin layihaları kaleme almıştır. Bu layihaları hem basında hem mecliste itirazla karşılanmıştır. Eleştiriler, programların eksik, birbirinden kopuk Devr-i sabıkı dahi aratacak şekilde olduğu, disiplin nizamnamesinin ise İttihat ve Terakkinin Darülfünunda kendisine karşı olan muhalifleri cezalandırma amacı güttüğü şeklindeydi. Emrullah Efendi, bu eleştirilere cevaben basın yoluyla açıklamalar yapmış olsa da tepkiler dinmemiştir.

Darülfününa dair diğer bir muhalefet oluşturan uygulaması, "İhtiyat Mektepleri" uygulamasıdır. Emrullah Efendi'nin medrese öğrencilerinin yüksek öğrenim görmek istemesi üzere "mahreç" oluşturacak sınıflar teşkil ederek bu sınıflarda kitabet, hesap, dilbilgisi gibi temel dersler görmelerini daha sonra Darülfününa kabul edilmelerini sağlaması, bu medreselilerin pek çoğunun hukuk fakültesine gitmek istemesi mecliste ve basında büyük itirazlarla karşılanmıştır. Öyle ki hakkında güven oylamasına varan eleştiriler, uzun tartışmalar gerçekleşmiştir. Fakat o Darülfünun denen yerin kapısının tıpkı önceki devirlerdeki medreseler gibi herkese açık olduğunu, fakültenin "ihtiyar", "serbestlik" demek olduğunu söyleyerek her iki nazırlığında da bu düşüncesinden taviz vermemiş, geri adım atmamıştır.

Hukuk fakültesinde getirdiği yeni sınav sistemi, Darülfünun mezunlarının askerlik süresi, Mekteb-i Mülkiye'deki düzenlemeleri de itilaf yaratan konulardandır. Hukuk sınav sistemini değiştirdiğinden bu bölümü "kökünden mahvettiği" iddia edilmiş, mecliste Hukukçu mebusların şiddetli eleştirilerine maruz kalmıştır.

Uygulamaları bir kesim tarafından benimsenirken diğer bir kesim tarafından ütopik, masraf açıcı, fuzuli bulunarak anlaşılamayıp, reddedilmiştir. Şartların elverişsizliği, onun yapmak istediği reformlara büyük ölçüde ket vursa da, savaşların, ekonomik ve siyasi bunalımların ortasında, kafasındaki tasavvurlara hayat vermeye uğraşmış, bunların bazılarını gerçekleştirebilmiş, bazılarını da gerçekleştirememiştir. Her iki nazırlık döneminde de pek çok eleştiriye maruz kalmış, gazetelerde günlerce konu olmuş, birçok kimse, hatta aynı cemiyetten arkadaşları bile onu hayalci, fikirlerini pratiğe dökemeyen bir teorisyen, olarak tanımlamıştır. Maarif alanında, kısa zamanda büyük beklentiler içine girilmesi ve bütçenin buna imkan vermemesi başarısız addedilmesine yol açmıştır. Ülkenin içinden geçtiği savaşlar, ekonomik istikrarsızlıklar, azınlıkların baskıları, bu dönemde eğitime eğilmeyi güçleştirmiştir.

Hâlbuki Emrullah Efendi, fevkalade olumsuz durumlar içinde bile önemli merhaleler kat etmeyi başarabilmiştir. Eğitime üstten başlanması, öğretmenlerin maaşlarının devlet tarafından karşılanması, üniversitede reform çalışmaları, liselerde müfredata eklediği dersler, ilköğretime dönük faaliyetleri, Türk Eğitim Tarihine etki etmiş önemli kazanımlardır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, *İ.HUS.*, 163/72, 1311.

BOA, *BEO*, 3370/252753, 1326; 334/25030, 1311.

BOA, *İ.DUİT*, 8/29 6 Şubat 1326/19 Safer 1329; 8/29,

BOA, *İ.TAL.*, 464/59, 21 Ramazan 1328.

BAO, *İ.DUİT*, 8/48, 12 Muharrem 1330/2 Ocak 1912

Düstur

İdadi Okulları Gündüzlü Öğrencisiyle Yüksekokullar Öğrencilerinden Yoksullukları Belgelenenlerden Ücret Alınmamasına Dair Kanun, *Düstur,* 2. s.159, 18 Mart 1910 (5 Mart 1326)

Maarif Nazırı Emrullah Efendi, "Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname", *Düstur*, Tertip-i Sani, C.4, Sene 1329-1330, Dersaadet Matbaa-i Amire, Basım Senesi 1331, s.172.

ZABIT CERİDELERİ

Meclis-i Ayan Zabıt Cerideleri

MAZC., 2 Mart 1910 (17 Şubat 1325), s.128, 129; 15 Mart 1910 (2 Mart 1326), Cilt: 1, İnikad: 43, s. 401,402; 29 Mart 1910 (16 Mart 1326), Cilt: 1, İnikad: 46, s. 443, 444; 1 Nisan 1910 (19 Mart 1326) Cilt: 1, İnikad: 47, s.121; 27 Haziran 1910 (14 Haziran 1326), Cilt: 2, İnikad: 94, s. 616.

Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri

MMZC, 1 Mayıs 1909 (5 Mayıs 1325) Cilt:3, İnikad: 74, s.509; 20 Kasım 1909 (7 Teşrinisani 1325), Cilt:1, İnikad:4, s.31, 34; 29 Kasım 1909 (16 Teşrin-i sani

1325), C: 1, İnikad:8, s.137,138; 24 Ocak 1910 (11 Kânunusani 1325) Cilt:1, İnikad 29,s.608; *MMZC*., Sene 1324-1325, Devre:1, İçtima Senesi: 1.

2 Mart 1910 (17 Şubat 1325), Cilt:1, İnikad: 49, s. 580, 581, 584;5 Haziran 1910 (23 Mayıs 1326), Cilt:6, İnikad: 105, 180; 7 Haziran 1910 (25 Mayıs 1326), Cilt:1, İnikad: 107, s. 59,60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 71, 74, 75, 76, 77, 78,79, 82, 90; 8 Haziran 1910 (26 Mayıs 1326), Cilt:1, İnikad:108, s.23, 105,107, 108, 109,110, 111, 112, 114,116, 117, 119, 121; 9 Haziran 1910 (27 Haziran 1326), Cilt:2, İnikad:109, s.109,131, 132, 132,134,135,136,141,143,147,148,155, 156, 158,161, 162, 163, 164; 11 Haziran 1910 (29 Mayıs 1326) Cilt: 2, İnikad: 110, s. 202, 203. ;11Haziran 1910 (29 Mayıs 1326) Cilt: 6, İnikad:110, s.166,173,180, 184,185,186, 187; 23 Haziran 1910 (10 Haziran 1326), Cilt: 2, İnikad: 122, s.305,310,529, 530, 532; 27 Haziran 1910 (14 Haziran 1326), Cilt:2, İnikad: 124, s. 587–592; 10 Temmuz 1910 (25 Mayıs, 1326), Cilt:1, İnikad: 107, s.62; 12 Temmuz 1910 (27 Mayıs 1326), Cilt: 2, İnikad: 109, s.151; 21 Mayıs 1911 (8 Mayıs 1327), Cilt:7, İnikad: 103, s.6, 95, 96; 5 Aralık 1910(22 Teşrinisani 1326)Cilt:2, İnikad: 11, s.309, 310; 7 Aralık 1910 (24 Teşrinisani 1326), Cilt:1, İnikad:12, s. 354,384; 8 Aralık 1910 (25 Teşrisani 1326) Cilt:2, İnikad: 13, s. 431, 442, 444; 2 Ocak 1911 (20 Kanunuevvel 1326), Cilt:2, s. 84, 85, 95; 9 Ocak 1911 (27 Kanunuevvel 1326), Cilt:2, İnikad: 23, celse:2, s.71, 80,82, 83,84,89,90, 91,92, 93,94, 95, 96,97, 99, 101,100, 110, 111, 112,633,637,638,639; 11 Ocak 1911 (29 Kanunuevvel 1326),Cilt:2, İnikad: 24, s.128, 129, 131,132; 16 Ocak 1911(3 Kanunu-u Sani 1326), Cilt.2, İnikad: 25 s.695; 8 Mart 1911 (23 Şubat 1326) Cilt:, İnikad:54, s.75; 18 Mart 1911 (5 Mart 1327), Cilt:4, İnikad:60 s. 119; 19 Ekim 1911 (6 Teşrinievvel 1327), İnikad:4, s.89; 30 Ekim 1911 (17 Teşrinievvel 1327), Cilt.1, İnikad:8, s.171; 15 Kasım 1911 (2 Teşrinisani 1327), İnikad:16, s.447, 448, 449, 452, 460; 2 Temmuz 1912 (19 Haziran 1328), Cilt:1, İnikad:24, s.603; 3 Temmuz 1912, (20 Haziran 1912),Cilt:1, İnikad: 25, s.6; 14 Temmuz 1914(Temmuz 1330) Cilt: 3, İnikad: 337.

Süreli Yayınlar

Akşam, 23 Şubat 1946, no:9824, s.5; 24 Ekim 1944, no:9345, s.5.

Hak, 3 Temmuz 1912(20 Haziran 1328), no: 111, s.3.

Hakimiyet-i Milliye, 10 Mart 1930, no:3110, sayfa:4

İkdam, 20 Ağustos 1910, no:159, s.3; 20 Ağustos 1910, no:159, s.3; 5 Şubat 1910, no:5526, s:4; 10 Mayıs 1910, no:58, s.2; 9 Şubat 1909, *İkdam,* s. 5; 3 Şubat 1910, no: 5524, s. 3; 13 Şubat 1910, no:5534, s.1; 15 Şubat 1910, no:5536, s.1; 17 Ocak 1910, no: 5507, s. 3; 27 Ocak 1910, no:5517,s.2; 27 Ocak 1910, no:5509, s.2; 26 Mart 1910, no: 13, s.1; 13 Temmuz 1910, no:122, s:4; 6 Kasım 1910, no: 234, s.5; 26 Mart 1911 (13 Mart 1327), no: 374, s.5.

Muahede, 21 Ekim 1910 (8 Teşrin-i evvel 1326) no: 4, s. 3-4.

Muallim Mecmuası, 15 Mart 1918 (15 Mart 1334) no:20, s.701,703.; (1Ağustos 1917) no:13, s.386-387.

Sabah, 1 Şubat 1911, no:7673, s.2; 28 Şubat 1910 (15 Şubat 1235), s.2;20 Şubat 1910, no:7333, s.1; 10 Ağustos 1910, no:75o3, s.1; 3 Şubat 1910, no: 5524, s. 3; 28 Şubat 1910, no: 7341, s. 4; 2 Ağustos 1910, no:7495, s.3; 23 Şubat 1910, no:7336, s.3; 2 Ocak 1910, no: 7284, s.3; 27 Aralık 1909, no:7278, s.1; 17 Ocak 1910, no: 7299, s.2; 29 Haziran 1910, no:7462, s.3; 23 Kasım 1910, no:7606, s. 2; 23 Kasım1910, no:7606, s.4; 29 Kasım 1910, no: 7608, s.1; 8 Ocak 1911, no:7649, s.1; 7 Nisan 1911, no:7738, s.2; 18 Kasım 1911, no:7960, s.1; 2 Mart 1912, no:8063, s.3; 2 Mart 1912, no: 8124, s.1; 23 Mart 1912, no: 8084, s.1;27 Nisan 1912, no: 8119, s.1; 30 Kasım 1912, no:8333. s.3; 13 Aralık1912, numra:8346, s.2.

Sırat-ı Müstakim,(1326) no:16, s. 250.

Tanin, 6 Şubat 1911(24 Kanunusani 1326), no: 872., s.1; 3 Mayıs 1910 (20 Nisan 1326), no:599, s.2; 16 Mayıs 1910 (3 Mayıs 1326), no:612, s.4; 2 Mayıs 1910 (19 Nisan 1326) no:598, s.2; 3 Mayıs 1910 (20 Nisan 1326), no:599, s.2; 9 Mayıs 1910 (26 Nisan 1326), no:605, s.1; 11 Nisan 1910 (29 Mart 1326) no:577, s:1; 7 Nisan 1910 (25 Mart 1326), no:573, s.1; 2 Şubat 1910 (20 Kânunusani 1325) no:509, s: 2; 20 Teşrinisani 1326 (3 Aralık 1910), no: 810, s.2; 17 Şubat 1911, no:833, s:2; 21Mayıs 1911 (13 Teşrinievvel 1326), no: 772, s.1; 20 Ağustos 1327, s.4,10; 11 Mayıs 1910 (28 Nisan 1326) ,no:607, s:3; 9 Ağustos 1910 (27 Temmuz 1326), no: 696, s.1; 20 Mart 1910 (7 Mart 1326) no:555, s.3; 7 Nisan 1910 (25 Mart 1326), no:573, s.3; 2 Şubat 1325, no:522, s.1; 19 Şubat 1326 (6 Şubat 1326), no:885, s.1; 20 Ağustos 1327, s.4, 10; 2 Mayıs 1910 (19 Nisan 1326), no:598, s:2; 25 Mart 1326 (7 Nisan 1910) nr:518, s:1; 22 Teşrinievvel 1326, no: 781., s.1; 10 Haziran 1910 (28

Mayıs 1326) no: 637, s:3; 17 Haziran 1910 (4 Haziran 1326), no: 645, s: 1; 18 Haziran 1910 (5 Haziran 1326), no:645, s:1; 5 Şubat 1326, no: 884, s.2; 13 Nisan 1910 (31 Mart 1325), no: 252, s.3; 11 Ocak 1910 (29 Kanunuevvel 1325), no: 18., s.1; 29 Ocak 1910 (16 Kânunusani 1325), no: 505, s.1; 1 Nisan 1910 (19 Mart 1326), 4 Nisan 1326 (17 Nisan 1910), no:583, s:2; 24 Ekim 1910 (13 Teşrinievvel 1326), no: 772, s.1; 26 Ekim 1910 (13 Teşrinievvel 1326), no:722, s. 1; 26, 28 Ekim 1910 (15 Teşrinisani 1326, 17 Teşrinisani 1326), nr:805, 807. s.1,2; 4 Kasım 1910 (22 Teşrinievvel 1326), no: 781, s.1. ;23 Kasım 1910 (10 Teşrinisani 1326), no:800, s.1; 30 Kasım 1910 (17 Teşrinisani 1326) no: 807, s.1; 2 Aralık 1910 (17 Kanunuevvel 1326), no: 849, s.2; 2 Aralık 1910 (19 Teşrinisani 1326), no: 809. s.2; 2 Aralık 1910, (19 Teşrinisani 1326), no: 809. s.2; 2 Aralık 1910 (17 Kanunuevvel 1326), no: 834, s.3; 8 Ocak 1911(26 Kanunuevvel 1326), no: 843, s.1; 16 Ocak 1911 (3 Kanun-ı Sani 1326) No. 851, s. 1; 12 Mart 1911 (27 Şubat 1326), no: 906, s.2; 16 Ocak 1911 (3 Kanun-ı Sani 1326), 30 Ekim 1911, (17 Teşrinievvel 1326) no:776, s.2; 7 Mart 1912, no:1262, s.4;25 Mart 1326, (7 Nisan 1910), no:573, s. 2

Ulus, 12 Nisan 1945, no: 8516, s. 2

Vakit, 20 Aralık 1931, no:5010, s. 10.

Gıdık, C:1, S.20, 16 Ocak 1911.; C: 1, S.12, 19 Aralık 1910.; C:1, S.25, 15 Şubat 1910.

Lala, S.14, 5 Ocak 1911.

Kalem, C: 4, S. 109, 19 Aralık 1910.; C: 4, S. 12, 9 Ocak 1911.

Cem, S.16, 25 Şubat 1911.

Hatıratlar

Akçuroğlu, Yusuf (2009), *Türk Yılı 1928*, haz: Aslan Tekin, Ahmet Zeki İzgöer, I. Basım, Ankara: Türk T.T.K.

Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı (1998), *Hayatım,* Hazırlayan: Ali Y. Baltacıoğlu, I. Basım, İstanbul: Dünya Yayınları.

Bardakçı, Murat (2014), *Mahmut Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü*, I. Basım, İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Cavit Bey (2014), *Meşrutiyet Ruznamesi* Hazırlayanlar: Hasan Babacan-Servet Avşar, I. Basım, Ankara: T.T.K.

Rıza Nur (1982), *Hayat ve Hatıratım*, Naşiri: Heidi Schmit, Frankfurt.

Duru, Kazım Nami (1957), *İttihat ve Terakki Hatıralarım,* I. Basım, İstanbul: Sucuoğlu Matbaası

Günday, A.F. Hurşit (1960), *Hayatım ve Hatıratım*, I. Basım, İstanbul: Çelikcilt Matbaası.

Hoca Muhyeddin (1910), *Hürriyet Mücahedeleri yahut Firak ve Menfa Hatıraları*, I. Basım, Dersaadet: Selanik Matbaası.

Kemal, Ali (2016), *Ömrüm*, haz: M. Kayahan Özgül, II. Basım, Ankara: Cümle Yayınları.

Kerimi, Fatih (2001), *İstanbul Mektupları,* haz: Dr. Fazıl Gökçek, I. Basım, İstanbul: Çağrı Yayınları.

Leskovikli Mehmet Rauf (2013), *İttihat ve Terakki Ne İdi*?, I. Basım, İstanbul: Alfa Yayınları.

Ahmet Rıza (1988), *Meclis-i Mebusan ve Ayan Reisi Ahmet Rıza Bey'in Anıları*, I. Basım, İstanbul: Arba Yayınları.

Mehmet Selahaddin Bey (1989), *İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim*, I. Basım, İstanbul: İnkılap yayınları.

Örük, Nahit Sırrı (2001), *Eski Zaman Kadınları Arasında,* İstanbul: Oğlak Yayınları.

Sait Paşa *(1328), Sait Paşa'nın Hatıratı*, Dersaadet: Sabah Matbaası.

Sağlam, Tevfik (1991), *Nasıl Okudum*?, 3. Basım, İstanbul: Nehir Yayınları.

Selahaddin, Mehmet (2006), *Bildiklerim*, haz: Ali Birinci - Cüneyt Okay, Birinci Basım, Ankara: Vadi Yayınları.

Mustafa Hayri Efendi (2015), *Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin Meşrutiyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri* (1909-1922) haz: Ali Suat Ürgüplü, I. Basım, İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Tarcan, Selim Sırrı (1946), *Canlı Tarihler Selim Sırrı Tarcan'ın Hatıraları*, İstanbul: Türkiye Yayıncısı.

Temo, İbrahim (2013), *İttihat ve Terakki Anılarım*, I. Basım, İstanbul: Alfa Yayınları.

Tepayran, Ebubekir Hazım (1998), *Hatıralar,* haz: Faruk Ilıkan, I. Basım, İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. Alaattin Eser Kitaplığı.

Tokgöz, Ahmet İhsan (2012), *Matbuat Hatıralarım* (1888- 1914), haz: Alpay Kabacalı, 3. Basım, İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Topuzlu, Cemil (2017), *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım,* haz: Prof. Dr. Hüsrev Hatemi Prof. Dr. Aykut Kazancıgil, 6. Basım, İstanbul: İşaret Yayınları.

Uşaklıgil, Halit Ziya (2014), *Kırk Yıl*, haz: Nur Özmel Akın, II. Basım, İstanbul: Özgür Yayınları.

Yalçın, Hüseyin Cahit (2002), *Tanıdıklarım,* I. Basım, İstanbul: Y.K.Y.

Telif Eserler

Acar, Şehbal Derya (2009), *Eğitimde Bir Üstad Satı Bey'i Tanımak*, I. Basım, İstanbul: Akademik Kitaplar.

Akşin, Sina (2014), *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 7. Basım, Ankara: İmge Kitabevi.

Aktar, Yücel (1999), *İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları*, II. Basım, Ankara: Gündoğan Yayınları.

Akyüz, Yahya (1999), *Türk Eğitim Tarihi* (Başlangıçtan 1999'a), 7. Basım, İstanbul: Alfa Yayınları.

Ali Kemal *(2010), Toplu Yazıları* 1908- 1909, I. Basım, İstanbul: İsis Yayınları.

Alkan, Mehmet Ö. Alkan (2010), *Tarık Zafer Tunaya Anısına Yadigar-ı Meşrutiyet*, I. Basım İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Altınok, Taner (2005), İkinci Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Meclislerinde Eğitim, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi,* Erzurum Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Altunya, Niyazi (1998), *Türkiye'de Öğretmen Örgütlenmesi*, I. Basım, Ankara: Ürün Yayınları.

Arslan, Ali (1995), *Darülfünundan Üniversiteye*, I. Basım, İstanbul: Kitabevi.

Ataç, Galip Ata (2017), *Tıb Fakültesi (Tıp Eğitimi Tarihçesi*) haz: Cem Hakan Başaran, I. Basım, İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.

Atay, Hüseyin (1983), *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, I. Basım, İstanbul: Dergah Yayınları.

Atuf, Nafi (1932), *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme* İkinci Kitap, I. Basım, İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi.

Atuf, Nafi (1932), *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme* İkinci Kitap, II. Basım, İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi.

Ayas, Nevzat (1948), *Türkiye Cumhuriyet Milli Eğitimi: Kuruluşlar ve Tarihçeler*, I. Basım, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Ayni, Mehmet Ali (2007), *Darülfünun Tarihi,* haz: Aykut Kazancıgil, I. Basım, İstanbul: Kitabevi.

Aytekin, Halil (1991), *İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi*, I. Basım, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.

Batır, Betül (2007), "İkinci Meşrutiyetten Tevhit-i Tedrisat Türkiye'de İlköğretim (1908- 1924), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul.

Berkes, Niyazi (1978), *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, I. Basım, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları

Bilge, Nalan (1989), *Türkiye'de Beden Eğitim Öğretmeninin Yetiştirilmesi,* I. Basım, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Binbaşıoğlu, Cavit (2005), *Türk Eğitim Düşüncesi Tarihi*, I. Basım, Ankara: Anı Yayıncılık.

Binbaşıoğlu, Cavit (2009), *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, II. Basım, Ankara: Anı Yayıncılık.

Birinci, Ali – Kara, İsmail (1997), *Mahalle Mektebi Hatıraları*, I. Basım, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Bora, Tanıl (2017), *Cereyanlar Türkiye'de Siyasi İdeolojiler,* I. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları.

Bursalı Mehmet Tahir (1915), *Osmanlı Müellifleri,* I. Basım, İstanbul Matbaa-i Âmire.

Çankaya, Ali (1968), *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler,* III. Cilt, I. Basım, Ankara: Mars Matbaası.

Dölen, Emre, (2013), *İstanbul Darülfünunu'nda Alman Müderrisler* (1915-1918), I. Basım, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Dölen, Emre (2009), *Türkiye Üniversite Tarihi 1 Osmanlı Döneminde Darülfünun*, I. Basım, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Dönmez, Cengiz- Oruç, Şahin (2006), *II. Meşrutiyet Dönemi Tarih Öğretimi*, I. Basım, Ankara: Gazi Kitabevi.

Duru, Kazım Nazmi (1975), *Ziya Gökalp*, I. Basım, İstanbul, M.E.B Basımevi.

Eşref Edip, *(2010), Mehmet Akif : Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, I. Basım, İstanbul: Beyan Yayınları.

Er, Hamit (2003), Medreseden *Mektebe Geçiş Sürecinde Darülhilafe Medreseleri*, I. Basım, İstanbul: Rağbet Yayınları.

Erdem Tümer, Yasemin (2013), *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, I. Basım, Ankara: T.T.K.

Ergin, Osman (1942), *Türkiye Maarif Tarihi, Cilt:4*, I. Basım, İstanbul: Osmanbey Matbaası.

Ergin, Vahdettin (2003), *Mekteb-i Sultani*, I. Basım, İstanbul: Galatasaraylılar Derneği Yayınları.

Ergut, Ferdan (2009), II.Meşrutiyeti Yeniden Düşünmek, "II.Meşrutiyet'te Eğitim, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Milliyetçilik, Militarizm, veya "Militer Türk – İslam Sentezi", I. Basım, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Ergün, Mustafa (1996), *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri* (1908-1914), I. Basım, Ankara: Ocak Yayınları.

Erkek, Salih (2012), *Bir Meşrutiyet Aydını Ethem Nejat*, I. Basım, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Ertaylan, İsmail Hikmet (1963), *Tevfik Fikret, Hayatı, Eserleri ve Şahsiyeti*, I. Basım, İstanbul: Türkiye Emekli Öğretmenler Cemiyeti Yayınevi.

Göçmen, Muammer (1995), *İsviçre'de Jöntürk Basını ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri*, I. Basım, İstanbul: Kitabevi

Gövsa, İbrahim Alaattin (1933), *Meşhur Adamla*r, I. Basım İstanbul: Sedat Simavi

Gündüz, Mustafa (2016), *Maariften Eğitime*, I. Basım, İstanbul: Doğu Batı Yayınları.

Hanioğlu, Şükrü (1986), *Osmanlı İttihat Cemiyeti ve Jön Türklük*, I. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları.

Hatiboğlu, M. Tahir (1998), *Türkiye Üniversite Tarihi 1845- 1997*, Ankara: Selvi Yayınevi.

İhsanoğlu, Ekmeleddin (2010), *Darülfünun, Osmanlı'da Kültürel Modernleşmenin Odağı*, Cilt: I., I. Basım, İstanbul, 2010.

İnalcık, Halil (2016), *Devlet-i Aliyye*, C:4, I. Basım, İstanbul: İş Bankası Yayınları.

İpek, Muammer (2002), "Bir Eğitim Bakanı Olarak Emrullah Efendinin Eğitim Felsefesi Politikaları ve Uygulamaları 1908- 1914", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayınlanmamış Doktora Tezi,* Ankara.

Kabacalı, Alpay (2003), *Geçmişten Günümüze İstanbul*, I. Basım, İstanbul: Denizbank.

Kadıoğlu İshakoğlu, Sevtap (1998), *İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Tarihçesi* (1900-1946), I. Basım, İstanbul: İ.Ü. Basımevi.

Kafadar, Osman (1997), *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, I. Basım, İstanbul: Vadi Yayınları.

Kara, İsmail (2016), *Bir Felsefe Dili Kurmak Modern Felsefe ve Bilim Terimlerinin Türkiye'ye Girişi*, 4. Basım, İstanbul: Dergah Yayınları.

Karay, Refik Halit (2001), *Bir Ömür Boyunca*, I. Basım, Ankara: T.T.K.

Koçer, Hasan Ali (1991), *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi,* I. Basım, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Kuntay, Mithat Cemal (2013), *Mehmet Akif Hayatı- Eserleri- Seciyesi,* I. Basım, İstanbul: Oğlak Yayınları.

Kuntay, Mithat Cemal (1944), *Namık Kemal (Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında*), I. Basım, İstanbul: Maarif Matbaası.

Macit Gökberk Armağanı (1983), I. Basım, Ankara: T.D.K.

Mardin, Şerif (2014), *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri* (1895-1908), 19. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları.

Mehmedoğlu, Yurdagül (2001), *Tanzimat Sonrasında Okullarda Din Eğitimi*, (1838-1920), I. Basım, İstanbul: İfav.

Okur, Hüseyin (2001), "Entelektüel Bir Eğitim Lideri Olarak Emrullah Efendi", Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi,* Eskişehir.

Ortaylı, İlber (2004), *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 19. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları.

Osman Zeki Bey, (2016), *Kıymetdar Hatıralarımdan Bizde Maarif-i İptidaiyye*, I. Basım, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi.

Örükağasızade, Sırrı (2007) *Sultan Abdülhamid Devri Hatıraları*, I. Basım, İstanbul: Dergah Yayınları.

Pakalın, Mehmet Zeki (1948), *Son Sadrazamlar ve Başvekiller,* C:5, I. Basım, İstanbul: Sait Matbaası.

Sakaoğlu, Necdet (2003), *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi,* I. Basım, Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Yılmaz, Mustafa (2013) "Tanin Gazetesi İnceleme ve Seçilmiş Metinler", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi,* Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat.

Sarıoğlu, Mehmet (2012), *Türk Eğitim Tarihinden Esintiler,* I. Basım, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

Seyfettin, Ömer (2015), *Bütün Hikayeleri*, haz: Nazım Hikmet Polat, İstanbul: Y.K.Y.

Somar, Ziya (2001), *Bir Adamın ve Bir Şehrin Hikayesi*, II. Basım, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir.

Somel, Selçuk Akşin (2015), *Osmanlıda Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908),* II. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları.

Şişman, Adnan (2004*), Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri*, I. Basım, Ankara: T.T.K.

Tekeli, İlhan - İlkin, Selim (1999), *Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Öğretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, II. Basım, Ankara: T.T.K.

Toprak, Zafer (2015), *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm* (1908-1935)", I. Basım, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tunaya, Tarık Zafer (1989), *Türkiye'de Siyasal Partiler* Cilt. III, I. Basım, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

Tural, Erkan (2016), *Son Dönem Osmanlı Bürokrasisi*, I. Basım, Ankara: İmge Yayınları.

Tüccarzade, İbrahim Hilmi (1329), *Maarifimiz ve Servet-i İlmiyemiz Felaketlerimizin Esbabı,* Dersaadet: Matbaa-i Hayriye.

Unat, Faik Reşit (1964), *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış,* I. Basım, Ankara: Milli Eğitim Basımevi

Ülken, Hilmi Ziya (1999), 3. Basım, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Ünal, Uğur (2008), *Meclis-i Kebir-i Maarif*, I. Basım, Ankara: T.T.K.

Yücel, Hasan Âli (1994), *Türkiye'de Orta Öğretim*, I. Basım, Ankara: Kültür Bakanlığı.

Zihnioğlu, Yaprak (2003), *Kadınsız İnkılap*, I. Basım, İstanbul: Metis Yayınları.

Makaleler

Acar, Şehbal Derya, (2008) "Bir Meşrutiyet Aydını Emrullah Efendinin Gözüyle Türk Kamu Yönetiminde Merkeziyet, Ademi Merkeziyet ve Tevsi-i Mezuniyetin Genel Görünümü", *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergis*i, S: 13-14, s. 107-128.

Akif, Mehmet, (2 Eylül 1914) "Pek Azim Bir Ziya", *Sebilirreşat,* XII / 309, s.404.

Akif, Mehmet, (11 Rebiülahir 1328 / 8 Nisan 1326) "Eski Hatıralar", *Sırat-ı Müstakim,* C: 4, s.85- 86.

Akyüz, Yahya, (1970) "Abdülhamit Devrinde Protestan Okulları İle İlgili Orijinal İki Belge", *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Ankara, C: III, s.1- 4

Akyüz, Yahya, (2004) "Emrullah Efendi'nin Öğretmen Sorunlarına İlişkin Başlıca Görüşleri ve Yaptıkları", *Lüleburgazlı Maarif Vekili Emrullah Efendi Ulusal Sempozyumu Tebliği*, Kırklareli, s.150-153.

Kahraman, Alim (2006) "Muhitu-l Maarif" *DİA*, İstanbul: Diyanet Vakfı, C: 31, s. 40-41.

Altın, Hamza, (2010), "İkinci Meşrutiyet Dönemi Nazırlarından Emrullah Efendi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimize Katkıları", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 151-165.

Bakır, Kemal, (2008), “II. Meşrutiyet Döneminde Milli Seçkincilik ve Eğitim: Emrullah Efendi Tuba Ağacı Nazariyesi”, İstanbul: *Doğu Batı Dergisi*, S:45, C:1, s.197-213.

Candemir, Murat, (2008), “Maarif Nazırı Emrullah Efendi Döneminde Hazırlanan Darülfünun Yönetimi ile İlgili Bir Nizamname Layihası”, 1912 *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,* no.4733, s.143-168.

Dağlar, Oya, (2006) “Emrullah Efendi – Tevfik Fikret Anlaşmazlığı”, (Mekteb-i Sultani Hadisesi) *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Aralık 2006 C: 8, Sayı 227- 47.

Dağlar, Oya, (2004) “Emrullah Efendi – Tevfik Fikret Anlaşmazlığı Mekteb-i Sultani Hadisesi” Türk *Milli Eğitim Sistemi ve Lüleburgazlı Maarif Vekili Emrullah Efendi Ulusal Sempozyumu Tebliği*, Kırklareli, 2004, s.168-182.

Efdaleddin Efendi, (1329) “Maarif Nazırı Emrullah Efendi’den Şikayetim*”,* Dersaadet, s.1-15.

Emrullah, (1326) “Terbiye ve Esasları”, *Sırat-ı Müstakim*, s.16.

Emrullah, (1326) “İlm-i Terbiye ve Tedris”, *Ümmet,* 1/8. s.7.

Ergün, Mustafa, (1982) "Emrullah Efendi Hayatı-Görüşleri-Çalışmaları", *A.Ü. Dergisi, C:* XXX, S. 1-2., s.7-35.

Erkek, Mehmet Salih, (*2013*) “İkinci Meşrutiyet Dönemi Maarif Nazırları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXVIII / 2, s.385-416.

Gençoğlu, Mustafa, (Güz 2012) “Erzurum Vilayeti Maarif Teftişleri”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi,* Yıl 8, S.16, s.33-60.

İpek, Muammer, (2004) “Emrullah Efendi’nin Hayatı Kişiliği ve Eserleri” *Türk Milli Eğitim Sistemi ve Lüleburgazlı Maarif Vekili Emrullah Efendi Ulusal Sempozyumu,* Kırklareli: Lüleburgaz Belediyesi Kültür Yayınları, s.80-102.

Kara, İsmail, (Ekim 2005) “Modern Türk Felsefesi Tarihinde Öncü Bir İsim Emrullah Efendi ve “İlm-i Hikmet Dersleri, *Kutadgubilig Dergisi*, S:8, s.93-123.

Kardaş, Rıza, (Eylül, 1978) “Milli Eğitimimizde Öğretmen Yetiştirme Davası ve Tuba Ağacı Nazariyesi”, *Türk Kültürü*, s.191-194.

Kazıcı, Ziya (1995) "Emrullah Efendi", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, C. XI, s. 165-166.

Kılıç, Hulusi (2003) "Mehmet Zihni", *DİA,* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, C. 28, s. 542-543.

Mert, Özcan, (2004) "Emrullah Efendi'nin İkinci Maarif Nazırlığı Dönemi", *Türk Milli Eğitim Sistemi ve Lüleburgazlı Maarif Vekili Emrullah Efendi Ulusal Sempozyumu Tebliği,* Kırklareli: Lüleburgaz Belediyesi Kültür Yayınları, s.124-149.

Nejat, Ethem, (1910) "Fransız Usul Tahsil ve Zararlarımız", *Sırat-ı Müstakim*, C.V, S.108, s.65-66.

Şahin, Muhammet - Tokdemir, M. Ahmet, (Güz, 2011) "II. Meşrutiyet Döneminde Eğitimde Yaşanan Gelişmeler", *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, s. 851-876.

Ogur, Erol, (2009) "Ali Canip Yöntem'in Eğitim ve Edebiyat Eğitimi Hakkındaki Düşünceler", *Eğitim Fakültesi Dergisi, C.* XXVI (2), s.397-415.

Olgun, Kenan, (2002) "II.Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Basınında Bir Eğitim Kurumu Olarak Darülfünun (1908-1912)" *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S.2, s. 185-204.

Ölmez, Adem (Haziran 2014) "II.Meşrutiyet Devrinde Osmanlı Medreselerinde Reform Çabaları ve Merkezileşme", *Vakıflar Dergisi,* S.41, s. 127-140.

Polat, Murat – Bakır, İsmail (2015), "Emrullah Efendi ve Satı Beyden Günümüze Eğitimde Yenileşme Sorunsalı, "*Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* S. 21, s. 35-43.

Salman, Hüseyin (2004), "Emrullah Efendi'nin İlk Maarif Nazırlığı" *Türk Milli Eğitim Sistemi ve Lüleburgazlı Maarif Vekili Emrullah Efendi Ulusal Sempozyumu Tebliği,* Kırklareli: Lüleburgaz Belediyesi Kültür Yayınları, s.109-123.

Uyanık, Ercan - Çam, İrfan Davut (2013), "II. Meşrutiyet Döneminde Medreselerde Islahat Tartışmaları", *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde*

Medreseler Uluslararası Sempozyumu, 5-7 Ekim 2012, Alparslan Üniversitesi, Muş, s. 248-260.

Üke, Meryem, (2008) "Emrullah Efendi ve Tuba Ağacı Nazariyesi", *Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C: 6, S. 12, s. 653 – 663.

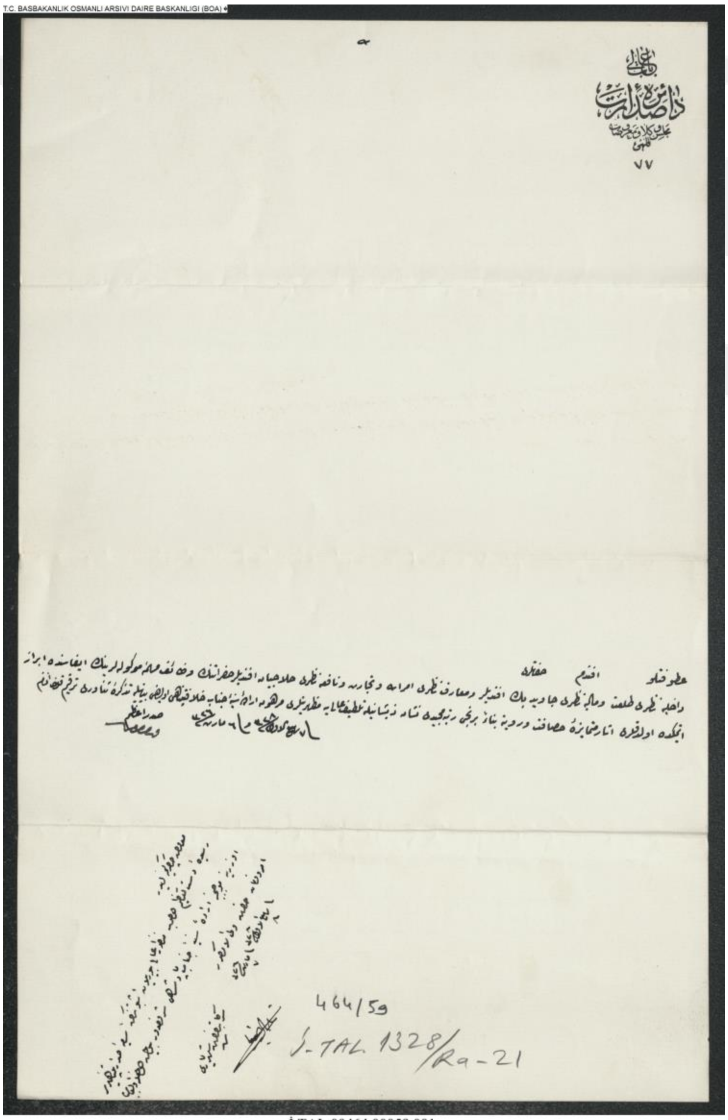
Ünver, Süheyl, (1973) "İstanbul Rasathanesi"., İstanbul 1969, *Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Rasathaneleri* (Kandilli Rasathanesi yayını), İstanbul.

Yazıcı, Nesimi, (1991) "Osmanlıların Son Döneminde Din Görevlisi Yetiştirme Çabaları Üzerine Bazı Gözlemler", *Diyanet Dergisi*, Ankara, S. 4, s.63-64.

EKLER

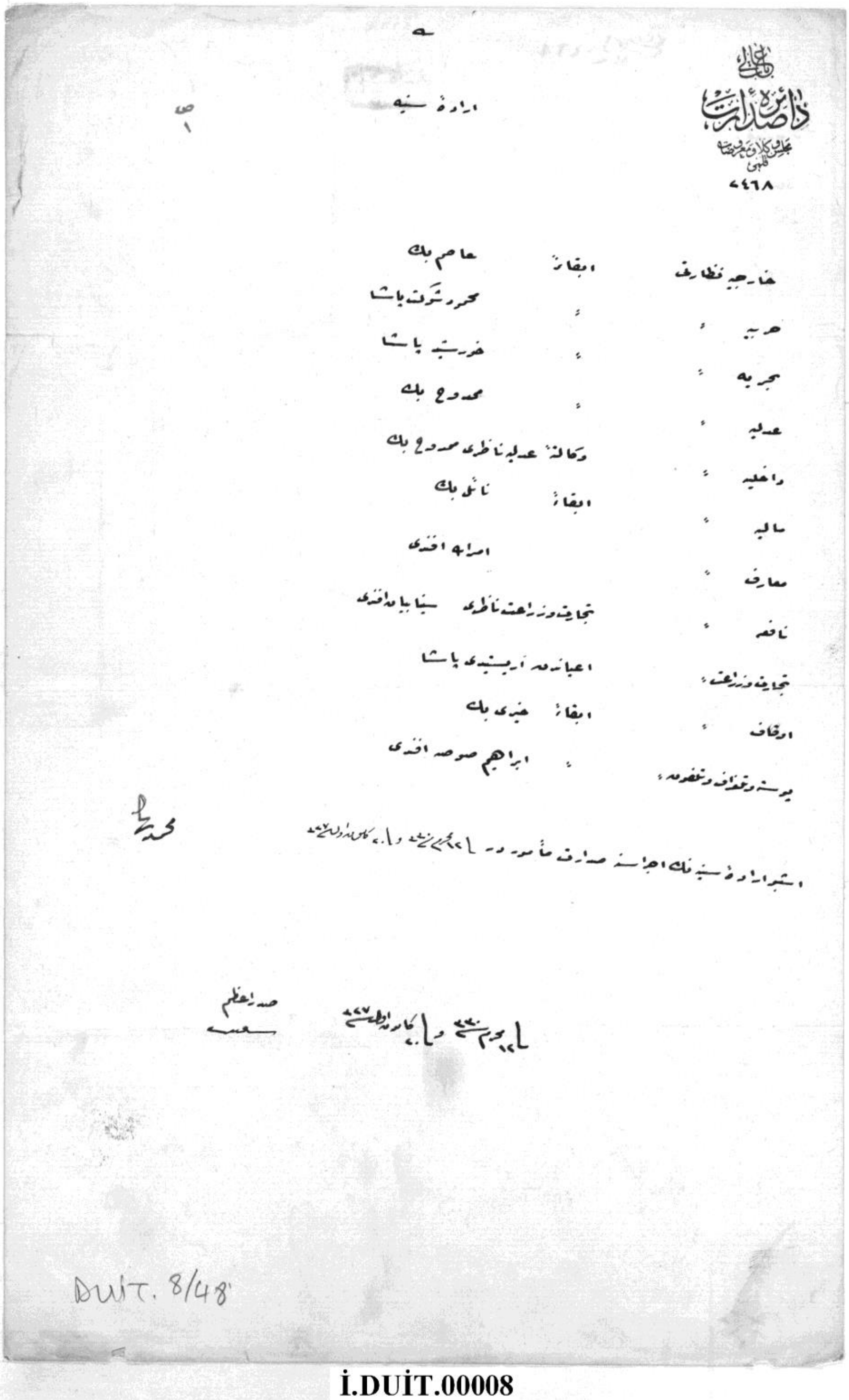
EK -1

Dahiliye Nazırı Talat, Maliye Nazırı Cavid, Maarif Nazırı Emrullah, Ticaret ve Nafia Nazırı Hallaçyan Efendilere Önemli Hizmetlerinden Dolayı Birinci Rütbe Mecidi Nişanı Verilmesine Dair İrade 7 Mart 1326/20 Mart 1910. (BOA, *İ.TAL*., 464/59, 21 Ramazan 1328).

İ.TAL.00464.00059.001

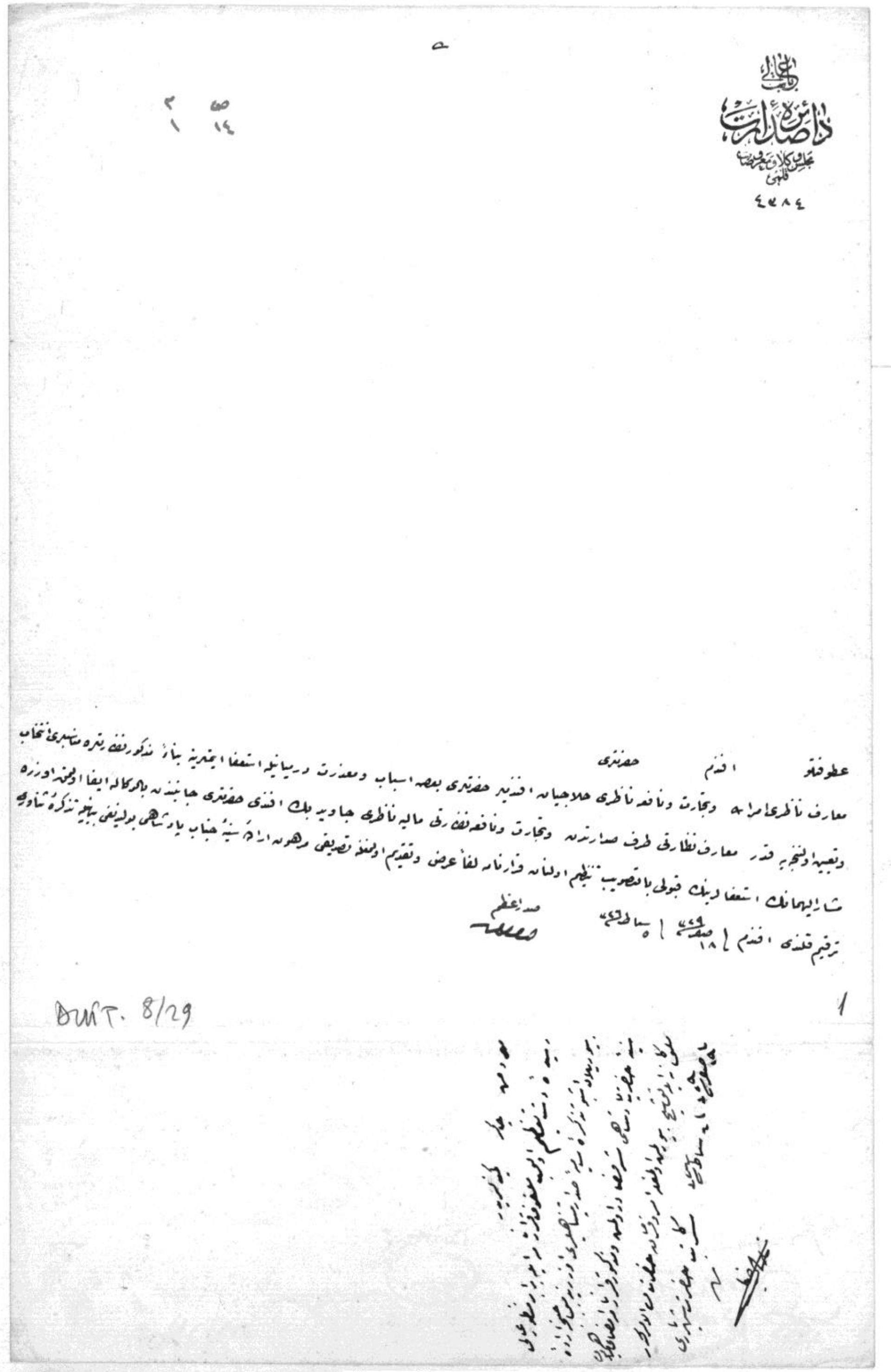
EK - 2 Emrullah Efendi'nin Maarif Nazırı Olduğu Hükümetin Kuruluşuna Dair İrade. (BAO, *İ.DUİT*, 8/48, 12 Muharrem 1330/2 Ocak 1912).

İ.DUİT.00008

EK – 3

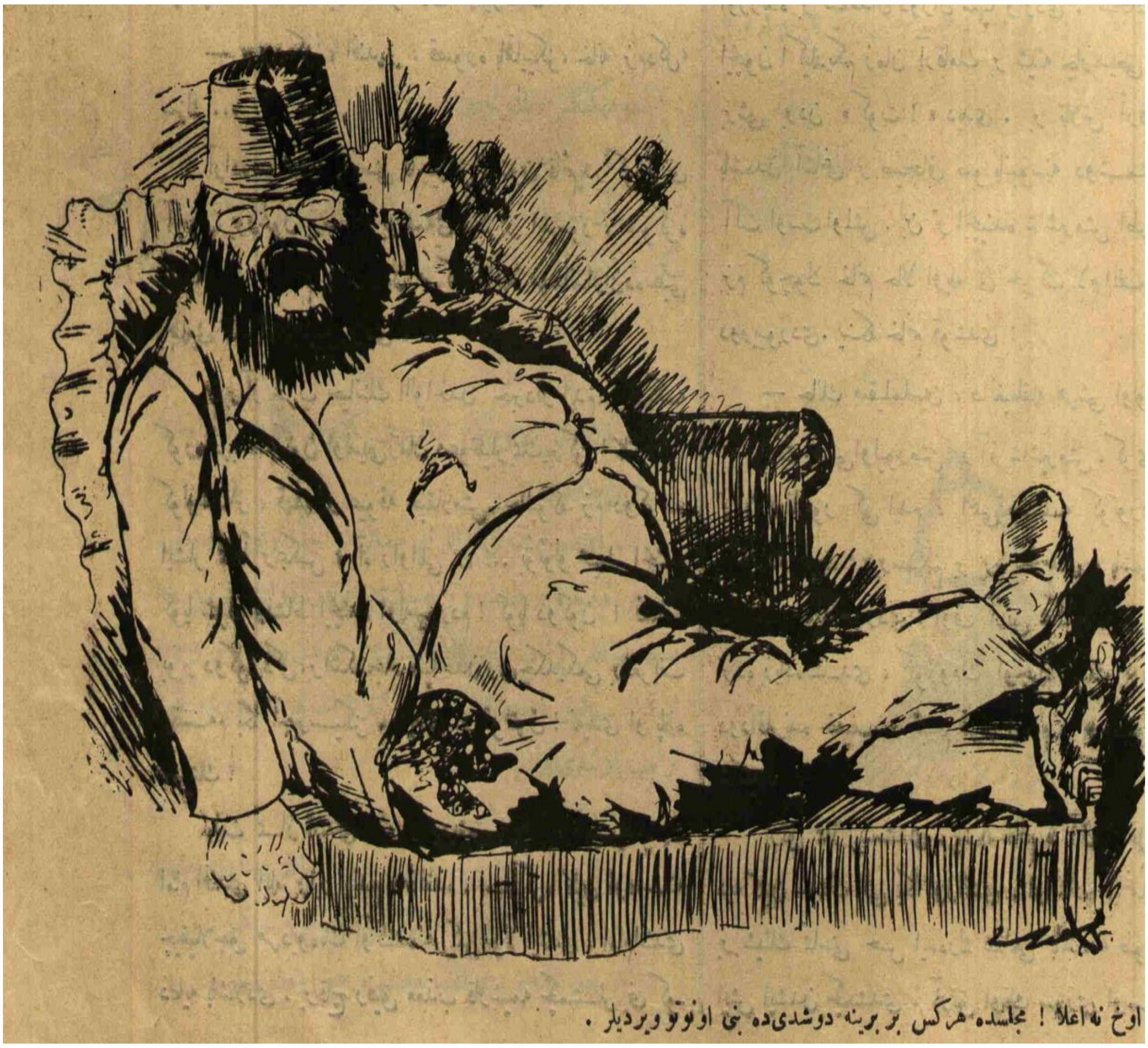
Maarif Nazırı Emrullah ve Ticaret Nazırı Hallaçyan Efendilerin İstifaları ve Yerlerine Kimlerin Bakacağına Dair Kararname. (BAO, *İ.DUİT*, 8/29 6 Şubat 1326/19 Safer 1329/19 Şubat 1911).

İ.DUİT.00008

EK - 4

Emrullah Efendinin kendisi hakkındaki yoğun eleştiriler karşısındaki tutumuna değinen karikatür. Emrullah Efendi koltuğa kendini bağladığını, altına da Tuba Ağacı dalı koyduğunu söyler. (*Kalem*, 4. Cilt, S. 109, 19 Aralık 1910.)

اوخ نه اعلا ! مجلسده هر كس بر برينه دوشدی‌ده بنی اوتو ويرديلر .

EK – 5

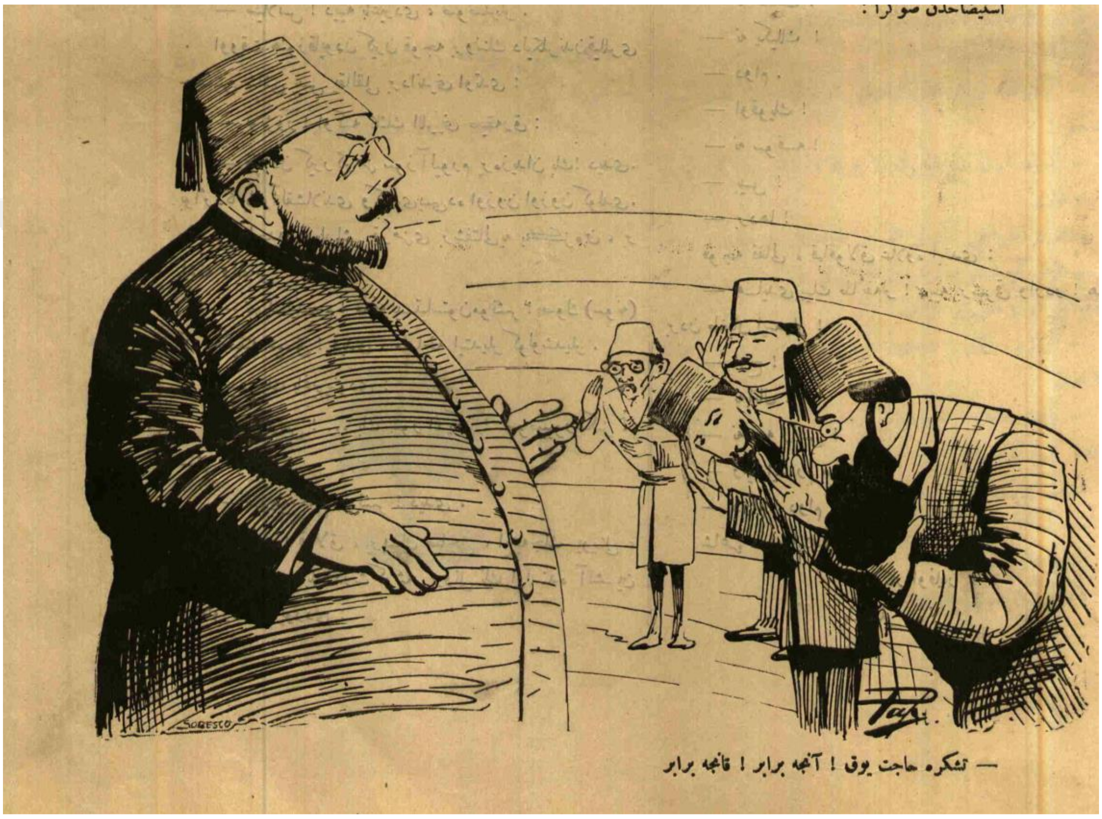
İbrahim Hakkı Paşa'nın Emrullah Efendi'nin annesi, nazırların da kardeşi olarak resmedildiği bu karikatürde, sıranın kendisinden sonra diğer kabine üyelerine geleceği yazmaktadır. (*Gıdık,* C:1, S.20, 16 Ocak 1911.)

اون بر چوجق آناسى — آغلامه ياوروم كچدى . باق برقاچ كون صوكراده او بر قارداشلرك سنك اولاجق !

EK – 6

Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa, mecliste, hükümetin icraatlarını anlatarak eleştirilen nazırlarını savunmuştur. Aşağıdaki karikatürde bu sebeple Emrullah Efendi'nin, Hallaçyan Efendi'nin, Cavit Bey'in ona teşekkür ettikleri anlatılmakta. (*Gıdık,* C. 1, S.12, 19 Aralık 1910.)

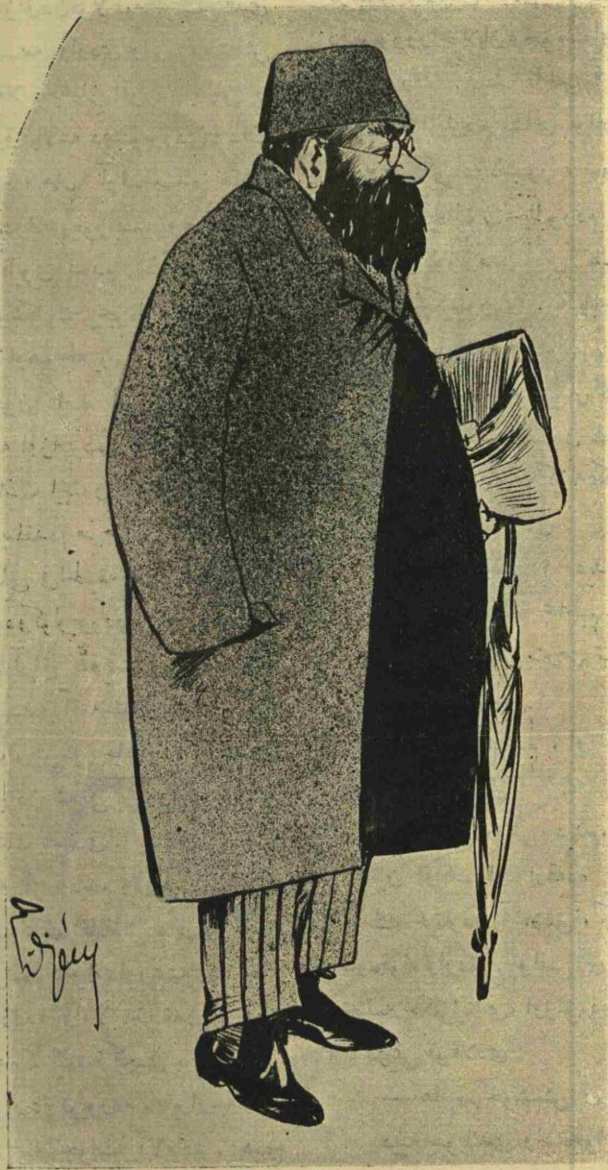
EK – 7

Emrullah Efendi'nin Tuba ağacı ve akademi hakkındaki görüşleriyle alakalı karikatür. (*Kalem*, C.4, S. 12, 9 Ocak 1911.)

EK- 8 Emrullah Efendi'nin istifasından sonra halini resmeden bir karikatür.

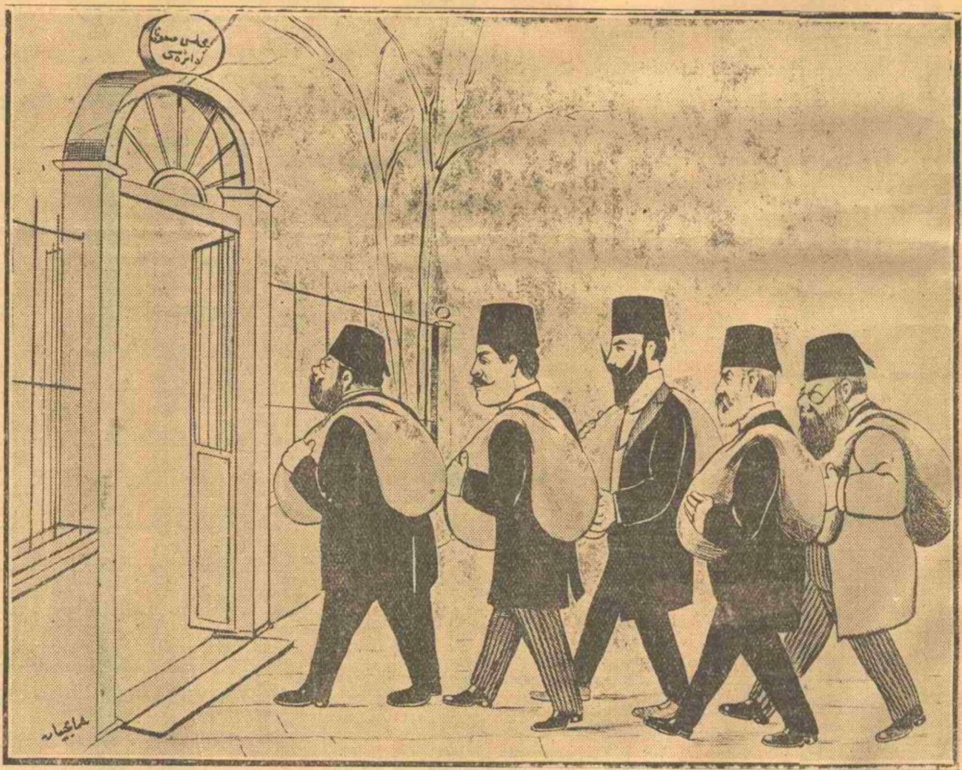
"Nazırlıktan ayrıldım, bari mebus olayım demektedir." (*Cem*, S.16, 25 Şubat 1911)

Reflexion après sa chute:
-- Il vaut mieux être dèputé et attaquer au lieu de l'être.

— ناظر اولوب یر ئمه کوز دیکنلرك هجومنه معروض قالەجغمه
مبعوث اولورە بن هجوم ایدرم !

EK - 9 Nazırların istizah takrirlerine dair bir karikatür. (*Lala*, S.14, 5 Ocak 1911.)

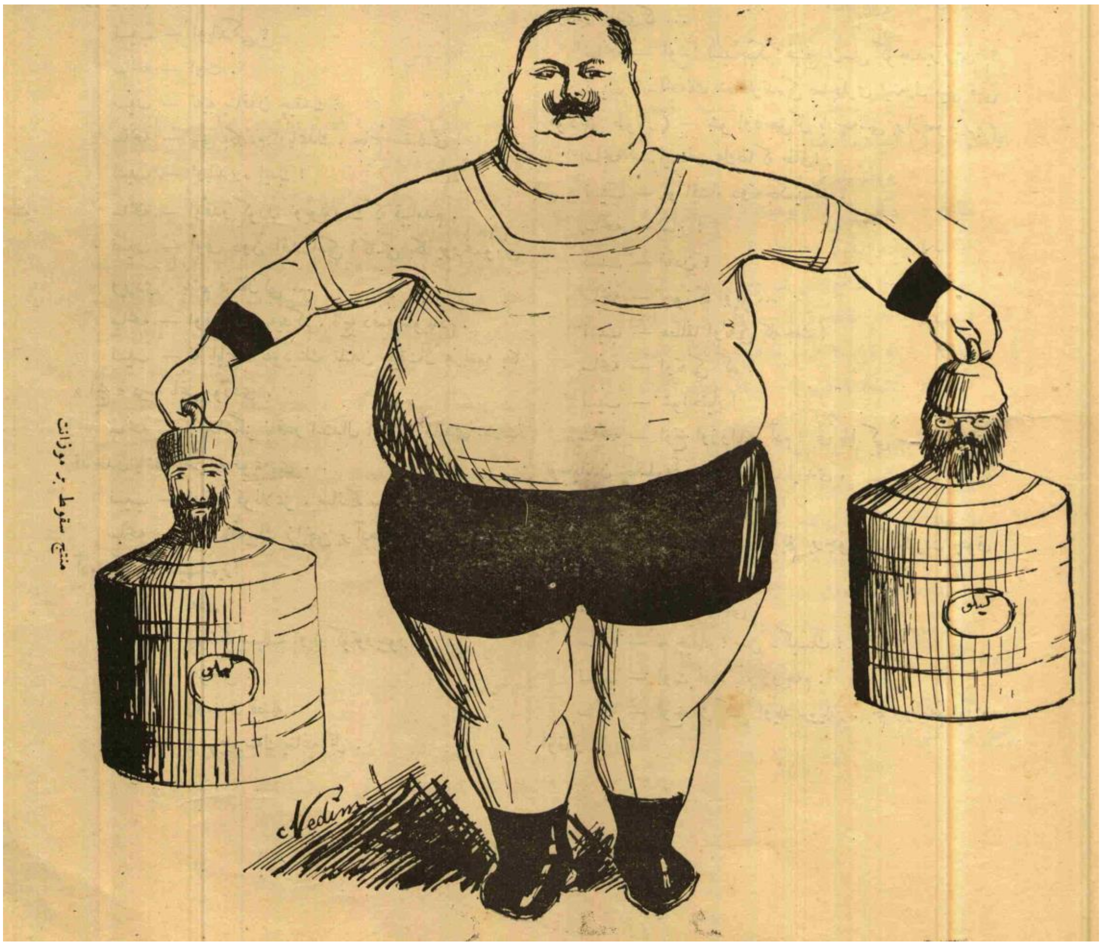

بیقدق آرتق ، بواستیضاحاتدن ، یا ؟
حوی غوی غوی جانم ،
هانکی بریسنه سوز اکلاته‌لم ، یا ؛
حوی غوی غوی جانم ؟
مولام مبعوثلره انصاف ، بزلره امداد ایله . یا .
حوی غوی غوی جانم ؟
آلدی لالا ؟
قورقمه‌یك كوككز قوتلیدر ، یا ؛

های غوی غوی جانم ؟
طاوول (!) دیکله‌مشسکز ، کوس دیکله‌مزسکز ، یا
های غوی غوی جانم ؟
ملتده مجلسده ، اجرا آتکزی آکلادی ، یا
های غوی غوی جانم ؟
ایشکز دنیاالقدر ، سوزیکزه مولایی قارشدیرمه‌یکز ، یا
های غوی غوی جانم ؟

EK-10 (Emrullah Efendi ve Hallaçyan Efendi'nin istifalarını anlatan karikatür.

(*Gıdık*, C:1, S.25, 15 Şubat 1910.)

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Esma Vildan TÜRKAN
Uyruğu: T.C.
Doğum Tarihi ve Yeri: 9 Ağustos 1979, İstanbul
Elektronik Posta: vildanturkan@gmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	İÜ, Ede. Fak., Arap Dili ve Edebiyatı	2003
Yüksek Lisans	İMÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı	2018

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2005-2007	M.E.B.	Öğretmenlik

YABANCI DİLLER

İyi derece İngilizce; İyi düzeyde Arapça.

HOBİLER

Sinema, seyahat etmek, Sanat Tarihi ile ilgilenmek.